

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS LIBRI
TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE
Senectute: Paradoxa: & de
Somnio Scipionis.

CUM INDICE IN FINE
libri adjuncto.

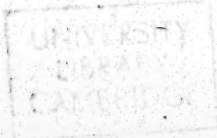
OMNIA, VARIIS ATQUE OPTIMIS
librisq; collatis exemplaribus diligen-
tissime castigata.

LONDINI,
Ex typographeio Societatis Stationario-
rum. 1678.

Cum Privilegio.

57-2391

Th. Wm. Tomlin
M.T.CICERONIS DE OFFICIIS LIBER PRIMUS,

AD MARCUM FILIUM. *Imp'l' 22 Aug. 1829.
Act. m. d. c.*

Argumentum per D. Erasnum Roterod.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici cuiuspiam studio sese addicat, sed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum Philosophiæ scientia conjungat. Deinde quò eum reddat attentiorē, hanc, quæ de officiis est philosophiæ partem, deobus potissimum nominibus commendat, vel quòd usus ejus ad omnem vitæ rationem latissimè pateat, vel quòd hæc una sit philosophiæ omnibus inier se communis: Postremò, testatur se in hac disputatione Stoicos potissimum sequi, quod hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, constituerint: quum Epicurus voluptate metiens summum bonum, atq; Aristò, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officiis quoq; naturam subverterint.

Quamquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, institutisque philosophiæ propter summam & doctoris auctoritatem, & urbis, quorum alter te scientiâ augere potest, altera exemplis: tamen ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philosophiâ solùm, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmus) magnum attulimus adumentum hominibus nostris, ut non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendam

Triplex argumentum, a nobilitate doctoris, & item loci & temporis dignitate.

Dicere oratoris, judicium rerum Philosophi.

Utrique, id
est, tu, qui
Peripateticos
sequeris, &
ego qui Aca-
demicus sum.
Nam olim
qui Peripate-
tici, iidem &
Academici
erant.

* Et id qui-
dem nemini
vid.

Inter Philoso-
phos uni De-
metrio etiam
dicendi stu-
dium, Platoni
dicendi exer-
citatio: De-
mostheni phi-
losophandi
defuit.

Aemulatio
inter Aristo-
telem philo-

& ad iudicandum. Quamobrem discas tu quidem à
principe hujus ætatis philosophorum, & discas quàm
diù voles: tam diù autem velle debebis, quoad te,
quantum proficias, non poenitebit. Sed tamen no-
stra legens, non multum à Peripateticis dissidentia
(quoniam utrique & Socratici, & Platonici esse vo-
lumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio; nihil enim
impedio; Orationem autem Latinam profectò le-
gendis nostris efficies pleniorē. Nec verò arro-
ganter hoc dictum existimari velim. Nam philoso-
phandi scientiam concedens multis quod est Ora-
toris proprium, aptè, distinctè, ornateque dicere
(quoniam in eo studio ætatem consumpsi,) si id mi-
hi assumo, videor id meo jure quodammodo vendi-
care. Quamobrem magnoperè te horror, mi Cice-
ro, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de
Philosophiâ libros, qui jam se illis ferè æquarunt,
studio è legas. Vis enim dicendi major est in illis,
sed hoc quoque colendum est æquabile, & tempera-
tum orationis genus. * Et ideo, quod nemini video
Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in ge-
nere laboraret, sequereturque & illud forense di-
cendi, & hoc quietum disputandæ genus: nisi fortè
Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest,
disputator subtilis, orator parùm vehemens, dulcis
tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere.
Nos autem quantum in utroque profecerimus, alio-
rum sit iudicium: utrumque certè secuti sumus. E-
quidem & Platonem existimo (si genus id forense
dicendi tractare voluisset) gravissimè, & copiosissi-
mè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à
Platone didicerat, tenuisset, & pronunciare voluis-
set, ornate splendidèque facere potuisse. Eodèmq-
modo de Aristotele, & Isocrate iudico, quorum uter-
que suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed
cūm

cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, philosophum & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quòd Isocratem & ætati tuæ esset aptissimum, & authoritati meæ rhetorem. gravissimum. Nam cum multa sint in Philosophiâ Commendat officia à persona uti usq; deinde ab utilitate & communitate. & gravia, & utilia acuratè copiosèque à Philosophis disputata, latissimè patère videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis, & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars, neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo, si vitæ est honestas omnis, & in negligendo, turpitudine. Atque hæc quidem questio communis est omnium Philosophorum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum te audeat dicere? Sed sunt nonnullæ Epicureos notat. disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus, officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum, idque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat & non interdum naturæ bonitate vincatur, sit, ut neq; amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans, aut temperans voluptatem, summum bonum statuens esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sint in promptu, ut res disputatione non egeat, sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis qui maximè honestatem propter se dicant expectendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jam pridem explosa sententia est. Qui tamen haberent jus suum

disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac quaestione potissimum Stoicos, non ut interpretes, sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio arbitriq; nostro, * quantum quoque modo videbitur hauriemur.

* *Aliis,*

quantocunque modo.

Idem in oratione Lyfiae notavit Socrates in Phaedro Platonis.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermisum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliquâ re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officiij vocabulum, neq; poterat in genere definiri commodè, divisione explicat, duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum. Alterum, quod perfectum vocant, estq; cum fine boni conjunctum, neq; in quenquam præterquam in sapientem competit. Alterum medium, siue inchoatum, quod per se neq; bonum sit, neq; malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officiij; depositum reddere imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddat autem simul & stulti. Divus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat: erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis de officio duplex est quaestio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum; alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: omnia ne officia perfecta sint? Nunquid officium aliquid alio majus sit? & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad

Divisio
Officii.

ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis hic libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opiner) vocemus, quod Græci *κατὰ φύσιν*: hoc autem Commune, quod ii *κατὰ νόον* vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiunt. Medium autem officium esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddere possit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam honestumne factum sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: ac quo considerando sæpè animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut inquirunt, aut consultant ad vitæ commoditatem, iucunditatemque ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos conducere id necne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum Honesto, id quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit ut distrahatur deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac divisione (cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solum utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius. Itemque duobus propositis utilibus, utrum utilius. Itaque quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de Honesto, sed

Comparatio non modò in omnes partes suasorii, sed etiam in plerasque iudicialis incidit generis. Partitio totius questionis de officiis.

dupliciter; tum pari ratione de Utili: post de comparatione eorum differendum.

Ex veteru Academia, & Stoicorum sententia, qui summum bonum à naturâ proficisci putant, & hoc ipsum esse beate vivere, secundum naturam vivere commemorant, docet, quæ semina nobis natura in se verit, quæque adminicula addiderit: quibus accedente industria, ac usu, ad felicitatem, quo referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod jure naturæ est hominum cum pecudibus commune, vocaturque, ὁ νόμος τῆς φύσεως, id est, secundum naturam primum; consequens est appetitus eorum, quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum, quæ noxia: Verum homini quoniam non solum è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde disciplina omnes, & virtutes illæ morales proficiuntur.

P Rincipiò, generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam corpusque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur: omniaque, quæcunque ad vivendum sint necessaria, inquirat, & parat, ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune autem animantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quod hæc tantum quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommodat. paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum videt, earumque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras; faciliè totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessari-

as. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad vitæ societatem: ingeneratque in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt, impellitque; ut hominum ceteris & celebrari inter se, & sibi obedire velit: ob easque causas studeat parare ea, quæ suppedirent & ad cultum, & ad victum: nec sibi soli, sed conjugi, liberis, cæterisque, quos charos habeat, tueri quo debeat. Quæ cura exultat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Imprimisque hominis est propria veri inquisitio, atque investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis cuiusque vacuatum avemus aliquid videre, audire aut dicere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium * ad beatè vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic verò vivendi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causa iuste, & legitimè imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumque rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est, rationisque quod unum hoc animal sentit quid sit ordo, * quid deceat, in factis dictisque; quis sit modus. Itaque eorum ipsorum, quæ aspecta sentiuntur nullum aliud animal pulchritudinem, venustatè, convenientiâ partium sonitum. Quam similitudinem natura, ratioque ab oculis ad animum transferens, multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavetque nè quid indecorè, effœminatè faciatur in omnibus & opinionibus & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatum & efficitur id quod quærimus, Honestum, quod etià si nobilitatum non sit, tamen honestum sit: quodque;

*Ad beatè
vivendum*

** Quid sit
quod deceat
in factis
et quæ
modus.
Ex his
tum, quæ
est ratio
est, finis
respondet
quod est
se laudat
etiam
laudet.*

Socrates in
Phædro
Platonis.

quódque verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem non stitides. quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) exciteret sapientiæ.

De quatuor virtutibus. undè omnia vitæ communia officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudo & Temperantia, ac de materiâ singularum.

Omnes virtutes una virtus absoluta, iuxta Platonem.

Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum.

Fortitudo in contemptu difficultatum. Temperantia in æquabili modo rerum omnium. Decorum velut umbra corpus honestatim consequitur.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium sortitur ex aliqua. Aut enim in perspicientiâ veri solertiâq; versatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendôq; suum cuique, & rerum contractarum fide: aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore, aut in omnium quæ fiunt, quæq; dicuntur ordine & modo. in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex eâ parte, quæ primò descripta est, in quâ sapientiam & prudentiam promittimus, inest indagatio, atque inventio veri, ejusq; virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quiq; acutissimè & celeritè potest & videre & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic quasi materiæ, quam tractet, & in quâ versetur, subjectus est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt. ad eas res parandas, tuendâque, quibus actio vitæ continetur; ut & societas hominum conjunctioque servetur, & animi excellentia, magnitudôque cum in augendis opibus, utilitatibusque & sibi, & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his sociilia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam,

non

non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vitâ, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem & decus conservabimus.

De prudentiâ, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam vînamque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in quâ excellere pulchrum putamus. Labi autem, errare, nescire, decipi, & malum & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, nè incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè assentiamur. Quod vitium effugere qui volet (omnes autem vellet debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus & diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessariis. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur; ut in astrologiâ C. Sulpitium audivimus, in geometriâ Sex. Pompeium in hi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili, quæ omnes artes in veri investigatione versantur, cujus studio à rebus agendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen sæpè sit intermissio multique dantur ad studia reditus: Tum agitatio mentis, quæ nunquam * acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio, motusque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad benè beatèque vivendum, aut in studiis scientiæ, cog-

Sulpitius Gal-
lus exercitum
Romanum
falsa formi-
dine libera-
vit lucris
eclypsis rati-
onem edisse-
rens. Liv. l. 44.

* quiescit.

niti-

notionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De Justitia.

Justitia & beneficentia.

Apud jurisconsultos res quaedam communes singulorum, quaedam universitatibus, quaedam nullis sunt. Unde dicitur occupatio, quae rem vacuum usurpamus. Prim. l. ad Architam.

DE tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, quae societas hominum inter ipsos, & vitae quasi communitas continetur. Cujus partes duae sunt. Justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiae primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi laceffitus injuria: Deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla natura, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt, aut victoria, ut qui bello potiti sunt: aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum. Simillisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia sciam cuiusque sit eorum, quae natura fuerant communia, quod cuique obigit, id cuique regeat. Ex quo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanae societatis. Sed quoniam (ut preclare scriptum est a Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem parentes, partem amici: atque (ut placet Stoicis) quae in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent; in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium asferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides justitiae fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem justitiae fides, id est, dictorum, conventorumque constantia & veritas. ex quo,

quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuiuspiam du-
rius, tamen * audeamus imitari Stoicos: qui studiosè * *Alius*
exquirunt, unde verba sunt ducta, credamúsque quia, *videmur.*
fiat quod dictum est, appellatam fidem.

Duo iniustitiae genera, ut iustitiae: & unde oriuntur.

Sed iniustitiae duo genera sunt. Unum eorum, qui
inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus infer-
tur, si possint, non propellant injuriam. Nam qui in-
justè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ
perturbatione incitatus, is quasi manus violenter vi-
detur offerre socio. Qui autem non defendit, nec ob-
sistit, si potest, injuriae; tam est in vitio, quàm si pa-
rentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat.
Atque illae quidem injuriae, quae nocendi causa, de
industria inferuntur, saepe à metu profiscuntur, ut
cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne nisi id fe-
cerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam
autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur
nonnulli, ut adipiscantur ea, quae concupierunt in
quo vitio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem
divitiae, cum ad usus vitae, necessarios, tum ad per-
fruendas voluptates. In quibus autem major est ani-
mus, in iis pecuniae cupiditas spectat ad opes, & ad
gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus nega-
bat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in
Repub. princeps tollit esse, * cujus fructibus exerci-
tum alere non posset. Delectant etiam magnifici ap-
paratus vitaeque cultus cum elegantia & copia, qui-
bus rebus effectus est, ut infinita pecuniae cupiditas
esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini
nocens, vituperanda; sed fugienda semper injuria
est. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos ju-
stitiae capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum,
gloriae cupiditatem inciderint. Quod enim est
apud Ennium: Nulla sancta societas, nec fides regni
est;

*Injuria ab
imprudente
injuria non
est, nisi ipsa
vitiosa sit
ignorantia.
Arist.*

** Qui suis
fructibus.*

est; id latius pater. Nam quicquid ejus odi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, id difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina, atque humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiae, gloriae cupiditates. Quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccatur.

Injuria alia, aliâ levior.

Maximè cum
primi notus
in nostra non
sint potestate.

Sed in omni injuria permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est, & ad tempus; an consultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

Causas recenset, unde secundum injuriæ genus oriatur.

Pretermittendæ autem defensionis, differendiq; officii plures solent esse causæ. Nam aut iniuriæ, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia aut suis studiis, quibus à ve occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patientur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum: quòd in vestigatione versantur, quòdque ea quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum, justitiæ genus assequuntur, in inferenda, nè cui noceant, injuria, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos

Hoc Plato in
libris de Re-
pub. elegan-
ter ostendit
per fabulam,
de iis qui vin-
ti in specu
sedent: id
quod Cice-

tueri

tueri debent, deferunt. Itaque eos ad Remp. nè accessuros quidem putant, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est quod rectè sit, si est voluntarium. Sunt etiam qui aut studio rei familiaris tuentis, aut odio quoddam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. * Quando igitur duobus generibus injustitiæ propositis, ad-
 junximus causas utriusque generis, eaque res ante constituimus, quibus iustitia continetur, facile quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetiplos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes, humani nihil à se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quam illa, quæ ceteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca benè præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum: *Æquitas enim lucet ipsa per se: dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.*

roni non pro
 pari, non est
 mirum. Ho-
 d simulator
 opis propriæ
 m hî commo-
 dus uni.

* Quoniam.

Ex Meantone
 t morum
 initio.

Proverbium.
 Quæ dabitur
 ne feceris.

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maxime modis, si ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quoniam interdum præter officium esse nimium inherere juris apicibus.

Sed incidunt sæpè tempora, cum ea quæ maxime videntur digna esse justo homine, & iure, quem virum bonum dicimus, commutantur. fiuntque contraria; ut non reddere depositum, etiamne furiolo facere

* Tempore
Commun,
id est, cum
ejus qui præ-
stat justum,
tunc illius in
quem præ-
stat.

Tragicum
exemplum
Theseus tria
opraverat ab
avo Neptuno,
ut Minotau-
rum confice-
ret, ut sibi ad
inferos dare-
tur aditus, ut
Hippolytum
ulci ceretur.
Stare promif-
sis, ut manere
dictis.

cere promissum, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Refertur enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primum, ut nè cui noceatur: deinde ut communi utilitati servietur. Ea cum * tempora commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest etiam accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici, sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto non esset orbat. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sunt iis quibus promiseris inutilia, nec, si plus tibi noceant quam illi prosint, cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut si constitueris te cuiuspiam advocatum in rem præsentem esse venturum: atque interim graviter ægrotare filius cœerit, non sit contra officium non facere quod dixeris: magisque ille cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissi non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleræque jure prætorio liberantur nonnulla legibus.

*In judicialibus officiis equitas spectanda,
non verbum habendum.*

Ex Heauton-
timoroumeno

* Triginta.

EXistunt etiam sæpè injuriæ, calumniæ quadam, & nimis callida, & malitiosa juris interpretatione. Ex quo illud summum jus summa injuria, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in Repub. multa peccantur, ut ille, qui, cum *centum triginta dierum esset cum hoste pacis inducia, noctu populabatur agros, quod dierum es-
sent

sent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nisi enim præter auditum habeo arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim loquutum, ut ne cupidè quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quam progredi mallent. Id cum * utrinque fecissent, ali-
 quantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit eum, qui lacefferit, injuriæ suæ poenitere: ut & ipse ne quid tale posthac committat, & cæteri sint ad injuriam tardiores.

Plutarchus
 hoc commentum
 Cleomini
 Lacedæmonio
 adscribit
 in apoph.
 2. Labeo.
 * Utrique.

Quod in puni-
 enda inju-
 ria officium.

Hactenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis. Facit autem duo belli genera, quorum utriq; communia sunt hæc; ut non nisi justis de causis suscipiantur, ne inferantur nisi rebus repetitis, nisi solenniter denunciata: ut ritè gerantur, ne se viam supra modum in victos: humanius etiam qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam privatim præstetur, non modò in conventis solennibus. Propria verò sunt illa, ut cum hostium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam nostram perunt, severius.

ATque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi: unum per discepcionem, alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est, ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suspicienda quidè bella sunt ob eam causam, ut

Carthago in
Africa, Nu-
mantia in
Celtiberia à
Scipione
Aemiliano
funditus
eversa.
Corinthus i-
tem in Achaia
à L. Mummi-
o sublata quod
in Isthmo
esset & ad
bellum mo-
vendum op-
portuna.

Quod in bel-
lis suscipien-
dis officium,

Quanta sacra-
menti milita-
ris religio
majoribus.
Senis addidit
ne pronepo-
tem hujus,
Uticensem
intelligeres,
nisi mavis ad
absolutam
aetatem re-
ferre.

sine injuriâ in pace vivatur. Partâ autem victoriâ, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos, in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corintham: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, nè posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meâ quidem sententiâ paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est: tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt (quâvis murum aries percusserit) recipiendi sunt. In quo tantoperè apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit & indictum. Pompeius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat: cum autem Pompeio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompeium scripsit, ut si eum patere-
tur in exercitu remanere, secundo cum obligaret militæ sacramento: quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, ut

caveat, ne prælium incat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: h' stis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: AUT STATUS PIES CUM HOSTE. Itemq, ADVERSUS HOSTEM AETERNA AUTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cum, quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius jam efficit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo, qui ferret arma contra, remansit. Cum verò de Imperio decertatur, bellòque quaeritur gloria, causas omninò subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè, justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus Imperii gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Ut enim cum civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gereretur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni cōstragi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia:

*Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitare cernamus utrique,
Vosne velit, an me regnare here, quidve ferat fors,
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite; doq, volentibus cum magnis diis.*

Enniani versus.

Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus suum referebat, cui avus fuerat Aeacus.

Regalis sanè & digna *Æacidarum* genere sententia. Atq; etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda: ut primo Punico bello *Regulus* captus à *Pœnis*, cum de captivis commutandis Romam missus esset jurassetque se rediturum: primùm, ut venit, captivos reddendos in Senatu non censuit: deinde, cum retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem *Annibal* Romam adstrictos misit iurejurando, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrassent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerassent, in ærariis reliquerunt: nec mirus illum, qui iurijurandi fraude culpam invenerat. Cum enim *Annibalis* permissu exisset è castris, rediit paulò post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, iurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximè autem exemplum est justitiæ in hostem à majoribus nostris constitutum. Cum à *Pyrrho* perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & *C. Fabricius* perfugam *Pyrrho* dedit. Itane hostis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum, quibus non malè præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude, fiat injuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrunque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna

Tantaq; aliquos atfecerunt ignominia, ut statim mortem sibi consciscerent
 autore Livio,
 Decad. 2.
 lib. 3.

Officium domini in servos.

Triples nocendi genus, vi aperta.

digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maximè salunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

De liberalitate secunda iustitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, ne quid demus quod accipienti sit nociturum; neve, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honesta benevolentia prosequuntur; aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit: aut deniq; qui benè de nobis meriti, quibus & cum fœnore beneficium remittendum: Postremò, societatis humana gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissime scripsit.

Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne ob sit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne major benignitas sit, quàm facultates. Tum ut pro dignitate cuique tribuatur, id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuiquam, quod ob sit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitiâ, ut si ipsi in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiant aliis, quod aliis magis largiantur. Hi que arbitrantur

Fraude occulta & sub adumbrata honesti persona quod est omnium sceleratissimum.

Quomodo dandum, quantum & quibus.

Ut si, pro ac si, crentius. Ut si esset frater.

Tyrannica
liberalitas
Cæsaris &
Syllæ.

* *Aliis deli-
beratione.*

Quibus dan-
dum, probis
viris, claris,
aliquo vincu-
lo nobis con-
iunctis, benè
meritis.

se beneficos in suos amicos visum iri, si locuplerent
eos quacunque ratione. Id autem tantum abest ab
officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium.
Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ
prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C.
Cæsaris pecuniarum translatio à justis dominis ad
alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim li-
berale, quod non idem sit justum. Alter erat locus
cautionis, ne benignitas major esset, quàm faculta-
tes, quod qui benigniores volunt esse, quàm res pa-
tetur, primum in eo peccant quod injuriosi sunt in
proximos. Quas enim copias his & suppeditariæ-
quius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. In-
est autem in tali liberalitate cupiditas plerumque
rapiendi, & auferendi per injuriam. ut ad largien-
dum suppetant copię. Videre etiam licet plerisque
non tam naturâ liberales, quàm quadam gloriâ du-
ctos, ut benefici videantur, facere multa, quæ viden-
tur ab ostentatione magis, quàm à voluntate profi-
cisci. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior,
quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est
propositum, ut in beneficentia delectus esset digni-
tatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem
beneficium conferetur, & animus erga nos, & com-
munitas, ac societas vitæ, & ad nostras utilitates
officia ante collata: quæ ut concurrant omnia,
optabile est: sin minus, plures causæ majorisque
ponderis plus habebunt.

*Mores non ad exactam illam sapientis Stoici ratio-
nem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.*

Quoniam autem vivitur non cum perfectis homi-
nibus, plenèque sapientibus, sed cum iis in qui-
bus præclare agitur, si sint simulachra virtutis: etiam
hoc intelligendū puto, neminem omnino esse negli-
gendū, in quo aliqua significatio virtutis appareat.

Colen-

Colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestia, temperantia, ac ipla, de qua jam multa dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerumque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

*Quomodo considerata sit benevolentia
aliorum erga nos.*

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam, non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia iudicemus.

Bene meritis de nobis, quomodo referenda gratia.

Sin erunt merita, ut non incunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea, quæ acceperis utenda, majore mensura (si modò possis) jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, necne, in nostra potestate est non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit, sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quæ tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt

Beneficia
cum scenore
remetienda
à majori.

Beneficia po-
tissimum ani-
mo dantis
metienda.

Non dandum
ut recipias,
sed ut proſis
amico.

multa temeritate quadam ſine iudicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quaſi vento, imperu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non ſunt habenda, atque ea, quæ iudicio, conſideratè, conſtantèrque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (ſi cætera paria ſint) hoc maximè officii eſt, ut quilq; maximè opis indigeat, ita ea potiſſimum opitulari; quod contra fit à plerisque. A quo enim plurimum ſperant, etiamſi ille his non eget, tamen ei potiſſimum inſerviunt.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primum de ſocietate univerſali omnium mortalium.

Primi ſocietatis humanæ fontes ratio, & oratio.

Optimè autem ſocietas hominum conjunctioque ſervabitur: ſi ut quiſque erit conjunctiſſimus, ita in eum benignitas plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia ſint communis, & ſocietatis humanæ, repetendum altius videtur. Eſt enim primum, quod cernitur in univerſi generis humani ſocietate. Ejus autem vinculum eſt Ratio, & Oratio: quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, iudicando conciliat inter ſe homines, conjungitque naturali quadam ſocietate. Neq; ulla re longius abſumus à natura ferarum, in quibus ineſſe fortitudinem ſæpè dicimus, ut in equis, in leonibus; juſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latiſſimè quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes ſocietas hæc eſt: in qua omnium rerum, quas ad communem uſum hominum natura genuit, eſt ſervanda communitas, ut, quæ deſcripta ſunt legibus, & jure civili, hæc ita teneantur: ut ſit conſtitutum, è quibus ipſis cætera ſic obſerventur, ut in Græcorum proverbio eſt: AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis ejuſdem, quod ab

Ennio

Ennio positum in una, re transferri in permultas potest.

*Homo qui erranti * comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipse lucet, cum illi accenderit.*

Bellissimi
Ennii versus.
* Cum in

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem: pari ab igne ignem capere, si quis velit consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiarum parvarum singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, NIHILOMINUS UT IPSI LUCERAT, ut facultas sit, qua in nostros sumus liberales.

Quæ sunt
omnibus absque
discrimine
communicanda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est ejusdem Gentis, Nationis, Linguarum, quæ maximè homines conjunguntur. Interius etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationesque contractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. Nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est conjugio: proxima in liberis, deinde, una domus, communia omnia. Id autem est principium Urbis, & quasi seminarium Reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque:

Ab illa prima
communitate
ad contractiores
societates
descendit
Quæ communia
universitatis.

Cognatio.

Affinitates ex
conjunctis.

Amicitia vir-
tute concilia-
ta.

Nihil amabi-
lius virtute.

Amicitia
juxta Pytha-
goram æqua-
litas est.

Idem dixit a-
micitiam u-
nam esse ani-
mam in cor-
poribus duo-
bus.

Patriæ debe-
mus pluri-
mum.

Oppetere
mortem, id
est, ultrò
mori.

norūque: qui cū una domo jam capi non pos-
sint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt.
Sequentur connubia & affinitates, ex quibus etiam
plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, ori-
go est rerum publicarum. Sanguinis autem con-
junctio & benevolentia devincit charitate homines,
Magnum est enim eadem habere monumenta ma-
jorum: iisdem uti sacris, sepulchra habere commu-
nia. Sed omnium societatum nulla præstantior est,
nulla firmitior, quàm cū viri boni moribus similes
sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum
(quod sæpè diximus) etiam si in alio cernamus, ta-
men nos movet atque illi, in quo id inesse videtur, a-
micos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se alli-
cit, facitque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse vi-
detur: tamen Justitia & liberalitas id maximè efficit.

Nihil autem est amabilius, nec copulativius quàm mo-
rum similitudo bonorum. In quibus enim eadem
studia sunt, eadēq; voluntates: in his fit, ut æquè
quisque altero delectetur, ac seipso. Efficiturque id,
quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex
pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ
conficitur ex beneficiis ultrò, citròque datis accep-
tisque. Quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos
ea sunt, firmâ devinciuntur societate. Sed cum omnia
ratione, animòque lustraveris, omnium societatum
nulla est gratior, nulla charior, quàm ea, quæ cum
Rep. est unicuique nostrū. Chari sunt parentes,
chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omni-
um charitates patria una complexa est, pro qua quis
bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus?
Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lace-
rarunt omni scelere patriam, & in ea funditus de-
lenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio
quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tri-
buendum

buendum sit officii: principes sunt patria & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus: proximi liberi, totâq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps benè convenientes propinqui, quibus communis etiam plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victûsque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam oburgationes in amicis vigent maximè. Est quæ est jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Convenientes
pro concordibus.

Quid sanguine
conjunctis
quid amicis
potissimum
debeamus.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis. sed etiam ab alijs circumstantijs spectari oportere.

Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maximè necesse sit, & quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ità non iidem erunt necessitudinum gra-

dius, qui & tempo um: suntque officia quæ aliis magis, quàm aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem aut familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioque capienda, ut boni rationatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendôq; videre, quæ reliqui summa fiat. ex quo quantum cuiq; debeat, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus; quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum

Vicinis quid
debeat.

* Alijs
fructibus.

Quæ reliqui,
id est, quantum
relinquatur, deduc-
tis & additis
quæ oportuit

ducatur

ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio: ad levam timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè differit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

Imprimis opprobratur pusillanimitas.

Ex Ennio verba Imperatoris, exemplo læliæ militum ignavia non increpatis. In hoc carmine mollietatis est exprobratio, quoniam Salmacis fors potus, effeminare dicitur.

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiūque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatioque, humanasque res despiciente, factum sit. Itaque in probis maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim juvenes, animos geritis muliebres,

Illaque virgo viri. Et si quid est ejusmodi.

Salmacida spolia sine sanguine & sudore.

Contraque in laudibus; quæ magno animo, & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniori ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plateis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabilisque alii: maximèque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedet, nomen suum amittere.

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si iustitia vacat, pugnâtque non pro salute

salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidiis & malitia laudem est adeptus. Nihil enim honestum est. potest, quod iustitia vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius quam sapientia est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes, & magnanimos eosdem bonos & simplicis veritatis amicos, minimèque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi; sic ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. Existuntque in Rep. plerumque largitores, & factiosi, ut opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm iustitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarior. Nullum enim est tempus, quod iustitia vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum,

non

Magnanimitas à iustitia pendet.
Pertinacia elati animi comes.

Proverbio Socratis, pulchra quæ difficilia.
Qui gloriæ spe pericula suscipit, ambitiosus, non fortis.

Lubricus, an-
ceps, & peri-
culosus.

non in gloria iudicat; principé que se esse mavult
quàm videri. Etenim qui ex errore imperitiæ multi-
tudinis pendet, hic in magnis viris non est habendu-
s. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut
quisque est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui
locus est sanè lubricus, quod vix invenitur, qui labo-
ribus susceptis, periculisque additis, non quasi mer-
cedè rerum gestarum desiderat gloriam.

*Verè magnanimitas duabus in rebus potissimum sita,
in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in ar-
duis rebus gerendis.*

Omnino fortis animus & magnus duabus rebus
maximè cernitur: quarum una in rerum exter-
narum despicientia ponitur, cum persuasum sit, ni-
hil hominem, nisi quod honestum, decorumque sit
aut admirari, aut optare, aut expetere oportere:
nullsq; neq; homini, neq; perturbationi animi, nec
fortunæ succumbere. Altera est res, ut cum ita sis
affectus animo, ut suprà dixi, res geras magnas illas
quidem, & maximè utiles, sed vehementer arduas,
plenasque laborum, & periculorum cum vitæ, tum
* aliarum rerum, quæ ad vitam pertinent Harum re-
rum earum splendor omnis & amplitudo est, addo
etiam utilitatem, in posteriore: causa autem & ratio
efficiens magnos viros est in priore. In eo enim est
illud, quod excellentes animos, & humana contem-
nentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si
& solum id quod honestum sit bonum iudices, & om-
ni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ exi-
mia plerisq;, & præclara videntur, parva ducere, e-
aq; ratione stabili, huiusq; contemnere, fortis animi,
magniq; ducendum est. Et ea, quæ videntur acerba,
quæ multa & varia in hominum vita, fortunæq; versan-
tur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à
dignitate sapientis, hoc robusti animi est, magnæq;
constan-

* Aliis
multarum.

constantia. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, cum frangi cupiditate, nec, qui invitum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quam obrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi, tamque parvi quam amare divitias. Nihil honestius, magnificentiusque quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam egritudine, & voluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas adsit, & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longæque principes, & quidam homines severi, & graves, nec populi, nec principum more ferre potuerunt. Vixeruntque nonnulli in agris delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cuius proprium est sic vivere, ut velis. Quare cum hoc commune sit potentia cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & parvo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & facilior & tutior, & minus aliis gravis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque aptior, eorum, qui se ad Remp. & ad res magnas gerendas accom-

Turpius à voluptate
vinci quam
à dolore.
Humilis ani-
mi mirari
divitias.
Aequabilitas
animi propria
fortitudinis.

Fuga negoti-
orum.

Ut ne pro ne

Uti Plato.

mo;

Uti Scipio.

Non satis
constanter,
id est, alibi
contemnunt
alibi minime

* Majoraque
efficienda.

Majora viri-
bus aggredi,
temeritatis
est, quæ pos-
sis, in his tibi
diffidere, ig-
naviæ.

modaverunt. Quapropter & iis forsitan concedendū
sit Remp. non capeissentibus, qui excellenti ingenio,
doctrinæ sese dediderunt: & iis qui aut valetudini-
nis imbecillitate, aut aliqua graviore causā impedi-
ti, à Repub. recesserunt, cum ejus administrandæ
potestatem aliis, laudemque concederent. Quibus
autem talis nulla sit causā, si despiciere se dicant ea,
quæ plerique admirantur, imperia & magistratus, iis
non modò non laudi, verum etiam vitio dandum
puto. Quorum judicium in eo, quòd gloriam con-
temnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non
probare: sed videntur labores, & molestias, tum
offensionum, tum repullarum, quasi quandam igno-
miniam timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus
contrariis parum sibi constant voluptatem severis-
simè contemnant in dolore sint molliores; gloriam
negligant, frangantur infamia: atque ea quidem
non satis constanter. Sed iis qui habent à natura ad-
jumenta rerum gerendarum, abjecta omni cuncta-
tione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda resp.
est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari a-
nimi magnitudo potest. Capeissentibus autem Remp.
nihilominus, quàm philosophis, haud scio an magis
etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda
sit rerum humanarum quam sæpe dico, & tranquilli-
tas animi atque securitas, si quidem nec anxii futuri
sunt, & cum gravitate, constantiaque victuri. Quæ
eò faciliora sunt philosophis, quò minus patent
multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quò mi-
nus multis rebus egent, & quia, si quid adversi eve-
niat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non
sine causā majores motus animorum concitantur,
& majorque cura efficiendi Remp. gerentibus, quàm
quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhi-
benda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam
quàm

autem qui accedit, caveat, nè id modò consideret, quàm illa res honesta sit, sed etiam ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandū est ne aut temerè desperet propter ignaviā, aut nimis confidat propter cupiditatē in omnibus autem negotiis priusquam aggrediare, adhibenda est preparatio diligens

Longe fortius esse civilibus in rebus quàm bellicis antecellere multis argumentis docet, nonnihilq; de se:

Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quàm urbanas, minuenda est hæc opinio.

Multi enim bella sæpè quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atq; id in magnis animis, ingeniiq; plerumq; contingit: eòq; magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè

autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores, clariorēque quàm bellicæ. Quamvis

enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen quàm Solonis, illustrius: citeturque Salamis clari-

mæ testis victoriæ, quæ anteporatur consilio Solonis ei, quò primū constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, judicandum est. Il-

lud enim senel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum in-

stituta servantur. Et Themistocles quidē nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ab illo verū

est, adjutum esse Themistoclem. Est enim bellū gestum consilio Senatus ejus, qui à Solone erat consti-

tutus. Licet eadem de Pausania, Lylandroq; dicere: quorum rebus gestis quancquam imperium Lacedæ-

moniis dilatum putatur; tamen ne minima qui-

dem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & paratiores

habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus, C. Mario, neque cum

versaremur in Repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere

Themistocles
Atheniensium
imperator apud Salaminam insulam
Xerxem prælo-
vicit, Solon Salaminus dedit leges
maximè salu-
tares, Lycurgus legumlator,
Pausania ac Lyandro du-
bus multis
victoris nobilibus ante-
fertur.

M. Scaurus
eloquentia
& juris scientia com-
mendatus, &
Q. Catulus
in rebus ci-

vilibus floruerunt.
Marius & Pompeius belli gloria, Scipio Aemilianus Numantiam sustulit.

Scipio Nasica, Tiberium Gracchum perniciosas leges ferentem privatus occidit.

Hic est invidiosus ille versiculus, quo Cicero gloriatus est se in toga, Catilinariam conjurationem oppressisse.

Ter triumphavit Pompeius, de Afris, & iterum de Hispanis, tertium de Mithridate.

* Al. Otium.

cedere videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & Imperator, in excindenda Numantia, Reip. profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi, manūq; confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab improbis, & invidis invadi audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea lingue.

Ut enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus, nonnè togæ arma cessere? Neq; enim in Rep. periculum fuit gravius unquam, nec majus * odium. Ità consiliis, diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquā in bello tanta? Quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Remp. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militariis: in quibus plus etiam, quam in his operæ studiique ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificèq; querimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ità afficiendum est, ut obedire consilio, rationique possit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione; in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reipub. præsent, quam qui bella gerunt.

Itaque

Itaq; eorum consilio sæpè aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis * bellum tertium Punicum, in quo etiã mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio: quàm decertandi fortitudo. Sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quaesita videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deieci, ut dicitur, sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantro ante constituere, quid accidere possit in utramque partem, & quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putaram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioque fidentis. Temerè autem in acie versari, & manu cum hoste configere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cum tempus est, necessitasque postulat, decertandum manu est & mors servituti turpitudinique anteponenda.

*Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem,
& item temeritatem.*

DE evertendis autem, diripiendisque urbibus valde illud considerandum est, ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat, idque est viri magnanimi, rebus agitatis punire fontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt, sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus, & splendidiora, & majora videantur. Nunquam omninò periculi fuga committendum est,

* Consilio.
M. Cato sic
a quam triduo
secum è Car-
thagine tulerat, in senatu
ostensa, persuasit, ut tertium bellum Punicum susci peretur,
quo etiam
everfa est
Carthago:
qui cum in
sequenti anno mortuus
esset, tamen
valuit & sepulti autori-
tas contra
Nasicam ne
everteretur
suadentem.
Turpe non
putaram.
Scipionis apophthegma.
Non se viendum in victos.
Multitudini parcendum.

Magnanimus
non nisi ido-
nea de causa
pericula sus-
cipit.

Bellissima
Metaphora.

Quæ res po-
tius periculi-
tandæ.

* Callicra-
tes Lacedæ-
moniorum
dux, ab offi-
cio magnani-
mi recessit,
qui classis
quam priva-
te gloriæ ja-
cturam face-
re maluerit;
hæc historia est
apud Xeno-
phonem,
primo Para-

lipomenon. Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum
duce victus, magna suorum clade. Fabius cunctator; historia notissima.

ut imbelles, timidique videamur. Sed fugiendum
etiam illud, nè offeramus nos periculis, sine causa:
quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in ade-
undis periculis, consuetudo imitanda medicorum est,
qui leviter ægrotantes leviter curant: gravioribus
autem morbis periculosas curationes, & ancipites
adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempesta-
tem adversam optare dementis est: subvenire autem
tempestati quavis ratione, sapientis: eoque magis,
si plus adipiscere re explicata boni, quàm addubita-
ta mali. Periculosa autem rerum actiones partim
iis sunt, qui eas suscipiunt, partim Reipub. Itémque
alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in
discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus
esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimi-
caréq; paratius de honore, & gloria, quàm de cæte-
ris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non
modò pecuniam, sed vitam etiam profundero pro
patria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne mini-
mam quidem facere vellent, ne Repub. quidem
postulante; ut Callicratides, qui, cum Lacedæmo-
niorum dux fuisset Peleponnesiaco bello, multaque
fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cum
consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginus
removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum
putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios
classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine
suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæ-
monius plaga mediocris fuit; illa pestifera, qua,
cum Cleombrotus, invidiam timens temerè cum E-
paminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes
corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius?
de quo Ennius;

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postq̃, magisq̃, viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

Fortis est falsam infamiam contemnere.

Omninò qui Reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant; Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum; Alterum, ut totum corpus Reip. curent, ne, dum partem aliquam tueantur, reliqua deserant. Ut enim tutela, sic procuratio Reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt. Seditioem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostrâ Repub. non solum seditioes, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis, & fortis civis, & in Repub. dignus principatu, fugiet, atq; oderit, tradetque se totum Reip. neq; opes, aut potentiam consecrabitur, totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consultet. Nec verò criminibus falsis in odium, aut invidiam quenquam vocabit: omninoque ira justitiæ, honestatisque adhærescet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendant, mortemque oppetat potius, quàm deserat illa, quæ dixi.

Magnanimi est publica commoda suis anteponeere Magistratus æquus omnibus & partium studio vacuus. Optimum optimum dicere Fortis ut non recusat invidiam in loco, ita nec temerè arcessit.

De honoribus vehementer contendere contra officium, esse magnanimi.

Maxima est omninò ambitio honorumque contentio; de qua præclare apud eundem est

Civilis dis-
fensio inter
P. Scipionem
& Q. Metel-
lum.

Platonem; similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. administraret, ut si nautes certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant: non eos, qui suo iudicio tueri Remp. velint, qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Ira moderari proprium fortitudinis.

Morositas
contra offici-
am fortitudi-
nis.

Nec verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi, & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis verò populis, & in iuris æquabilitate exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut imprudenter rogantibus, in morositate inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur Reip. causa severitas, sine qua administrari civitas non potest.

In animadvertendo maxime ab ira temperandum.

* Punitur, legit Nonnius, Marcellus, & Servius. Horatius, Virtus est medium viti-
orum utriusque redactum. Stoici affectibus vacare. Peripatetici moderari sapientem volunt,

Omnis autem & animadversio & castigatio contumelia vacare debet, neque ad ejus, qui * punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne major poena quam culpa sit; & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad poenam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque, ut ii qui præsumunt Reip. legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate ducuntur.

Magna

*Magnanimi est, neque secundis insolescere,
neque defici adversis.*

ATque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magnoperè fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præclarâque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eadèmq; frons: ut de Socrate, itemq; de C. Laelio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloriâ superatum à filio: facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpè turpissimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quanto superiores simus, tanto nos summissiùs geramus. Panætius quidem auditorem Africanum & familiarem suum solitum ait dicere; sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibi que præsidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque major etiam quàm antè, tribuenda est autoritas: iisque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facilè est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hætenus.

Africani
apophtheg-
ma.

Præsidere,
nimiam
fidere.

Magnanimus
assentationes
non recipit.

Officia magnanimi in otio honesto.

Illud autem si est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui Rempub. regant, quòd

Uti Pompo-
nius Atticus.

Priora tria ad
negotialem
vitam, poste-
riora ad ori-
osam perti-
nent.

eorum administratio latissimè pateat, ad plurimòs-
que pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse
multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent,
aut conarentur magna quædam, seque suarum re-
rum finibus continerent: aut interjecti inter philo-
sophos & eos qui Remp. administrarent, delectaren-
tur resuâ familiari, non eam quidem omni ratione
exaggerantes, neque excludentes ab eius usu suos;
potiusque & amicis impertientes, & Reip. si quando
usus esset. Quæ primum benè parata sit, nullo neque
turpi quæstu, neque odioso: tum, quamplurimis,
modò dignis, se utilem præbeat, deindè augeatur
ratione, diligentia, parsimonia; nec libidini potius,
luxuriæque, quàm liberalitati, & beneficentiæ pate-
at. Hæc præscripta servantem licet magnificè, &
graviter, animosèque vivere, atque etiam simplici-
ter, fideliter, vitæque hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat, cupiditatem, eorum duntaxat, quæ circa gulæ, & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Huius est caput, ut stupidi rationi pareat, sicut puer pedagogo. Idem eritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac ceteris circumstantiis ducatur, omneque vitæ officium cohonestet, divinius tradit Cicero.

Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dicen-
dum sit; in qua verecundia, & quasi quidem orna-
tus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio
perturbationum animi, & rerum modus cernitur.
Hoc loco continetur id quod dici Latine Decorum
potest. Græcè enim τὸ πῑον dicitur. Huius vis ea est,
ut ab honesto non queat separari. Nam & quod
debet,

decer, honestum; & quod honestum est, decet: Decorum honesti
Qualis autem differentia sit honesti, & decori facili non comen-
lium intelligi, quam explanari potest. Quicquid enim
est quod deceat, id tum apparet, cum ante-
gressa est honestas.

*Duplex decorum: generale, quod in omni officio si-
tum est: & speciale, quod temperantiam proprie con-
sequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit,
quod ex harmonia, & consensu omnium inter se virtu-
tum existit, quale relucet in concordia universitatis:
speciale, quod in unaquapiam parte reluceat, potissimum
tamen in temperantia.*

Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua Decorum in
hoc loco differendum est, sed etiam in tribus supe- prudentia,
rioribus quid deceat apparet. Nam & ratione uti, at
que oratione prudenter; & agere quod agas, confi-
derate, omniq; in re, quid sit veri videre, & rueri de-
cet: contraq; falli, errare, labi, decipi, tam de decet Decorum
quam delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia iustitia
decora sunt: injusta contra, ut turpia, sic indecora.
Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viri iter a-
ni totq; magno sit, id dignum viro, & decorum vide-
tur: quod contra id ut tarpe, sic indecorum. Quare
pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod
dico, Decorum; & ita pertinet, ut non recondita qua- Decorum ab
dam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim honesto, re
quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod non separatur
deceat, quod cogitatione magis a virtute potest,
quam re separari. Et ut venustus, & pulchritudo cor-
poris secerni non potest a valetudine: sic hoc, de quo
loquimur, Decorum, totum illud quidem est cum
virtute confusum, sed aente, & cogitatione distin-
guitur. Est autem ejus descriptio duplex: Nam &
generale quoddam decorum intelligimus, quod in
omni honestate versatur: & aliud huic subiectum,
quod

Liberali, id
est, honesta.

quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hic ita intelligi à Philosophis possumus existimare ex eo decoro, quod poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poëtæ dicimus, quod deceat, cum in quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant: aut,

Natus sepulchrum ipse est parens:

Horatius,
Reddere,
personæ scit
convenien-
tia enique.

46.

Decorum
pectarum
honestis, ac
turpibus
commune.

Indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna personæ oratio. Sed poëtæ quid quémque deceat ex persona indicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiæque animantium reliquorum. Quocirca poëtæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt; nobis autem cum à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint: cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut illud quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fustum sit, appareat, & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibus cum vivitur, ordine, & constantia, & moderatione dictorum

dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est *Decorum in ordine, constantia & modo situm.* igitur quædam reverentia adversus homines & op-
rimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere, quid
de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed
etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat in
omni ratione habenda, inter justiciam & verecun-
diam. Justitiæ partes sunt, non violare homines. *Violamus in-
juriâ, offen-
dimus immo-
destiâ.* Verecundiæ, non offendere: in quò maximè per-
spicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id,
quod decere dicimus, intellectum puto.

*Decorum secundum naturam esse, & cum in omni-
bus partibus, tum in temperantia plurimum valere.*

Officio autem quod ab eo ducitur, hanc pri-
mum habet viam, quæ deducit ad convenien-
tiam conservationemque naturæ: quam si seque-
mur ducem, nunquam aberrabimus: sequemurque
& id quod acutum, & perspicax natura est, & id
quod ad hominum consociationem accommoda-
tum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxi-
ma vis decori in hac inest parte, de qua disputamus.
Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti *Fortitudo.*
sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, *Temperantia*
qui item ad naturam accommodati sunt.

*Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat ra-
tioni. At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officio-
rum primarium esse fontem.*

Duplex est enim vis animorum atque naturæ; U-
na pars in appetitu posita est, quæ est *appetitus* Græ-
cè, quæ hominem huc & illuc rapit. Altera in ratio-
ne; quæ docet & explanat, quid faciendum, fugien-
dumque sit. Ità fit, ut ratio præsit, appetitus vero ob-
temperet. Omnis autem actio vacare debet temeri-
tate & negligentia; nec verò agere quicquam, cujus *opere, quam
in labris de-
fidibus appe-
titionem vo-
cat, unde o-
riuntur perturb-
ationes.*
non

Sic in libris
de finibus
Cato, officium,
quod ita
factum est, ut
ejus facti proba-
bilis ratio
reddi possit.

Indecorum
& in corpore
& perturbati-
onibus.

Gravitas &
Urbanitas
quatenus
adhibenda.

Licentia non
omnis aliena
ab honestate.

non possis causā probabilem reddere. Hæc est enim
serè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut ap-
petitus rationi obediant, eamque neq; propter teme-
ritatem præcurrant, nec propter pigritiam, aut igna-
viam desérant: sintque tranquilli, atque omni per-
turbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis
constantia, omnisque moderatio. Nam qui appetitus
longiùs evagantur, & tanquam exultantes sive cu-
piendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur,
hi sine dubio finem, & modum transcunt. Relinquunt
enim, & abiciunt obedientiam, nec rationi parent,
cui sunt subiecti lege naturæ, à quibus non modò
animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora
ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine ali-
qua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia ge-
stiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statuf-
que mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad of-
ficii formam revertamur) appetitus omnes contra-
hendos, sedandòsque, excitandòsque esse animad-
versionem, & diligentiam, ut ne quid temerè ac for-
tuitò, inconsideratè, negligentèr que agamus. Neque
enim ita generati à natura sumus, ut ad ludum, & jo-
cum facti esse videamur; sed ad severitatem potius,
& ad quædam studia graviora, atque majora. Ludo
autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno,
& quietibus cæteris, tum, cum gravibus seriisq; re-
bus satisfecerimus. Ipsūque genus jocandi non
profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & face-
tum esse debet. Ut enim pueris non omnem licenti-
am ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis acti-
onibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi
ingenii lumen eluceat.

De scurrilitate & facetiâ.

Duplex omninò est jocandi genus: Unum illibe-
rale, petulans, flagitiosum, obscœnum. Alterum ele-

elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, & Attitorum antiqua comœdia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt; multaque multorum faceret dicta, ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur *Senecæ dicta*. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis joci. Alter est, si tempore sit, ac remisso animo, non ine libero dignus; Alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscenitas.

Et honesti lusus modum esse quendam.

Ludendi etiam est quidem modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus elatq; voluptate, in aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Suppeditant
subministrant.
Venatio;

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quàm parcissime adhibenda.

Sed pertinet ad omnem officii questionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisq; bestiis antecedit. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamq; feruntur * omni * impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquit, aut agit, videndiq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine,) sed si quis est paulò erectior, quàmvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni, & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat

Alii, vero;

Propensior.
Qui propendit, id est, inclinatur

volup-

Voluptas
homine in-
digna.

*Hominis
excellencia*

voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus, cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura * excellencia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuriâ, & delicatè, ac molliter vivere; quàmque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Animadvertite lector ordinem: primum ostendit quid decorum: secundum, naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam; deinceps, quid deceat uniuscujusque personam, vel à natura tributam vel casu impositam, vel iudicio assumptam.

Varietas in-
geniorum à
natura.

Intelligendum etiam est duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus: qua antecellimus bestiis: à qua omne honestum decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos, major etiam magisq; de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro; & in Marco Druso adolescente singularis severitas: in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem *εἰρωνεύς* Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla

ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Poenorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia: In quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Pheræum Jasonem cæteris anteponunt, In primisque versutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plus ali-
Simplicitas.
quando Reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multum dispares, simplices & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant; veritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alii, qui quidvis perpetiantur, cuius deserviant, dum, quod velint, consequantur, ut Scyllam, & M. Crassum videbamus. Vasri & ad omnia ver- faciles.
Quo in genere versutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lylandrum accepimus: contraque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lylandrum fuit. Itemque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itemq; & in Q. Mutio * Numantino vidimus. Comitas & affabilitas.
* Mancinus.
Audiivi & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: Contraque partem ejus, illum qui Tyberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: necnon Xenocratem quidem severissimum Philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerabiles alia dissimilitudines sunt naturæ, morumq; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tuenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod querimus, retineatur, Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus: eâ tamen conservatâ, propriam naturam sequamur. Ut, etiamsi sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. Neque enim attinet

Non frustra
cum natura
pugnandum.
Horat Tu nil
invita dices
fac esse Mi-
nerva.
Ut apud Lu-
ciliū in
Mutio ride-
tur Albius:
Chære, Tite

Cato Uticæ
sibi mortem
conscivit.

Circe Solis
filia, Calypso
nympha, qua-
rum hospitio
Ulysses ali-
quandiu usus
est: Ut pro-
cos uxoris
perderet.

atrinet repugnare naturæ; nec quicquam sequi, quod
assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit de-
corum illud: Idedò, quidā nihil decet invitā (ut aiunt)
Minorā id est, adversante, & repugnante naturā;
Omnino dō si quicquam est decorum, nihil est prole-
magis, quā æquabilitas universæ vitæ, tum singu-
larum actionum: quam conservare non possis si alio-
rum naturā imiteris, omittas tuam. Ut enim sermo-
ne eo debemus uti, qui notus est nobis, ne (ut quidā)
Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur:
sic in actiones, omnē nque vitam, nullam discrepā-
tiam conferre debemus. Atque hæc diff. rentia na-
turarum tantam habet vim, ut nonnunquam mor-
tem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem
causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato
fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt.
Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se intere-
missent; propterea quod eorum vitalior, & m. res
fuerunt faciliores: Catoni autem cū incredibilem
tribuisset natura gravitatem, cāque ipse perpetuā
constantia roborasset, semperque in proposito sus-
cepto que consilio permansisset, moriendum potius,
quā tyranni vultus aspicendus fuit. Quā multa
passus est Ulysses in illo errore Juiturno, cum & mu-
lieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ
sunt) interviret, & in omni sermone omnibus affa-
bilem & jucundum se esse el. t? Doni verò tiam
contumelias servorum, ancillarūque pertulit, ut
ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At A-
jax (quo animo traditur) milies oppetere mortem,
quā illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes
expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idq;
moderari, nec velle experiri, quā se aliena deceant.
Id enim maximè quemque decet quod est cujusque
suum maximè. Suum igitur quisque noscat inge-
nium

nium, acrémq; se & vitiorum, & bonorum suorum
 judicem præbeat: ne scenici plus, quàm nos, videan- Scenici, hi-
 tur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi striones à
 accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce scena.
 freti sunt, Epigonos. Medeamq; qui gestu, Menalip- Epigoni, cla-
 pam, Clytemnestram; semper Rupilius (quem ego mola tragœ-
 memini) Antiopam; non sæpè Æsopus Ajacem. Ergo dia de The-
 histrio hoc videbit in scena, quod non videbit sapi- bis captis.
 ens in vita. Ad quos igitur res aptissimi erimus, in iis Medea nota.
 potissimùm elaborabimus. Sin aliquando necessitas
 nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt,
 omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut
 ea si non decorè, at quàm minimum indecorè facere
 possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ no-
 bis data non sunt, sequamur, quàm ut vitia fugiamus.

*Decorum ab ijs, quæ nobis fortuna attribuit,
 quæve nobis iudicio ipsi adscivimus.*

AC duabus iis personis, quas suprà dixi, tertia ad-
 jungitur, quam casus aliquis, vel tempus impo-
 nit. Quarta etiam, quam nobismetipsis iudicio no-
 stro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobili-
 tates, honores, divitiæ, opes, eaq; quæ sunt his con-
 traria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi au-
 tem quàm personam gerere velimus, à nostra volun-
 tate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii
 ad jus ciuile, alii ad eloquentiam applicant, ipsa-
 rumque virtutum in alia alius mavult excellere.
 Quorum verò patres, aut majores in aliqua gloria Quæ quisque
 præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis studia maxi-
 student excellere: ut Q. Mutius, P. filius in iure ci- mè sequitur.
 vili, Pauli filius Africanus in re militari. Quidam
 autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt,
 addunt aliquam suam; ut hic idem Africanus elo-
 quentia cumulavit bellicam gloriâ. Quod idem fecit

Timotheus
etiam orator
Isocratis discipulus.
Cono inclutus Dux Atheniensium.
Homines novi.
* Parentibus.

Timotheus, Cononis filius, qui cum belli laude non inferior fuisset quam pater, ad eam laudem, doctrinae & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omnia imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti majoribus. Haec igitur omnia, cum quaerimus quae deceant, complecti animo, & cogitatione debemus.

Constituendum genus vitae, & institutum.

* Cum.

* Alii, Prodicum dicunt
Prodicti sophistae de
Hercule fabula perquam festiva
refertur apud
Xenophontem, libro
secundo Memorabilium.
* Item.

IN primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitae: quae deliberatio est omnium difficillima. Incunte enim adolescentia, * cui inest maxima imbecillitas consilii, tunc id sibi quisque genus aetatis degendae constituit, quod maxime adamavit. Itaque ante implicatur aliquo certo genere, cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quod Hercule * Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus datum est) exiisse in solitudinem atque ibi sedentem, diu secum, multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram ingredi melius esset. Hoc Herculi, Jovis saturo edito, potuit fortasse contingere: nobis * non idem, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia, institutaque impellimur. Plerumque autem parentum praecipis imbuti, ad eorum consuetudinem, moremque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur: quaeque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli autem sive felicitate quadam, sive bonitate naturae, sive parentum disciplina, rectam vitae secuti sunt viam. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut excellent

cellente ingenii magnitudine, aut præclara eruditio-
 ne, atq; doctrinâ, aut utrâq; re ornatî, spatium deli-
 berandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum
 sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusq;
 naturam consilium est omne revocandum. Nam cum
 in omnibus, quæ aguntur, ex co modo * quo quisque
 natus est (ut supra dictum est) quid deceat, exquiri.
 mus: tum in tota vita constituenda multò est ejus
 rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpe-
 tuitate possimus nobismetipsis, nec in ullo officio
 claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maxi-
 mam vim Natura habet, fortuna proximam, utriusq;
 omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ,
 sed Naturæ magis: multo enim & firmitior est, & con-
 stantior: ut Fortuna nonnunquam tanquam ipsa
 mortalis, cum immortalî natura pugnare videatur.
 Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consili-
 um * vivendi omne contulerit, is constanciam teneat:
 id enim maximè decet, nisi fortè se errasse intellex-
 erit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest
 autem accidere) facienda morum institutorumq; mu-
 tatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuva-
 bunt, faciliùs commodiùsq; faciemus: sin minus, sen-
 sim erit, pederentisq; facienda: ut amicitias, quæ
 minùs delectent & minus probentur, magis decere,
 censent sapientes, sensim dissuere, quàm repentè
 præcidere. Commutato autem genere vitæ omni ra-
 tione curandum est, ut id bono consilio fecisse vide-
 amur. Sed quoniam paulo antè dictum est, imitan-
 dos esse majores; primùm illud exceptum sit, ne vitia
 sint imitanda; deinde, si natura non ferret, ut quædam
 imitari possint, ut superioris Africani filius, qui hunc
 * Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem
 valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm
 ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defen-

** Alter,
quam quisque
est natus.*

*Perpetuitatē
id est, con-
stantia.*

** Vita.*

*Quo modo
commutan-
dum vitæ
genus.*

** Paulo
Aemilio.*

Decorem ab
ætate.

fitare, five populum concionibus tenere, five bella gerere: illa tan.en præstare debet, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæredita. à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse nefas, & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliæque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Verecundia.

Disciplina.

Industria.

Est igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atque authoritate nitatur. Incuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentia est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiæque & animi, & corporis, ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Exercendus
animus
Ut profint
aliis.
Turpis res
desidiosa
senectus:
Luxuriosa
turpior:
Libidinosa
turpissima.

Senectutem quæ deceant maximè.

Senibus aut in labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè Rem. consilio & prudentia quàm plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendū est senectuti, quàm ne languori se, desidiaeque dedat. Luxuria verò cum omni ætati turpis tum senectuti foedissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accefferit,

cesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Magistratus personam quæ deceat.

ACne illud quidem alienum est, de Magistratum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, & ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo, & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se efferentem, tum in repub. ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint. Talem enim & sentire, & bonum civem dicere solemus. Peregrini autem, & incolæ officium est nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliena esse Repub. curiosum. Ita ferè officia reperientur, cum quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioque capiendo servare constantiam.

Privatum
quid deceat.

Hospitis
officium.

Decorum à statu motuque corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res idem quasdam inhonestè vel fieri palam, vel apertè nominari.

PRincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram,

reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, atque turpem formam, eas contexit, atque aboidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis: ipsique necessitati, dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarij, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant, quodque facere turpe non est modò occultè, id dicere obscenum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec oratio obscenitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, ut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus, illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis: latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est sed dicitur non obscenè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscenum: Pleraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quòd abhorret ab ipsa oculorum, auriumque approbatione, fugiamus Stultus, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, ne quid effœminatum, aut molle, & ne quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus, oratoribusque concedendum est, ut his hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantum habet veteris disciplinæ verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum forceris

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscenum, quod factu turpe non esset.

Gestus neque mollis neque rusticus.

Exemplum verecundiæ et à scena Petiti.

coris generi non lavantur. Retinenda est igitur huius generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ, & duce.

Exemplum
Romanæ verecundia.

Quæ forma virum, quæ feminam deceat, & quatenus utraq; colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem * ducere debemus: dignitatem virilem. Ergo & à forma removetur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu, motuque caveatur. Nam & palæstrici motus sæpè sunt odiosiores, & histriionum nonnulli gestus inepti non vacant, & in utroque genere, quæ sunt recta & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pompæarum ferculis similes esse videamur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates, quæ cum sunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ea quibus magna significatio sit, non adesse constantiam, sed multò etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes, atque excitationes incidamus: ceterosque animos ad decoris conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri Appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas

Dignitas virorum.
Venustas mulierum.
* *Ducere.*

Forma et Vestitus.
Mundities media inter elegantiam vitiosam, et agrestem negligentiam.
Incessus moderatus.
Pompæarum, in quibus sacra et simulachra lentissimo incessu circumferuntur. Mor.
Sæpè velut qui currebat fugiens hostem, perpè velut qui Junonis sacra ferret.
Cogitatio.
Appetitus.

utamur ; appetitum rationi obedientem præbeamus

Duplex orationis genus, rhetoricum & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaq; duplex, altera contentionis, altera sermonis : Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus : Sermo in circulis, disputationibus, congregationibus familiarium versetur, persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis : quanquam haud scio, an possit hæc quoque esse. Sed discipulorum studiis inveniuntur magistri, huic autem qui studeant, sunt nulli : rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum, sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus ; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis : utrumque omnino à natura petendum est : verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio præse loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum ? quanquam erant literati : sed & alii. Hi autem optimè uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis : literæ neq; expressæ, neq; oppressæ : ne aut obscurum esset, aut nimis putidum : Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Ulterior oratio L. Crassi, nec minus faceta : sed benè loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò conditus, & facetiis Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re, quid deceat exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax : insit in eo lepos,

Et nemo docet quæ nulli cupiunt discere.

Sermo purus & cum dignitate.

Pronunciatio ejusmodi.

Catuli pater & filius, de quibus in Bruto.

Putidum, id est, odiosum & affectatum.

lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum puter. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat: si jocosis, leporem. Imprimis provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi causa, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerumque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcumque aderunt res (neque enim omnes iisdè de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur,) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi moribus sermo debet vacare, ne aut ira existat; aut cupiditas aliqua aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèq; curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariae; in quibus utendum est foras se, & vocis contentione majore, & verborum gravitate aciore. Id agendum etiam est, ut ne ea facere videamur irati; sed, ut ad iurendum, & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi rarò, invitq; veniamus: nec unquã, nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ita procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil confideratè potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut se-

Nec acerbus
ne pertinax,
ne infusus,
ne immodi-
cus, ne ob-
scenatorius.

Ut honestis
de rebus.

Ne vagus, &
inæqualis.

Ne concitati-
or.
Ne contume-
liosus in ami-
cos.
Objurgatio
quatenus ad-
hibenda.

veritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitalis habet objuratio, significandum est, ipsius causa, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentioneibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

In ædificijs extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisque diligentia. Cn. Octavio (qui primus ex illa familia consul factus est) honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgè viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. Itaque ille in suam domum Consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota querenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliiter ampla domus dedecori domino sæpè sit, si est in

Ne cum quidem referendum maledictum, cum male audivimus.

Indecora jactantia Thraconia.

Ignominiam quod à consularu repulsus: calamitatem quod reperundarum reus. Domus optimatum neque angustæ neque vastæ.

ea solitudo: & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari, odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur, ô domus antiqua, heu quam dispari domino dominaris. Quod quidem his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse edifice) ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt? Quorum quidè certè est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus; eademque mediocritas * ad omnem * usum, cultumque vitæ referenda est. Sed hæc hæcenus.

E poeta quopiam sumptus versiculus videtur. Antiquam autem nobilem dixit et angustam.

Ad com-
mune u-
sum.

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conservanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus, néve major, néve minor cura & opera suscipiatur, quam causa postulet. Tertium est, ut caveamus, ne ea, quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, immoderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus: nec progredi longius. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Ut consilio non cupiditate suscipiatur.

Decorum à loco ac tempore.

Dinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hac autem scientiâ con-
tinetur ea, quam Græci *iurata* nominant, non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest, sed illa est *iurata*, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque ut eandem nos modestiam appellamus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit sci-
entia

iurata,
quæ eadem
modestia
quid sit.

luxuria.
 Quæ Latine
 opportunitas
 quid sit,
καρπὸς
 occasio:
εὐκαρπία
 opportunus,
 ἀκαρπὸς
 importunus.

entia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græce *εὐκαρπία*, Latine appellatur Occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur ita, ut dixi scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem Prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de Moderatione, & temperantia & harum similibus virtutibus querimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedecâtque.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut que nammodum in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valde quæ vitiosum, in re severa, convivio dignum aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclem poeta n. hique de communi officio convenissent: & casti formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait: At enim prætorem (Sophocle) decet non solum manus, sed etiam oculos abinentes habere. Atque hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis; ut si quis cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid alia attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur,

Athletæ, qui
 virtutis ex
 ercendæ
 gratia cer
 tant.

tur, inscitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro canter, aut si quæ est alia magna perversitas, facile apparent nec magnoperè admonitionem, & præcepta desiderant, quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulùm discrepent, tamen id à sciente animadverti solet. Sic videndum est in vita, ne fortè quid discrepet: vel multo etiam magis, quo major, & melior actionũ quàm sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos (si acres ac diligentes iudices esse volumus, animadversoresque vitiorum) magna intelligemus sæpè ex parvis. Ex oculorum obtuitu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex niestitia; ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex summissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio, naturæque discrepet. Quo in genere non est in commodum, quale quodque eorum sit, ex aliis iudicare: ut si quid dedeceat in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodò, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facillime corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur (emendandi causa) magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, & quæ his de unoquoque officii genere placeat exquirere. Major enim pars eò ferè deferri solet, quod à natura ipsa deducitur. In quibus videndũ est, non modò, quid quis que loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam, qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii, qui signa fabricantur, & veri etiam poëtæ suum quisque opus à vulgo considerari vult, ut si

Harmonia, ut in fidibus, ita & in vita. Ne minimis rebus oportet à loco ac tempore dissentire,

Vitia quorum, pro ii quorum vitia,

Id de Apelle refert Plinius, de Marone idem literis produm.

quid

* *Mutanda*

Socrates reus
factus, quod
Atheaenſium
inſtituta
conſeſſeretur.
Hic: Omnis
Ariſtippum
decurſu color.
Cynicorum
inſtitutum,
quoniam ab-
horret ab
humana ve-
recundia, re-
jiciendum:
Quid erga
quamque
perſonam
deceat.

quid reprehensum ſit à pluribus, id corrigatur; hiſque
& ſecum & cum aliis, quid in eo peccatum ſit, ex-
quirunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & faci-
enda & non facienda, & * imitanda, & corrigenda
ſunt. Quæ verò more aguntur, & inſtitutis civilibus
de iis nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præ-
cepta ſunt. Nec quenkum hoc errore duci oportet,
ut ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem
conſuetudinẽque civilem fecerint, locuſque ſint,
idem ſibi aſſitretur licere. Magnis enim illi, & divinis
bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum ve-
rò ratio tota eſt eſcicienda. Eſt enim inimica verecun-
diæ ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum.
Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis,
atque magnis eſt, bene de Republica ſentientes, ac
bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut im-
perio affectos, obſervare, & colere debemus: tribuere
etiam multum ſenectuti. Cedere iis, qui magiſtratum
habebunt: habere delectum civis, & peregrinis in
ipſo quoque peregrino, privim ne an publicè vene-
rit. Ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem
totius generis hominum conciliationem, & conſoci-
ationem colere, tueri, ſervare debemus.

*Quæ artes, & qui quaſtus ſordidi: qui
contra liberales.*

* *Et Aucto-
ramentum,
præmium,
aut obligatio
Circitores.*

Iam de artiſciis, & quaſtibus, qui liberales haben-
di, qui ſordidi ſint, hæc vere accepimus. Primum,
improbantur ii quaſtus, qui in odia hominum incur-
runt: ut portitorum, * ut ſceneratorum. Illiberales
autem & ſordidi quaſtus mercenariorum omnium-
que quorum operæ non quorum artes emuntur. Eſt
enim in illis ipſa merces, auctoramentum ſervitutis.
Sordidi etiam putandi; qui mercantur à mercato-
ribus quod ſtatim vendant. Nihil enim proficiunt,
niſi

nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate: Opificesq; omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere * officina: minimèque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cerarii, lanii, coqui factores, piscatores, ut ait Terentius; Adde his si placet unguentarios, saltatores, totumque ludum et larium. quibus autem artibus aut prudentia major inest aut non mediocris utilitas quaeritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna, & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quasi vel contenta potius, ut sæpè ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros, possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. — Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est Agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Majore satis multum diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Ex duobus honestis utrum honestius.

Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpè contentio, & comparatio, de duobus honestis, utrum honestius: Qui locus à Panætio est prætermisus. Nam cum omnis honestas manat à partibus quatuor, quarum una sit Cognitionis, altera Communitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis: hæ in deligendo officio sæpè inter se comparentur, necesse est. Placet ergo aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ

* *Opificina.*

Ex *Hunueho.*

Artes honestæ.

Medicus fidelis.

Architectura Studia.

Mercatura copiosa, citra vanitatem.

Ex alto, id est, è mari. Laus agriculturæ.

Justitiæ officia potiora officiis prudentiæ.

Sapientia re-
rum intelli-
gibilem.
Prudentia
rerum agen-
darum.

quæ ex cognitione ducantur. Idque hoc argumento confirmari potest: quòd si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis daretur: quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur, tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita, Princepsque omnium virtutum est illa Sapientia, quam *σοφία* Græci vocant, Prudentiam enim, quam Græci *φρόνησις* dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expectandarum, fugiendarumque scientia. Illa autem Sapientia (quam principem dixi) rerum est divinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorum, & hominū communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certè) necesse est, quòd à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatioque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur; ea verò actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaque rerum natura, ut si ei tractanti, contemplantique res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum, discriminemque patriæ, cui subvenire, opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studiis, officiisque scientiæ præponenda esse officia justitiaeque, quæ pertinent ad hominum utilitatem, qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitæque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum

Antiquius, id
est, charius,

hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt. Epaminonda
 Nam erudierunt multos, quò meliores cives, utilio-
 resque in rebus suis publicis essent: ut Thebanum
 Epaminondam Lyfias Pythagoreus: Syracusium Di-
 onem Plato, multiq; multos: Nèque ipsi, quicquid
 ad Rempub. attulimus (si modo aliquid attulimus)
 à doctoribus, atque doctrina instructi ad eam, & or-
 nati accessimus. Neque solùm vivi, atque præsentes
 studiosos discendi erudiunt, atque docent: sed hoc
 idem etiam post mortem monumentis literarum af-
 sequuntur. Nec enim locus ullus prætermisus est at-
 tis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam Rei-
 pub. pertineret; ut otium suum ad nostrum negoti-
 um contulisse videantur. Ità illi ipsi doctrinæ studiis,
 & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam sa-
 pientiam, prudentiam, intelligentiâmq; potissimùm
 conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosè
 (modo prudenter) melius est, quàm vel acutissimè si-
 ne eloquentia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa ver-
 ritur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscun-
 communitate juncti sumus. Atqui, ut apud examina
 non fingendorum favorum causâ congregantur, sed
 cum congregabilia naturâ sint, fingunt favos: sic ho-
 mines, ac multò etiam magis, naturâ congregati ad-
 hibent agendi, * cogitandiq; solertiam. Itaq; nisi ea
 virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex
 societate generis humani, attingat rerû cogitationem
 solivaga cognitio, & jejuna videatur. Itemq; magni-
 tudo animi remota * communitate, conjunctioneq;
 humana feritas sit, quædam & immanitas. Ità sit, ut
 vincat cognitionis studium confociatio hominum,
 atq; communitas. Nec verum est, quod dicitur à qui-
 busdam, propter necessitatem vitæ (quod, ea, quæ na-
 tura desideraret, consequi sine aliis, atq; efficere non
 possemus) idcirco istam esse cum hominibus commu-
 nitatem,

Epaminonda
 dux Theba-
 nus à Lyfia
 Larentio
 Philoſopho
 Pythagoræo
 Philoſophiæ
 præceptis in-
 ſtitutus, Dion
 Syraculanus
 à Platone.
 Eloquentia
 ad communi-
 tatis commo-
 da utilis
 quàm con-
 templatio.
 Communica-
 tum magis ac
 prius ſecun-
 dum natur-
 am hominis
 eſſe, quàm
 cognoſcendi
 cupitatem;
 idcirco enim
 diſcimus, ut
 ſocietatem
 adjuvemus,
 non idcirco con-
 jungimur, ut
 cognoſcamus
 idque æqui-
 ſimâ meta-
 phorâ docet.
 * Congregan-
 dique.
 * Commu-
 nitatem

Virgula divinitatem & societatem. Quod si omnia nobis, quæ ad
 victum, cultumque pertinent, quasi virgula divina
 (ut aiunt) suppeditarentur, tum optimo quisque inge-
 nio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitio-
 ne, & scientia collocaret. Non est ita. Nam & solitu-
 dinem fugerit, & locum studii quæreret. tum docere,
 tum discere veller, tum audire, tum dicere. Ergo
 omne officium, quod ad conjunctionem hominum,
 & ad societatem tuendam valet, anteponendum est
 illi officio, quod cognitione, & scientia continetur.

Iustitiam, an temperantia potior.

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communi-
 tas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam Mode-
 rationi, Modestiaque semper anteponenda. Non pla-
 cer. Sunt enim quædam partim ita foeda, quædam
 partim ita flagitiosa, ut ea ne conservanda quidem
 patriæ causa sapiens facturus sit. Ea Posidonius col-
 legit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscena,
 ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non
 suscipiet quisquam Reipub. causa: nec Respub. qui-
 dem pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res
 habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit
 Reipub. quidquam illorum facere sapientem. Qua-
 re, hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, id
 genus officiorum excellere quod teneatur hominum
 societate. Etenim Cognitionem, Prudentiamque se-
 quetur considerata actio. Ità sit ut consideratè agere
 pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc
 quidem hætenus. Parefactus est enim locus ipse, ut
 non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit
 præponendum videre. In ipsa autem communitate
 sunt gradus officiorum, ex quibus quid cuique præ-
 stet, intelligi possit: ut prima diis immortalibus, se-
 cunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim
 reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus brevi-

ter disputatis intelligi potest, non solum id homines
solere dubitare, Honestumne, an Turpe sit: sed et
iam, duobus propositis honestis, utrum honestius.
Hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermis-
sus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Cognati,
Affines,
De his apud
Gellium,
lib. 5. cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER SECUNDUS.

Argumentum per D. Erasimum Roterod.

*Superiore libro duas proposuimus initio divisionis partes
absolvit, quid honestum, quid contra: & in honestis u-
trum honestius. In hoc de alteris duabus promittit quid
utile, quid inutile: tum inter utilia utrum utilius, aut
quid utilissimum. Deinde inconstantiae reprehensionem
deprecatur, quod à civili vita, quam sæpe præculeris,
nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad Phi-
losophiam potius, quàm aliud studiorum genus. Postremò,
cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.*

Quemadmodum officia ducerentur ab honesta-
te, Marce fili, atque ab omni genere virtu-
tis satis explicatum arbitror libro superiore. Se-
quitur ut hæc officiorum genera persequar, quæ
pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum
quibus utuntur homines, facultatem, ad opes,
ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid
inutile, cum ex utilibus quid utilius aut quid max-
imè utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca
prius de instituto, ac de iudicio meo dixerò. Quan-
quam enim libri nostri complures non modò ad le-
gendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt:
tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris
Philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturque in ea
tantum

1
2
3
Propositio
argumenti
totius huius
libri.

Bene nomen,
 quod erat
 apud politi-
 cos viros in-
 vidiosum :
 nam res ipsa
 bono viro
 non potest
 non probari.
 * Gerebatur.
 Caesaris ty-
 rannidem
 notat.
 Socios,
 Catonem
 Milonem.
 5.
 In agendo,
 id est, in
 dicendo.

Forenses in
 judiciis, se-
 natoriae in
 consultatio-
 nibus.

Successivæ
 operæ studiis
 data.
 * Temporis.

Laus Philo-
 sophiæ. Du-
 obus nomini-
 bus philoso-
 phiam.

tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem
 quamdiu Respublica per cos * regebatur, quibus se
 ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesque
 in eam conferebam. Cum autem dominatu unius
 omnia tenerentur, neque esset usquam consilio, aut
 authoritati locus, socios denique tuendæ Reip. sum-
 mos viros amissem: nec me angoribus dedidi (qui-
 bus essem confectus, nisi his restituissem.) nec rursus
 indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam
 Respub. stetisset, quo cœperat statu, nec in homines
 non tam commutandarum rerum, quàm evertenda-
 rum cupidos incidisset: primum enim, ut stante Re-
 pub. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scri-
 bendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non
 ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandarem, ut
 sæpe fecimus. Cum autem respublica (in qua om-
 nis mea cura; cogitatio, opera poni solebat) nulla es-
 set omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses
 & senatoriæ. Nihil autem agere cum animus non
 posset in iis studiis ab initio verlatus ætatis, existi-
 mavi honestissimè molestias deponi posse, si me ad
 Philosophiam retulisset. Cui cum multum adolescens,
 discendi causa, temporis tribuisset: postea quàm ho-
 noribus inservire cœpi, meque totum Reip. tradidi, tan-
 tum erat Philosophiæ loci, quantum superfuerat a-
 micorum, & Reip. * temporibus: id autem omne con-
 sumebatur in legendo (scribendi otium non erat.)
 Maximis igitur in malis hoc tantum boni assequari
 videmur, ut ea literis mandarem, quæ nec satis
 erant nota nostris, & erant cognitione dignissima.
 Quid est enim, per Deos, optabilius scientiâ? quid
 præstantius? quid homini melius, quid homine dig-
 nius? Hanc igitur qui experunt, Philosophi nomi-
 nantur: nec quidquam aliud est Philosophia, si in-
 terpretari velis, quam studium scientiæ. Scientia
 autem

autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum, & humanarum, causarumque, quibus hæ res continentur, scientia: cuius studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quæritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & valeat ad benè, beatèque vivendum? siue ratio constantiæ, virtutisque quæritur, aut hæc ars est, aut nulla omninò, per quam eas assequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parùm consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc discedi genere discefferis? Sed hæc, cum ad Philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quodam * libro facimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur, orbatu Reip. muneribus, ad hoc nos studium potissimùm contulissimus. Occurritur autem nobis & quidam à doctis, & eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore nec habeat unquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius non solum disputandi, sed etiam vivendi, ratione sublata? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò, quod me impediat, ea quæ mihi probabilia videantur, sequi: quæ contrà, improbare, atque affirmandi arrogantiam

commendat. Primum, quòd vitam tranquillam, jucundamque reddit. deinde, quod per hanc unam nobis toti in una constamus.

* In Hortensio qui desideratur, neque solus. Occurritur autem in congressu, aut resistitur, & repugnatur: nam id quoque significat occurro. Quoniam Academicum motum multis locis probavit.

Correctio. Scimus nihil, opinamur quæ verissimilima.

Id quod erat Pyrrhoniorum omni de re ambigensium.

Efficax refutandi genus, cum argumentum veluti telum in adversarium

reorquetur,
non erat tibi
differendum,
quia in ne-
gas quicquam
percipi: imò
ob istud ip-
sum omni de
re differen-
dum, ut pro-
babile certè
eluceat.
Finitima,
quod antè
ab illis non
multùm diffi-
dencia dixit.

vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientia diffi-
det plurimum? Contra autem omnia disputatur à
nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non pos-
set, nisi ex utraque parte causarum esset facta con-
tentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris
satis ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero,
quanquam in antiquissima nobilissimâque Philoso-
phia Cratippo autore versaris iis similimo, qui
ista præclara pepererunt tamen, hæc nostra, finitima
vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta perga-
mus.

*Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuni-
ario lucro metitur, & commoditate undecunque parta:
sed eam, que cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ
societatem pertineat.*

QUinque igitur rationibus propositis offici per-
sequendi, quarum quæ ad decus honestatémq;
pertinent: duæ ad comoda vitæ, copias, opes, fa-
cultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea,
quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis
pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notis-
simam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum
est, quod Utile appellatur. In quo verbo lapsa con-
suetudo deflexit de via, sensimque eò deducta est, ut
Honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret
honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile,
quod non honestum: quâ nulla pernicies major ho-
minum vitæ potuit afferri. Summa quidem autori-
tate Philosophi, severè sanè, atque honestè hæc tria
genere confusa cogitatione distinguunt. Quicquid
enim justum sit, id utile etiam esse censent: Item-
que quod honestum, * id esse justum. Ex quo effi-
citur, ut quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod
qui parùm perspiciunt, hi sæpe versutos homines &
callidos

Confusa, id
est, insepara-
bilis re.
Cognitione,
id est, ratione
distinguunt.
* Idem.

callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam
judicant. Quorum error eripiendus est, omnisque
opinio ad eam * spem traducenda, ut honestis confi-
liis, justisque factis, non fraude & malitia, se intelli-
gant ea, quæ velint, consequi posse.

*Quæ quæque ex re commoda aut incommoda capi-
tur, quæ Greci euchrestemata, & dyschrestemata no-
minant. Colligitq; quicquid est ferè in vita commodi,
aut incommodi, id homini ab homine nasci.*

QUæ ergo ad vitæ hominum tuendam pertinent,
partim sunt inanimata, ut aurum, argentum, ut
ea, quæ gignuntur è terra & alia ejusdem generis:
partim * animata, quæ habent suos impetus, & re-
rum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia
sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt e-
qui, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opera ef-
ficitur aliquid ad hominum usum, atq; vitam. Ratio-
ne autem utentium duo genera ponuntur: unum
Deorum, alterum Hominum. Deos placatos pietas
efficiet, & sanctitas. Proximè autem & secundum
deos, Homines hominibus maxime utiles esse pos-
sunt. Earumque item rerum, quæ noceant & obstant,
eadem divisio est. Sed quia Deos nocere non pu-
tant, his exceptis, homines hominibus plurimum
obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ
inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis
effecta, quæ nec haberemus, nisi manus, & ars ac-
cessissent, nec his sine hominum administratione u-
teremur. Neque enim valetudinis curatio, neque
navigatio, neque agricultura, neque frugum, fru-
ctuumque reliquorum perceptio, & conservatio, sine
opera hominum, ulla esse potuisset. Jam verò, & u-
rerum quibus abundaremus, exportatio, & earum,
quibus egere mus, inventio certè nulla esset, nisi his
quæque in

Speciem.

* Animatum.

Dii semper
beneficipiis.
Homini ab
homine plu-
rimum vel
commodi,
vel incom-
modi.Artes ad u-
sum vitæ ex-
cogitantur.Quæ verò
quæque in

vita invens-
rit, refert
Plin. lib. 7.
cap. 19.
Commutatio
mercium.

Fontes cana-
libus ducti.
Rivis deriva-
ta flumina.
Portus fa-
citii.
* Quæ non
sine.

Et multis quæ
commodita-
tes.
Pastoria.
* Eques.
Venatio.
Medicina.
* Minus tra-
rent.
Distitit, id
est, distare
cepit, aut
distat, lega-
tur, ut est in
nonnullis ex-
emplaribus.
Politica.

muneribus homines fungerentur. Eadēque rati-
one nec lapides è terra exciderentur ad usum no-
strum necessarij; nec ferrum, aurum, æs, argentum
effoderentur penitus abdita, sine hominum labore,
& manu. Tecta verò, quibus & frigorū vis pelle-
retur, & calorū molestiæ sedarentur, unde aut ini-
tio generi humano dari potuissent, aut postea subvo-
nire, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetu-
state cecidissent, nisi communis vita ab hominibus
harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus
aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigati-
ones, moles oppositas fluctibus, portus manu factos;
quæ * unde (sine hominum opere) habere possemus?
Ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est,
qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt
inanimata, percipiuntur: eas nos nullo modo sine ho-
minum manu atque opere, capere potuisse. Qui de-
nique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas (nisi ho-
mines adjuvarent) percipi posset? Nam &, qui prin-
cipes inveniendi fuerunt, quem ex quaque bellua
usum habere possemus, homines certè fuerunt: Nec
hoc tempore sine hominum opera, aut pascere * eas,
aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his
capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent,
interficiuntur: & quæ usui possunt esse, capiuntur.
Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus
vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris
subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui vi-
ctus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * mini-
strarentur? quibus rebus exulta hominum vita, tan-
tū destitit à victu & cultu bestiarū. Urbes verò sine
hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec fre-
quentari. Ex quo leges morēsque constituit, cum juris
æqua descriptio, certaque vivendi disciplina, per quas
benè beatèque vivitur. Quas res, & mansuetudo ani-
morum

morum consecrata, & verecundia est: effectumque est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus, & commodis, nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus quam necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur; neminem neque ducem in bello, nec principem docet magnas res & salutare, sine hominum studiis gerere potuisse. Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia, testibus non necessariis.

Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine, nascatur. Est Decæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentiae, vastitatis, belluarum etiam repentinae multitudinis, quarum imperu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum imperu, id est, bellis, aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & profint, & obsint: proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in usu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiâ, & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum, sincerumque sit, quid consentaneum

cuique,

Themistocles
Pericles, di-
ces Athenien-
ses, Cyrus

Persarum ty-
rannus.

Agesilaus
Lacedæmo-
niorum dux,
Alexander

Macedonum
rex.

Fatales
casus.

Eluviones ab
inundantibus
aquis: pesti-
lentie à cæ-
lo corrupto:
Vastitates à
fugâ incola-
rum.

Impetus ser-
pentium, lo-
custarum cu-
niculorum.

Plurima per-
niciēs homi-
ni ab homine.

Mirus ordo,
primum ut
quid opus

mum videamus, alterum tur, quæ cuiusque rei sit causa. Alterum, cohibere ne cupiditatis ab eo, a-
 vocemur, tertium, ut com-
 munitate æquabiliter agamus.
 Vertitur deponens pro-
 versatur, tum morbos, tum per-
 turbationes, tum affectiones, nonnulli
 passionibus verterunt.
 Incommodi à casu.
 Reclavit, id est, adversa
 flavit.
 Trium. Pompeii in The-
 Perrei in Hisp. filio-
 rum Pomp.
 Expulsus Camillus:
 Phocion damnatus.
 Cessit inv-
 dia Scipio.
 Comparetur, id est, com-
 paratur.

cuique, quid consequens, ex quo quæque gignan-
 tur, quæ cuiusque rei sit causa. Alterum, cohibere
 motus animi turbatos, quos Græci *πάθη* nominant;
 appetitionesque, quas illi *ἐπιτάγαι* obediens efficere
 rationi. Tercium, iis, quibuscum congregiamur, uti
 moderatè & scienter: quorum studiis ea, quæ natu-
 ra desiderat, expleta cumulatâque habeamus; per
 eos denique, si quid importetur nobis incommodi,
 propulsemus: ulciscamurque eos, qui nocere nobis
 conati sunt, tantâque poena afficiamus, quantum
 æquitas humanitasque patitur. Quibus autem ratio-
 nibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum
 studia complectamur, eâ que teneamus, dicemus: ne-
 que itâ multò post, sed pauca ante dicenda sunt.
 Magnam vim esse in Fortuna in utramque partem, vel
 secundas ad res, vel adversas, quis ignorat? Nam &
 cum prospero statu ejus utimur, ad optatos exitus
 provehimur: & cum reclavit, affligimur. Hæc igitur
 ipsa fortuna ceteros casus rariores habet: primum
 ab inaniis procellas, tempestates, naufragia, rui-
 nas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, impe-
 tus. Hæc igitur (ut dixi) rariores. At verò interitus
 exercituum, ut proximè trium, sæpè multorum; cla-
 des imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri:
 invidiæ præterea multitudinis, atque ab eis bene
 meritum sæpè civium expulsionem, calamitates,
 fugæ; rursusque secundæ res, honores, imperia, vi-
 ctorie, quæ quæ fortuita sunt, tamen sine homi-
 num operibus, & studiis neutram partem effici pos-
 sunt. Hæc igitur cognito, dicendum est quoniam mo-
 do hominum studia ad utilitates nostras allicere, at-
 que excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio,
 cum magnitudine utilitatis comparetur; itâ fortas-
 sis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parare velint.

QUæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atq; honestandum: aut benevolentia gratia faciunt (cùm aliqua de causa quempiam diligunt) aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quàm amplissima putant: aut cui fidem habent & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contrà à quibus aliquid expectant: ut cùm reges, popularēve homines largitiones aliquas proponunt, aut postremò, pretio. aut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & iis qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parère cogantur, aut spe largitionis promissionisque capti: aut postremò (ut sæpe in nostra Republica videmus) mercede conducti.

Primum honores homini ab homine deferuntur.

Conducta suffragia.

Mercenarius honos.

Utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari; metui, tum turpe, tum minimè tutum.

RERUM autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas quàm diligere; nec alienius, quàm timeri. Præclare enim Ennius: Quem metuunt oderunt: Quem quisque odit, perire expetit. Multorū autē odiis nullas opes posse obistere, si

Cæsar tyrannus oppressus,

Metu coerceri, servile

Dionysius
Syracusarum
tyrannus.
Alexander
Pheræus.
Thracæ barbari, apud
quos frons
stigmatibus
compuncta,
nobilitatis
erat insigne:
apud alios
servi fugacis
indiciū.

si anteā fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò hujus tyranni solū, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat, quantū odium hominum valet ad pestem: sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorum haud serè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus: contrāque Benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera civitate itā se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quā retentæ. Quod igitur lætissimè patet, neque ad incolumitatem solū, sed etiam ad opus & potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur. Itā facillimè, quæ volumus & privatis in rebus, & in Repub. consequemur. Etenim qui se metui volent: à quibus metuuntur, eosdem metuunt ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris augi solitum, qui cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cū uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam (ex epulis) in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, districto gladio jubeat anteire: Præmittebātque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorē & barbarum,

&

& stigmaticum putaret quàm conjugem! Nec eum
 fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellica-
 tus suspicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii
 tanta est, quæ premente metu, possit esse diuturna.
 Testis est Phalaris, cujus est (præter ceteros) nobi-
 litata crudelitas: qui non ex insidiis interiit ut is
 quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic
 noster, sed in quem universa Agrigentinarum multi-
 tudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne De-
 metrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum
 contulerunt? Quid? Lacedæmonios injustè impe-
 rantes, nonne repente omnes ferè socii deseruerunt
 spectatoresque se otiosos præbuerunt Leustringæ ca-
 lamitatis? Externa libentius in tali re, quàm do-
 mestica recordor. Veruntamen, quamdiu imperium
 populi Romani beneficiis tenebatur non injuriis
 bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur:
 exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii Re-
 gum, populorum, nationum portus erat, & re-
 fugium senatus. Nostri autem magistratus, Im-
 peratorèlque ex una hac re maximam laudem ca-
 pere studebant, si provincias, si socios æquitare, &
 fide defendissent. Itaque illud patrociniū orbis
 terræ verius, quàm imperium poterat nominari.
 Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam
 antea minuebamur, post verò Syllæ victoriam, pe-
 nitùs amisimus. Desitum est enim videri quicquàm
 in socios iniquum, cum extitisset etiam in cives tan-
 ta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam cau-
 sam, non honesta victoria. Est enim ausus dicere,
 hastà posità, cum bona in foro venderet, & bono-
 rum virorum, & locupletum, & ceterè civium, præ-
 dam suam se vendere. Secutus est, qui in causa
 impia victorià etiam fœdiore, non solum singulo-
 rum civiū bona publicaret, sed universas provincias,
 regionèlque

Nobilitata
 adeo, ut etiam
 am impro-
 verbum abi-
 erit Phala-
 rismus, &
 Phalaridis
 imperium
 Defectio
 Macedonum
 à Demetrio
 rege superbo
 ad Pyrrhum
 humanum.
 Lacedæmo-
 nes ob su-
 perbiā à
 sociis deser-
 ti contra
 Thebanos
 pugnaturi.
 P.R. Imperi-
 um cum cha-
 ritate auctum
 sævitia amil-
 sum.
 Syllæ victoris
 crudelitas in
 Marianos.
 Desitum est
 pro desit,
 eleganter, ut
 ceptum est,
 quitum est.
 Caesar Sylla
 crudelior.

* *Iura.*
Massilia Gal-
lia Narbo-
nenfis urbs
P. R. amica,
cujus imago
in triumpho
circumlata.
Sol vidisset,
proverbiali-
ter.

Hasta Syllæ,
& Cæsaris.
Cornelius in
priori scriba
tantum, in
posteriore
etiam quæ-
stor Modò
non refertur
ad parietes
i. tantum
parietes
stant, non
etiam impe-
rium.
Exemplum à
majore.

regionesque uno calan itatis * genere comprehen-
deret. Itaque vexatis, & perditis exteris nationibus,
ad exemplum amissi Imperii portari in triumpho
Massilianum vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua
nunquam nostri Imperatores ex Transalpinis bellis
triumphârunt. Multa prætereà commemorarem ne-
faria in socios, si hoc uno Sol quicquam vidisset in-
dignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum
impunita scelera tulissemus, nunquam unum tanta
pervenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad
paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hæ-
reditas. Nec verò unquam bellorum civilium se-
men, & causa deerit, dum homines perditæ hastam
in illam cruentam, & meminerint, & sperabunt, quam
P. Sylla cum vibraffet, dictatore propinquo suo, idem
sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta ea-
dem non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura
scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo
debet intelligi, talibus præmiis propositis, nunquam
defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò
stant & manent, iiq; ipsi jam extrema scelera me-
tuentes: rem verò publicam penitus amisimus. At-
que in has clades incidimus (redeundum est enim
ad propositum,) dum metui, quàm chari esse & di-
ligi malimus. Quæ si Populo Rom. injustè impe-
peranti accidere potuerunt, quid debent putare sin-
guli? Quod cum perspicuum sit, Benevolentia vim
esse magnam, Metus imbecilem. Sequitur ut disse-
ramus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam
volumus, adipisci cum honore, & fide Charitatem.
Sed ea non pariter, omnes egemus. Nam ad cujus-
que vitam instituendam accommodandum est, à mul-
tisne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur
hoc sit, idq; & privum & maximè necessarium, fa-
miliaritates habere fidas amantium non amicorum;

& nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos, & mediocres viros; eaque utrique propemodum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cætera tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis, adjuvat plurimum.

Lælius. Cic.
de Amicitia.
Duo libri
Cic. de Glor.
ria.

Tribus maximè rebus adduci multitudinē, ut honore digni aliquē ducat: Benevolentia, Fide, & Admiratione

Summa igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo; si fidem habet; si cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter, breviterque dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem fere à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in univerforum animos tanquam influere possimus.

Liberalitas
optima conciliatrix
amorum.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam conciliant.

AC primum de illis tribus, quæ ante dixi benevolentiae præcepta, videamus; quæ quidem beneficiis capitur maximè. Secundo autem loco benefica voluntate benevolentia movetur, etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum, honestumque diximus, quia per se nobis placet, animosque

Humanitas
& benignitas
grata populo

quasi

quasi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæc quidem sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Suspecta sine
Justitia pru-
dencia.

Quibus rebus
efficiatur
ut nobis habeatur
fides.

Aliter in ex-
actis disputa-
tionibus, ali-
ter in præci-
piendo aut
cohortando
loquimur.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; Si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam. Nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur: quosq; & futura prospicere credimus, & (cùm res agatur, in discriminemq; ventum sit) expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilem, veramque prudentiam. Justis autem, & fidis hominibus, id est, viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, injuriæque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet, quippe cùm ea sine prudentia satis habeat authoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, & callidior est, hoc invisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentia multum poterit: sine justitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cùm inter omnes philosophos constet, à meque ipso sæpè disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur, oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes

dentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & usitatis, cum loquimur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat, quæ contra contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt maximisque efferunt laudibus, in quibus existiment se excellentes quasdam & singulares virtutes prospicere. Despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de his malè existimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri profunt (ut dicitur,) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quædam afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facillè possunt obistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpè majores partes animæ à virtute detorquent; & dolorum quum admoventur facès, præter modum plerique exterrantur. Vita, mors, divitiæ, paupertas omnes homines vehementissimè permovent. Quæ qui in utraq; partē excelsò animo, magnòq; despiciunt; cumq; aliqua his ampla & honesta res objecta est, totus ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorem,

Nec sibi nec
illis miles,
proverbis
dicto.
Admiratio à
continentia,
Voluptatem
dominæ.
Admiratio à
magnanimitate.
Admiratio à
justitia.

A pecunia-
rum con-
temptu.

Iustitiæ opi-
nio ad omnes
vitæ partes
necessaria.
A minore
exemplum.

Leges latro-
num inter
ipsos.
Bargulus &
Virianus la-
trones, ob
æquitatis o-
pinionem.

pulchritudinemque virtutis? Ergo & hæc animi de-
spicientia admirabilitatem magnam facit: & maxi-
mè iustitia, ex qua una virtute viri boni appellantur
mirifica quædam res multitudinè videtur: nec inju-
ria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui
dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui
ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maxi-
mèque admirantur eum, qui pecuniâ non movetur:
quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spe-
ctatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita
sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit; & (benevo-
lentiam) quod prodesse vult plurimis, & ob eandem
causam, fidem, & admirationem, quod eas res sper-
nit, & negligit, ad quas plerique inflammata avidita-
te rapiuntur. Ac meâ quidem sententiâ, omnis ratio
& institutio vitæ, adjumenta hominum desiderat.
Imprimisque ut habeas, quibuscum possis familiares
conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem
præ te boni viri feras. Ergo etiam solitario hominè,
atque in agro vitam agentem, opinio iustitiæ necessaria
est, eoque etiam magis, quod si eam non habebunt,
injusti habebuntur; & nullis præsidis septi, multis
afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, e-
munt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis
implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est.
Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui malefi-
cio, & scelere pascuntur, possint sine ulla particula
iustitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unâ
latrocinantur, clam furatur aliquid aut eripit, is sibi
ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille au-
tem, qui Archipirata dicitur, nisi æquabiliter præ-
dam dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinque-
tur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, qui-
bus parant, quas observent. Itaque propter æqua-
bilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus la-
tro,

ro, (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit, multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatorisque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliqui traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta Reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros *servandæ justitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cum premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter esset jus. Id si ab uno justo, & bono viro con-
 sequeretur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligendos quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat quod homines his autoribus non posse consequi se arbitrantur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda justitia est, tum ipsa propter se, (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione. Quanquam præ-

Cesserunt
 verècundè
 quum victos
 significet.
 Usurpatur, id
 est, vulgò
 nominatur.

Herodotus
 in Thalia, &
 Clio.
 * Alias fru-
 endæ.
 Justitiæ opi-
 nio primùm
 reges fecit.

Honoris vel
 quærendi, vel
 deferendi
 modus.]

*Compendia-
riam, id est,
expeditam
& brevem.*

*Agere radi-
ces, ut agere
gemmas.
Nihil fuca-
rum diutur-
num.*

**Numerum.*

*Nobilibus
curandum,
ne quid ma-
jorum ima-
ginibus in-
dignum
committant.
Novis sum-
ma probitate
opus, ut no-
bilitentur.*

clare Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiarium dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi veller, talis esset. Quod si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modo sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed brevitatis causa, familia erimus contenti una: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtineant * nomen jure casorum. Qui igitur adipisci veram gloriam vult, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed ut facillimè, quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab incunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse,) aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur: & tanquam in clarissima luce vertetur, ita nullum obscurum potest, nec dictum ejus esse nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur, hi, simul ac juvenes esse cœperunt magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eo firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verum etiam favetur.

Adoles-

*Adolescentes quibus rebus populo primum commen-
dantur.*

Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud maiores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius * altera pars sceleris nimi- * Cefarianaj] um habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in & Pompei- bello cum te Pompeius alæ alteri præfeciſſet, mag- ana. nam laudem & à summo viro, & ab exercitu conſe- Cic. filius quebare, equitando, jaculando, omniâque militari alæ Præfe- labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter &us si diu placer. cum Repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere totò: quam obrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò maiora sunt opera animi quàm corporis, sic hæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur à modestia, tum pietatē in parentes, tum in suos benevolentia. Facillimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene conſulentes, Reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequētes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutili adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & juris scientiam P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius Domus fi- quidem Crassus cum eſſet admodum adolescens, miliaritatis. non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maxi- Crassus ado- mam laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. leſcens ac- Et qua ætate qui exerceantur, laudibus affici ſolent cufatione C. Carbonis nobiliſſimi civis nobili- (ut de Demosthene accepimus) ea ætate L. Crassus tatus. ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude

Cave impre-
meditatum
legas, magna
quædam ha-
bent exem-
plaria, nihil
enim cum
sensu conve-
nit.

Affabilitas.

Eloquentia.

Senatoria
oratio foren-
sis ad glori-
am paran-
dam liberi-
or.

Rare accu-
sandum, &
quatenus.
Accusatio
Verris item
pro Sardis.
M. Aquilio.

meditari. Sed, cum duplex sit ratio orationis, qua-
rum in altera sit sermo, in altera contentio; non est
id quidem dubium, quin contentio orationis pluri-
mum possit, & maiorem vim habeat ad gloriam. Ea
est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen
difficile dictum est, quantopere conciliet animos ho-
minum comitas, affabilitasque sermonis. Extant epi-
stolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad
Cassandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium
prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præ-
cipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos
ad benevolentiam alliciant, militesque blandè ap-
pellando sermone delineant. Quæ autem in multi-
tudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe
universam excitat gloriam. Magna est enim admi-
ratio copiosè, sapienterque dicentis: quem qui audi-
unt, intelligere etiam, & sapere plus quam cæteros
arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ
gravitas, nil admirabilius fieri potest: eoque ma-
gis, si ea sunt adolescente. Sed cum sint plurima
causarum genera. quæ eloquentiam desiderant;
multique in nostra Repub. adolescentes & apud lu-
dices, & apud Senatum dicendo laudem assequuti
sint, maxima admiratio est in judiciis. Quorum ratio
duplex est: Nam ex accusatione, & defensione con-
stat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen e-
tiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulò antè
de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Eti-
am P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit,
cum, seditiosum, & inutilem civem C. Norbanum in
iudicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe fa-
ciendum, nec unquam, nisi aut Reipublicæ causâ,
ut duo Luculli: aut patrociniis, ut nos pro Siculis,
pro Sardis, pro Albutio Iulius Cæsar. In accusando
etiam * Manlio, L. Fufii cognita industria est. Se-
mel

mel igitur, aut non sæpè certè. Sin erit, cui facien-
dum sit sapius, Reipub. tribuat hoc muneris, cujus
inimicos ulcisci sapius, non est reprehendendum :
modusta tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius
vix hominis videtur, periculum capitis inferre mul-
tis. Id enim cum periculosum ipsi est, tum etiam sor-
didum ad famam committere, ut accusator nomine-
tur. Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, Brutus accu-
sator vehemens.
illius filio, qui juris civilis imprimis peritus fuit. At-
que etiam hoc præceptum officii diligenter tenen-
dum est, ne quem unquam innocentem iudicio capi-
tis accerlas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto
potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm elo-
quentiam, à natura ad salutem hominum, & ad con-
servationem datam, ad bonorum pestem, pernici-
emque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum
est, ità habendum est religioni contrarium, nocen- Scelestum,
tem aliquando, & nefarium impiumque defendere. accusare in-
Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam nocentem :
humanitas. Iudicis est, semper in causis verum sequi, humanum,
patroni, nonnunquam verisimile, etiamsi minùs sit defendere
verum, defendere. Quod scribere (præsertim cum aliquando
de Philosophia scriberem) non auderem, nisi idem nocentem.
placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maximè
autem & gloria pariter, & gratia defensionibus :
eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur,
qui potentis alicujus opibus circumveniri, urgerique
videatur : ut nos & sæpè alias, & adolescentes con- Adolescen-
tra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Ame- res, id est, in
rino fecimus : quæ (ut scis) extat oratio. anno 17.

*Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad concili-
andam multitudinem adhibendum.*

Sed expositis adolescentium officiis quæ valeant ad
gloriam adipiscendam, deinceps de Beneficentia

Largitiones
multis de
causis vitan-
da.

Largitiones
tum sordida,
tum pestife-
ra.

ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut opera benignè sit indigentibus, aut pecunia. Facillior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior & viro forti claroque dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitioque, quæ sit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Qua quò in plures usus sis, eò minùs in multos uti possis. At, qui operâ, id est, virtute, & industria benefici & liberales erunt, primum quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad benè de multis promerendum. Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum confectetur. Quæ te malum, inquit ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones nò te regè suū, sed ministrū, & præbitorē, putent. Benè ministrum, & præbitorē, quia sordidum regi: Meliùs etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior, qui accepit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio; sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera & industria & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquā tamē est largiendum, nec hoc benignitatis genus omninò repudiandum est: & sæpè idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendū, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis?

possis? Atq; etiam sequuntur largitionem rapinę. Cū enim dando egere coeperint: alienis bonis manus afferre coguntur. Itā, cū, benevolentię comparandę causā, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorū, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec itā claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit: nec itā referenda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur isque referatur ad facultates. Omninō meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimē usurpatum, jamq; in proverbii consuetudinem venit; Largitionem fundū non habere. Etenim quis potest esse modus, cum & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omninō duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri Liberales. Prodigii, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationūq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omninō. Liberales autem qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorum causā aut in filiarum collocatione adjuvant; aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit, in quo multa præclare, illud absurdē. Est enim multus in laudandi magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliūque sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca posui, multo & major videtur & certior. Quanto Aristoteles gravius, & veriùs nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ sunt ad multitudinem deliniendam; at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextariū minā cogerentur, hoc primo auditu incredibile videri,

Adagium à
dolio peraso
translatum:
quod ut infu-
sa aqua, nun-
quam tamen,
impletur; ita
nec populus,
largitionibus
Viscerationes
convivia è
carnibus. Mu-
nera gladia-
torum specta-
cula cruenta.
Ludorum, id
est, comœdi-
arum aut tra-
gœdiarum.
Venationum
cū novæ
quædam feræ
populo exhi-
bentur. collo-
catione, cum
nuptum dan-
tur. Notatus
à Cicerone
Theophrastus

(Ad multitu-
dinem deli-
niendam) in
multis exem-
plaribus non
est adscrip-
tum.

*Attenderine videri omnesque mirari. Sed, quum *attenderimus,
 veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis,
 infinitisque sumptibus nihil nos magnoperè mirari;
 cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dig-
 nitas augeatur, ipsaque illa delinitio multitudinis ad
 breve tempus. exiguumque duratura sit, eaque; à levis-
 simo quoque animo: in quo tamen ipso una cum satieta-
 te, memoria quoque moriatur voluptatis. Benè eti-
 am colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servis,
 & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò
 homini, & ea, quæ sunt judicio certo, ponderanti,
 probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in
 nostra civitate inveterasse jam bonis temporibus, ut
 splendor Ædilitatum ab optimis viris postuletur.
 Itaque & P. Crassus cum cognomine dives, tum co-
 piis, functus est ædilitio maximo munere. Et paulò
 post L. Crassus cum omnium hominum moderatissi-
 mo Q. Mutio magnificentissima ædilitate functus
 est. Deinde C. Claudius Appii filius. Multo post, Lu-
 culius, Hortensius, Syllanus. Omnes autem P. Len-
 tulus, (me consule) vicit superiores. Hunc est Scau-
 rus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pom-
 peii munera secundo consulatu: in quibus omnibus
 quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio
 avaritiæ. Nam Mamercus, hominum ditissimo, præter-
 missio ædilitatis, Consulatus repulsam attulit. Qua-
 re & si postulatur à populo, bonis viris si non deside-
 rantibus, attamen approbantibus, faciendum est:
 modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: & si
 quando aliqua res major, aut utilior populari lar-
 gitione acquiritur: ut Orestis nuper prandia in semi-
 tis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Ne
 Marco quidem Seio vitio datum est, quòd in cari-
 tate annonæ asse modium populo dedit. Magna e-
 nim se, & inveterata invidia, nec turpi jactura,
 quando

Honestis de
 causis facien-
 da nonnun-
 quam largiti-
 ones; sed mo-
 dice.

Mos antiqui-
 tus decimam
 partem Her-
 culi conse-
 crare, ut di-
 tescerent: un-
 de decimam
 Herculanam
 partem Plau-
 tus nominat.

Assis hic æne-
 um nummu-
 lum significat

quando erat ædilis, nec maxima, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis Reip. causâ, quæ salute nostra continebatur, omnes Publii Clodii conatus, furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, inprimisque clarus gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta. Curius: Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini quos modo nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illa impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniâque, quæ ad usum Reipublicæ pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, verècundius reprehendo propter Pompeium, sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto in his libris, quos de Repub. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Qui citra ul-
las largitio-
nes honorem
sunt conse-
quuti.

Nostro anne
Emphasis est.
Quibus in
rebus sumptus
hujusmodi rectius
collocantur.

Propylæa
Minervæ, id
est, vestibula
sumptuosius
cœpta invi-
diam attulere
Pericli.
* Tum.

*Privata liberalitas in quos, & quatenus
exercenda.*

In illo autem altero genere largiendi quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis

Ad succur-
rendum
promptiores
esse oportet,
quàm ad
ornandum.

causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus qui calamitate premitur; & ejus qui res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiore gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis judicium, & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Carmen ad-
nominationi-
bus & con-
tritorum
reciprocati-
oni decen-
tissimum.

Quod autem tributum est bono viro, & grato in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas; eoque etiam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quamplurimis afficiamus, quorum liberis, posterisque prodatur memoria, ut his ingratissimum esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: cumque qui faciat communem hostem tenuiorem putant. Atque hæc benignitas etiam, Reip. utilis est, redimi de servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptati quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo, non acerbum: in omni re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus, & confiniis æquum, & facilem, multa multis de jure suo concedentem: à litibus verò, quantum liceat, & nescio an paulò plus etiam, quam liceat, abhorrerem:

Est

Est enim non modò liberale, paulum nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, efflagitiosum est: sed ita, ut illiberalitatis avaritiæq; absit suspitio. Posse enim liberalitate uti, non spoliante se patrimonium, nimirum is est pecuniæ fructus mæximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (ut mihi quidem videtur) valdè decorum, parare domus hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer utile his, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus, & gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. Ita enim instituisse, & villicis imperavisse, ut omnia præberentur, quicunque Lasiades in villam suam divertisset.

Paulum aliis de suo jure concedere, liberalitatis species.

Hospitalitas publicè privatinque utilis ad multa.

Cimonis hospitalitas in curiales suos.

In altero beneficiæ genere, quod operis constat, multum valere jurisprudentiâ, longè plurimum eloquentiam.

QUæ autem operâ, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in universam Rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atq; hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaq; cum multa præclara majorum, tum quàm optimè constitui, Juris civilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quum quidè ante hanc confusionè temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus; sic hujus scientiæ splendor deletus est. Idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc conigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus

Antiquitas in pretio habita jurisprudentiæ.

Dicendi fa-
cultas ante-
fertur.

Turpis mer-
cenaria elo-
quentia.

* *Quam.*
Ex leviori-
bus quoque
operis grati-
am concili-
ari.

* Consulun-
tur.

Aut vitanda,
aut mitigan-
da offensio.

* Ceterisque.

quibus honore par esset scientiâ facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis astringen-
dos homines accommodata. Atque huic arti finiti-
ma est dicendi gravior facultas, & gravior, & orna-
tior. Quid enim Eloquentiâ laudabilius & præsta-
bilius, vel admiratione audientium, vel spe indi-
gentium, vel eorum, qui defensi sunt gratiâ? Huic
quoque ergo à majoribus nostris est in tota dignitate
principatus datus. Diserti igitur hominis, & facile
laborantis, (quoque in patriis est moribus,) multo-
rum causas, & non gravatè & gratuito defendentis
beneficia, & patrocinia latè patent. Admonebat me
res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ,
ne dicam interitum, deplorarem; nisi vererem, ne de
me ipso aliquid viderem queri. Sed tamen videmus
quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes,
* quanto in paucioribus facultas, quàm in multis sit
audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi
quidem, aut Jurisperiti esse, aut disert, licet tamen
opera prodesse multis, beneficia petentem, commen-
dantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro
re alterius, eos ipsos, qui aut * consulunt, aut de-
fendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum
gratiæ consequuntur, latissimæque eorum manat
industria. Jam illud non sunt admonendi (est enim
in promptu) ut animadvertant, cùm alios juvare
velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos læ-
dunt, quos non debent; aut eos, quos non expe-
dit. Si imprudentes, negligentiae est: si scientes,
temeritatis. Utendum etiam est excusatione ad-
versus eos, quos invitatus offendas, quacunque possis,
quare id, quod feceris nec esse fuerit, nec aliter face-
re potueris: * cæterisque operis & officiis erit, quod
violatum est, compensandum.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectius, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi iusta in re præstandam esse.

Sed tam in hominibus iuvendis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictum quidem est proclive, itaque vulgè loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Hæc oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus, est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem quicumque dixit: Pecuniam qui habeat, non reddidisse, & qui reddiderit, non jam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere, & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat: non modò illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis augeat suum munus, si quò fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quòd, si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut fortè in libris ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratū vident. Quamobrem melius apud bonos

Mortis instar:
id est, extremum malum.

Humilis
probitas.

Contentionem, id est, consultationem, & collationem.

bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omninò opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed, si res in contentionem veniet, nimirum, Themistocles est autor adhibendus; qui cùm consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatique sunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet, nè id quidem semper. Sed fac juvare: potentior sanè, honestior verò quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent: sitque omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Liberalitas in universam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non nisi in iusta necessitate.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant; deinceps iis, quæ ad universos, quæque ad Rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim, singulos, ut attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omninò, si possit, utrisque; nec minus, ut etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut profit, aut certè ne obfit Reip. C. Helii, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii & reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & civibus,

Singuli & universi pugnant inter se. In vetusto codice, Helii & duæ voces aberant.

& Reipublicæ salutaris. Inprimis autem videndum erit ei, qui Rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neq; de bonis privatorum publicè diminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem agrariam ferret: quam tamen antiquari facile passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud malè; non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omninò oratio, & ad equationem bonorum pertinens? qua peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua tenerentur Resp. civitatèsque constitutæ sunt. Nam etsi duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, ne (quod apud majores nostros sæpè fiebat) propter ærarii tenuitatem, assiduitatèmq; bellorum, tributum sit conferendum. Idque nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui Reipub. obvenierit; (malo enim alteri, quàm nostræ ominari: neque tantum de nostræ, sed de omni Reipub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant (si salvi esse velint) necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui Remp. gubernabunt, consuleri debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariae. Quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu: tantùm locus attingendus fuit.

Antiquari, id est, tolli, & abrogari.

Capitalis, id est, ad extremam perniciem spectans.
* Tuerentur.

Exactio tributorum vitanda.

Ominari, id est, nominando causam malum omen adferre.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abstinentiam: contraq; ex invasione alieni, summam existere perniciem.

CApit autem est in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis,

Memorable
de Roman-
ducum conti-
nencia.

Scio avaritia
ad Romanos
demigravit.

Ad hoc Tri-
buno Pleb.

primum lata

lex de repe-
tundis, Cen-

sorio, &
Mamilio Coss.

Afficiant ab-
stinencia.

Val. Max. de
abstinencia.

Pauli Æmili
in victoria.

Persei absti-
nencia.

Lege Plutar-
chum.

Scipio Æmili-
anus qui Afri-

canus minor.
* Laudet.

* Mummius

Achaicus

everfa Cō-

rintho ab om-

ni præda ab-

stinuit.

Oraculum

Spartæ red-
ditur.

φιλονεικία.

nis ad illa tempora fortuna me servasset; & tunc es-
sem natus, quando Romani dona accipere cœpissent:
non essem passus diutius eos imperare. Ne illi qui-
dem multa sæcula expectanda fuerunt: modò enim
hoc malum in hanc Rempublicam invasit. Itaque
facile patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem
in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & de-
cem anni sunt, cum de pecuniis repetundis à Lucio
Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At verò
postea tot leges, & proximè quæque duriores; tot
rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter ju-
diciorum metum excitatum; tanta, sublatis legibus,
& judiciis, expilatio, direptioque sociorum; ut im-
becillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.
Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit absti-
nens. Quidni * laudetur? Sed in illo alia majora.
Laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed
etiam temporum illorum. Omni Macedonum ga-
za, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in
ærarium pecuniæ invexit, ut unius Imperatoris præ-
da finem attulerit tributorum. At hic nihil in do-
mum suam intulit, præter memoriam nominis sem-
piternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locu-
pletior, Carthagine everfa. Quid? qui ejus collega
in censura fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior,
cùm copiosissimam urbem funditus sustulisset? Itali-
am ornare, quam domum suam maluit. Quanquam
Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatio. Nul-
lum igitur vitium est tetrius (ut eò, unde egressa est,
referat se oratio) quàm avaritia, præsertim in princi-
pibus & Rempub. gubernantibus. Habere enim quæ-
stui Rempub. non modo turpe est, sed sceleratum et-
iam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius ora-
culo edidit, Spartam nulla re alia, nisi avaritia esse
perituram: id videtur non solum Lacedæmoniis,
sed

sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla enim re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii, qui Reipub. præsumunt, quàm abstinentiâ, & continentiâ. Qui verò populares esse volunt, ob eâmq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta Reip. Concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera, & non sollicita suæ rei cuiusque custodia. Atque in hac perniciæ Reipub. nè illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res crepta est, est inimicus: cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum: nec si plures sunt ii quibus improbè datum est, quàm illi, quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lylandrum Ephorū expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur & præclarissimè constituta Resp. dilaberetur. Nec verò solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profectæ manârunt latius. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi, sum-

*τὴν ἀντίστασιν
ἐλπίσιν, ἀλλὰ
δὲ τὴν
Spartam
civilitatem
ex-
pugnavit,
aliud nihil.
Condonan-
tur, remittun-
tur.*

*Quæ cala-
mitates ex
injustis Lar-
gitionibus.*

Arati salutem mi viri filios, Africani nepotes, nonne Agrariae conventiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, protectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est positus; Cùmque tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, sexcentos exules (qui fuerant ejus civitatis locupletissimi) restituit, remque pub. adventu suo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis, & possessionibus difficultatem; quòd & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat; propterea quòd non tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria; judicavit neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cùm igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse. Isque celeriter ad Ptolomæum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam; cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset; à Rege opulento vir summus facillè impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant, * perfecitque æstinandis possessionibus, ut * persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent: aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tãtiefset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, constitutâ concordia, sine querelâ discederent. O virum magnum, dignumque qui in nostra Rep. natus esset.

Sic

* Aliàs Methodeum.
Historia extat apud Polybium.

* Prefecitque.

* Et ut persuaderent.

Sic par est agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: Eaque est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. Quid ita? ut cum ego emerim, & edificarim, ^{Stomachatur} tuear, impendam; tu me invito fruarere meo? Quid ^{Cicero non-} est aliud, quam aliis sua eripere, aliis dare aliena? ^{nihil etiam} Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut ^{privato dolore.} enias meâ pecuniâ fundum, & cum tu habeas, ego ^{Divisio agro-} non habeam pecuniam? Quamobrem, ne sit æs ali- ^{rum indigna.} enum, quod Reipublicæ noceat, providendum est; ^{Exaggerat} quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fu- ^{condonatio-} erit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur ^{nem æris} alienum. Nec enim ulla res vehementius Rempub. ^{alieni.} continet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum est, quàm me consulere, ne solveretur. Armis & Castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita restitui, ut hoc tantum malum de Repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic noster victor, ^{Cæsar acriter} nunc quidem victus, quæ cogitârat, tum ea perfecit, ^{taxatus.} cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum cum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis derur, aliis auferatur, aberunt ii, qui Remp. tuebuntur: Inprimisque operam dabunt, ut juris, & judiciorum æquitate suum quisque teneat, & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel *tenenda, *Tuenda.

vel recuperanda obſit invidia. Prætereà, quibuſcun-
que rebus vel belli, vel domi poterunt, Rempub. au-
geant Imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum
hominum ſunt; hæc apud maiores noſtros factitata.
Hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſum-
ma utilitate Reipub. magnam ſibi adipiſcentur &
gratiam & gloriam. In his autem utilitatum præcep-
tis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper eſt
mortuus, duo præcepta cenſet eſſe à Panætio præ-
termiſſa; Valetudinis curationem, & pecuniæ. Quas
res à ſummo philoſopho præteritas arbitror, quòd
eſſent faciles: ſunt certè utiles.

Panætius à
Cicerone
deſenſus
contra An-
tipatrum.

*Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris tum
paranda, tum tuenda.*

Oeconomi-
cus, id eſt, de
familia ad-
miniſtranda.

SED Valetudo ſuſtentatur notiſſimè ſui corporis, &
obſervatione earum rerum, quæ res aut prodeſſe
ſoleant, aut obeſſe: & continentia in victu omni,
atque cultu, corporis tuendi cauſa, & prætermitten-
dis voluptatibus: Poſtremò arte eorum, quorum
ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris
quæri debet iis rebus, à quibus abeſt turpitudine:
conſervari autem Diligentia, & Parſimonia; iſdem
etiam rebus augeri. Has res commodiſſimè Xeno-
phon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oe-
conomicus inſcribitur: quem noſ iſta ferè ætate cum
eſſemus, qua eſtu nunc, è Græco in Latinum con-
vertimus.

*Quartum genus deliberationis, inter Utilia utrum
utilius, aut quid utiliſſimum.*

SED utilitatum comparatio (quoniam hic locus
erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt
neceſſaria. Nam & corporis commoda cum externis,
& externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis &
externa

externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potius, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic; Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem; ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparisonis illud est Catonis senis; à quocum quæreretur, quid maximè in re familiari expediret? Respondit, Benè pascere. Quid secundum? Satis benè pascere. Quid tertium? Benè vestire. Quid quartum? Arare; Et cùm ille qui quæsierat, dixisset, Quid foenerari? tum Cato; Quid hominem, inquit occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, rectèque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis viris, ad medium Janum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

Quid in agricultura utilissimum sit, Cato indicavit.

M. T. CICERONIS DE
OFFICIIS LIBER
TERTIUS.

Hic Annibale
pulsus, Affri-
cam fecit tri-
butariam.
Aequalis ad
etatem refer-
tur.

Decora con-
tentio ac tra-
ductio.

Cessare, pro
otiosi, aut ni-
hil agere.

Acuere, pro
actiorem fa-
cere.

Verecundè
collationem
ingreditur.

Ublum Scipionem, Marce fili, eum;
qui primus Africanus appellatus
est, dicere solitū, scripsit Cato (qui
fuit ferè ejus æqualis;) Nunquam
se minus otiosum esse, quàm cum
otiosus; nec minus solum, quàm
cum solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro,
ac sapiente digna; quæ declarat illum & in otio de
negotiiis cogitare, & in solitudine secum loqui so-
litum; ut neque cessaret unquam, & interdum col-
loquio alterius non egeret. Itaq; duæ res, quæ lan-
guorem afferunt cæteris, illum acuebant, Otium &
Solitudo. Vellem, & nobis hoc idem verè dicere
liceret. Sed, si minus imitatione tantam ingenii præ-
stantiam consequi possumus, voluntate certè proxi-
mè accedimus. Nam & à Repub. forensibusque ne-
gotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium persequi-
mur; &, ob eam causam urbe relicta, rura pera-
grantes, sæpè soli sumus. Sed nec otium hoc cum
Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparan-
da est. Ille enim, requiescens à Reipub. pulcherri-
mis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, &
à cœtu hominum, frequentiaque interdum, tan-
quam in portum, se in solitudinem recipiebat. No-
strum autem otium negotii inopiâ, non requiescen-
di studio, constitutum est. Extincto enim Senatu,
deletoque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut
in curia, aut in foro agere possimus? Ità, qui in
maxima celebritate, atque in oculis civium quon-
dam viximus, nunc fugientes conspectum scelera-
torum, quibus omnia redundant, abdimus nos,
quantum

quantum licet, & sæpè soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpte ex his ipsis, si quid inesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. **Quantum** Africanus majorem laudem vel meo judicio assequeretur, nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudini munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequeretur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse: nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversa, quam multis annis, stante Rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mihi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta, ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de Officiis, à quibus constanter, honesteque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriarum philolorum, hæc te assidue audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tamen haud scio, an nemini potius quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum,

Latenter su-
um otium
commendat.
Sapiens neq;
otiosus un-
quam, neque
solus.

Memoriæ, id
est, ætatis.
Loci cohortandi
primum à re,
deinde ab
expectatione,
quam à sua,
Cratippique
persona, tum
etiam à loco
colligit.

Novè dixit
discendi, pro
discere.

mum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere? (si discendi labor est potiùs, quàm voluptas) tantum fac ut efficias: néve committas, ut cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hætenùs. Multa enim sæpè ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Reprehensus Panætium, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab alijs item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honestate pugnare Utilitas, atque à Cicerone defensus.

PANÆTIUS igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines & consultare de officio solerent; uno, cum dubitarent, Honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, Utilene an Inutile: tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exolvit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis, præsertim cum scribat, nullum esse locum in tota Philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermisum; sed consultò relictum, nec omninò scribendum fuisse; quia nunquam posset Utilitas cum Honestate pugnare.

* Annis.

pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an planè omittendum: Alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam, qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola Publium, Rutilium, Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor esset inventus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatâ reliquisset, absolveret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferrebat:) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ *perfecisset, præstantiam neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætii dubitari non potest: rectène autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet: sive quod honestum est, id ita summum bonum est, (quemadmodum Peripateticis nostris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeat: dubitandum non est, quin nunquā possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accipimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc naturâ coherentia, opinione distraxissent. Cui quidè ita sunt Stoici assensi, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquā, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolertiâ metiuntur; liceret ei dicere, Honestatē aliquando cū Utilitate pugnare. Sed, cum

Nobilis illa
Venus Apel-
lis, capite
tantum ab-
soluta, reli-
quo corpore
delineata
solum.

* Fecisset.
Unicum bo-
num Stoici
ponunt.

Peripatetici
ordinem bo-
norum indu-
cunt.

fit

* Discessione

Legere, pro
sumere, vel
deligere.

Vera virtus,
in uno sapi-
ente: simula-
chra ejus
etiam in me-
diocribus.

Mesa, & adi-
aphora.

Omnes nu-
meros habet
id est, nulla
pars deest.

* Comparan-
tur.

De artibus
nemo rectè
judicat, nisi
artifex: de
virtute non
nisi sapiens.

fit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec * decessione pejorem: non videtur hujusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est comparatur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, cum virtute congruere semper: cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent, Quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem non rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè verèque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, Media Stoici appellant: & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressionem discendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est: & ut iidem dicunt, omnes numeros habet: nec præter sapientem, cadere in quenquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia * compareant, id cumulatè videtur esse perfectum: propterea quod vulgus, quid absit à perfecto fere non ex toto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermisum. Quod autem in poematibus & in picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint; ob eam credo causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque

re

revitii sit, nequeant judicare. Itaq; cū fiat docti à
 peritis facilè desistunt à sententia. Hæc igitur officia,
 de quibus his libris differimus, quasi secunda quæ-
 dam honesta dicunt esse, non sapientum modò pro-
 pria, sed cum omni hominum genere communia. Ita-
 que * his omnes, in quibus est virtutis indoles com-
 moventur. Nec verò, cum duo Decii, aut duo Scipi-
 ones, fortes viri commemorantur; aut cū Fabrici-
 us, aut Arist. des justus nominatur: aut ab illis fortitu-
 dinis, aut ab his justitiæ, tanquā à sapientibus, pe-
 titur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est,
 ut sapientem intelligi hîc volumus. Nec hi, qui sa-
 pientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Læ-
 lius, sapientes fuerunt; Nec illi quidem septem, sed
 ex mediiorum officiorum frequentia similitudinem
 quandam gerchant, speciēque sapientum. Quæ-
 circa nec id, quod verè honestum est, fas est, cum
 utilis repugnantia comparari: nec id, quod commu-
 niter appellamus honestū, quodq; colitur ab iis, qui
 bonos viros haberi se volunt, cū emolumentis unquā
 est cōparandum. Tāmq; id honestum, quod in no-
 stram intelligentiā cadit, tuendum conservandūmq;
 est nobis, quā id, quod propriè dicitur, verèque est
 honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non potest
 siqua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc qui-
 dem de iis, qui conservatione officiorum existiman-
 tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis
 & cōmodis, neq; ea volunt præponderari honestate.
 hi solent in deliberando honestū cum eo, quod utile
 putant, comparare; boni viri non solent. Itaque exi-
 stimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac
 comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dix-
 erit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non
 modò pluris putare, quod utile videatur, quā quod
 honestum; sed hæc etiam inter se comparare, &
 in

Docti, parti-
 cipium.
 Virtutis in-
 doles.
 Decii, pater
 & filius.
 Scipiones,
 fratres.
 Fabricius
 auri con-
 temptor.
 Aristides
 Atheniensis,
 ob abstinē-
 tiam, justī
 cognomen
 meruit.
 Cato & Læ-
 lius sapien-
 tes cogno-
 minati.
 * *Id.*

Epicurei.
 Exponit quæ
 habeat intel-
 lectum, cum
 honestas di-
 citur cum
 utilitate
 pugnare.
 Modò pro
 duntaxat.

in his addubitare turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnunquam dubitationem asferre soleat, considerandumque videatur? credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerunque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid quod pateat latius. Quod potest esse majus scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, immò verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat; ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus, injustitiam malorum maximum; nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile; formula quædam constituenda est: quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio nūquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinæq; maximè consentanea, quam quidē in his libris propterea sequimur, quòd, quanquam & à veteribus Academicis, & Peripateticis nostris, (qui quondam iidem erant, qui Academici) quæ honesta sunt, anteponuntur iis quæ videntur utilia: tamen splendius hæc ab iis differuntur, quibus, quicquid honestū est, idem utile videtur; nec utile quicquam, quod non honestum: quàm ab iis, quibus est honestum ali-quod non utile, aut utile non honestum. Nobis au-

Olim iidem
Academici,
& Peripate-
tici.

tem

DE OFFIC. LIB. III. III

rem nostra Academia magnā licentiam dat, ut, quod-
cunque maximè probabile occurrat, id nostro jure
liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere
igitur aliquid alteri, & hominem hominis incom-
modo suum augere commodum, magis est contra
naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor,
quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut
rebus externis. Nam principio tollit convictum hu-
manum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut
propter suum quisque emolumentum spoliet, aut vi-
olet alterum; disrumpi necesse est eam, quæ maximè
est secundum naturam humani generis societatem.
Uti, si unumquodque membrum sensum hunc habe-
ret, ut posse putaret se valere, si proximi membri va-
letudinem ad se traduxisset; debilitari & interire to-
tum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum
rapiat ad te commoda aliorum, detrahâtque, quod
cuique possit, emolumenti sui gratia; societas homi-
num communitasque everratur necesse est. Nam, si-
bi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat,
quàm alteri acquirere, concessum est, non repugnan-
te naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut ali-
orum spoliis nostras facultates, copias, opes augea-
mus. Neq; verò hoc solùm naturâ, id est, jure gentiũ
sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civi-
tatibus Resp. continentur, eodem modo constitutum
est, ut non liceret sui cõmodi causâ nocere alteri. Hoc
enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse ci-
vium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos mor-
te, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc mul-
tò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divi-
na, & humana: cui parere qui velit, (omnes autè pa-
rebunt, qui secundum naturam volent vivere) nun-
quam committet, ut alienum appetat, & id, quod al-
teri detraxerit, sibi assumat, Etenim multò magis est
secundum

Quodvis in-
commodum
potius acci-
piendum,
quàm injustè
quid commie-
tendum.

Ratio naturæ,
jus gentium;
jus civile,
quod hic le-
ges populo-
rum vocat.

* Comitatus.

Complexio
qualiscunque.

secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itemque * communitas, justitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahare autem alteri sui commodi causâ, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem. Itemque magis est secundum naturam pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in consilio cœlestium collocavit; quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimòq; ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominē naturæ obediētem, homini nocere non posse. Deindè qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiâ injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid eum eo differas, qui omninò hominem ex homine tollat? Sin fugiendū id quidem censet, sed & multò i la peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animæ vitiis gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum: Quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit;

velit; necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipsum, si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum; verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatem communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant: hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt. Cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subiri vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitia. Hæc enim una virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit. Nonnè igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior quàm animi talis affectio, neminem ut violentem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipse fregore conficiatur, vestitu spoliari possit, nonnè faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris. contrâque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilita-

Societatis jus non modò cam propinquis, sed etiam cum universis civibus, postremò & cum hospitibus servandum.

Alienum nihil usurpandum, nec si citra cujusq; injuriam fieri potest.

Homini ad nihil utili detrahere licet, si eò spectes, ut societati prodes, non propriè tibi.

tem Reipub. atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum, si autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alteris commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio, contra naturam est; est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominū conservat, & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti, atq; inutili ad sapientem, bonum, fortēque virum transferantur res ad vivendum necessariae: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, ut nè ipse de se benè existimans, seque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaque semper officio fungetur, utilitati consulens hominum & ei (quam sæpè commemoro) humanæ societati. Nam quæd ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio: neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas & immanitas belluina, à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium ejus * peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspicere possit, quid sit propter

Causam, id est, prætextum, & commentitiam defensionem.

* *Prævenisset* Fastigium, id est, summam manum: ab ædificiis

propter turpitudinem fugiendum: quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometrae solent, non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quò facilius, quæ velint explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas (si potes) nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. Sin non hoc licet per Cratippum, at illud certè dabis quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est, & tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primum Panætius in hoc loco defendendus est, quòd non utile cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat), sed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ullam pestem maiorem in vitam hominum invasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

translatum,
quibus perfectis conus
aliquis imponitur in
summo.
Principis
prima per
se nota.

Marte nostro, proverbialiter à militia translata, ubi suo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliariis copiis adiungi committerent.

Neque nos commoditas quantavis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua specie utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est: sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei,

Turpis utilitas omnium scelerum parens.

Turpitudine per se fugienda, etiam summa impunitate proposita.

Turpi in re turpis etiam ipsa deliberatio.

quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudine sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudine (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturque contrà) nihilque tam est secundum naturam, quàm utilitas. Certè in eadem re & utilitas, & turpitudine esse non potest. Itemque si ad honestatem nati sumus; eaque aut sola expetenda est, ut Zenoni est visum, aut certè omni pondere gravior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solùm, aut summum bonum; quod autem bonum, id certè utile: itaque quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proberum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc ficiæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesque locorum & civium: hinc opum nimiarum potentia non ferenda: postremo etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec foedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas sæpè percurrunt, sed ipsius turpitudinis (quæ acerbissima est) non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant; an se scientes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non pervenerit: Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinioque removenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet,

bet, si omnes Deos, hominesque celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinentè esse faciendū. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbris, in illum hiatū descendit, æneūque equum (ut ferant fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulumque aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur; ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit: eaque adjuncte regem dominum interemit, sustulitque, quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere poterit peccare, quam si non haberet. Honestæ enim bonis viris, non occulta querantur. Atque hoc loco Philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiā fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus ejus exempli. Si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiz, dominationis, libidinis causâ feceris, si id Diis hominibusque futurum sit semper ignotum, si ne facturussis negant id fieri posse, quantum potest id quidem. Sed quæro: quod negant posse, id si possent, quidnam facerent? Urgent rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim querimus, si

Aurea præceptio & semper in pectore gestanda. Lib. 2. de Rep. Fabula Gygis Platonici quæ habeat sensum, Pala, Massa quæ annuli gemma clauditur.

* Locum,

Cui rei fabulæ fingantur, nempe ut exempla proponantur.

* Alias, non potest.

possint celare, quid facturi sint; non quaerimus, possintne celare: sed tanquam tormenta quaedam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertemur. Incidunt saepe multae causae, quae conturbant animos, utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio Collega Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, non eoque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam, quod erat utile patriae consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Callatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua orbem condidit, non ita: Speciem enim utilitatis ante se quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pater vel Quirini, vel Romuli dixerim.

In Collatino propter invidiam nominis ejecto, quia publicae utilitati consultum est, ne honestas quidem abfuit. Romulus, ut solus imperaret, Remum fratrem occidit, hanc quidem causam praetextans, quod moenia contra legem transisset. Romulus Quirinus.

Propriis commodis quatenus cuique inservire permissum.

Nec tamen nostrae nobis utilitates omittendae sunt, aliisque tradendae, cum his ipsi egeamus, sed suae cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat,

fiat serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa : Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit, ut vincat : supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad utrum, non iniquum est; alteri surripere, jus non est.

Formula amicitijs, ut, semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximè incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur: ceterum nequa resturpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maxime autem perturbantur officia in amicis, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, hæc amicitia nunquam anteponenda sunt. Atque contra Remp. neque contra jusjurandum, ac fidem (amici sui causa) vir bonus facit, nec si iudex quidè erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit iudicis. Tantum dabit amicitia, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus. Quæ salva fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi, honesta amico à iudice posse concedi. Nam si omnia facienda sunt, quæ amici velint, non amicitia

Commodandum amicis, sed usque ad aras.

Perorandæ, finiendæ.

Malim equidem ad amplificationem, quam ad elephidarum numerum referre, quod iudex quod salva fide præstare non possit, ne rogandus quidem est.

Damon &
Pythias, no-
bile par ami-
corum.

* Revertisse
ad diem.

Jaceat pro
negligatur.

habetur
proinde
hae cupit
habet

enim
habetur
-lupis
-ma
-omni

hae
muru

In, Corintha

delenda, falsa

utilitatis spe-

cies fascellit.

Romanos: ni-

hil enim uti-

lior sit quod

crudeliter.

Aegina insula
è regione At-
tica, Pyraeus
portus Athe-
narum.

* Petronius.

tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ, postulavisset, vastatus alter ejus sistendi: ut si ille non * revertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertiam adscriberent. Cum igitur id, quod utile videretur in amicitia, cum eo quod honestum est, comparatur; jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitia: Et sic habebitur is, quem exquirimus, defectus officii.

In publicis consultationibus semper honestum falsa utilitate potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

Sed utilitatis specie in Republica sepius peccatur, ut in Corinthii disturbance nostrâ. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis (qui classe valebant) pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminerebat propter propinquitatem Æginae Peris: sed nihil quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maxime inimica crudelitas. Male etiam peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, ut * Penæus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola: usu vero urbis prohibere peregrinos,

peregrinos, sanè inhumanum est. Illam præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Resp. cum sæpè aliàs, tum maximè bello Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pæcis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuraret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq; ut, urbe relicta, conjugibus, & liberis Træzene depositis, naves conscenderent, libertatèque Græciæ classe defenderent, * Cyrsilium quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium Reip. salutare, sed id sciri opus non esse; postulavitque, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, etiam incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audivisset, in concionè magna expectatione venit, dixitq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt. totamque eam rem, quam nè audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quam nos qui piratas inimicos socios vectigales habemus. Mancat ergo quod turpe sit, id nunquàm esse utile, nè tum quidem, cū id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

rans Pompeius, qui ex Piratis à se victis, aliquot millia percolonia divi-

Cannensi, à Cannis vico Apuliz, ubi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili civium & sociorum Rom. multitudine cæsus.

Træzen in Peloponneso, in sinu Argolico, quæ olim Posidonia dicta.

* Cyrsilium, alii Lycidam fuisse scribunt. Historia est apud Demosthenem.

et de hoc sedis ad hoc. Sic accipientes di erant qui nunc tyrannis nostris omnia, vel turpissima suadent, modo quaestiosa. Gytheum nobile navale Lacedam.

In altero no-

In contrahendis communibus, quæ formula honesti,
& utilis. Fingit autem speciem quandam juris consul-
torum more; deq; ea duos Stoicos diversa sentientes,
quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex
hominum consuetudine, & jure civili moderatur.

Sed incidunt (ut supra dixi) sæpè causæ, cum re-
pugnare utilitas honestati videatur; ut animad-
vertendum sit, repugnétque planè, an possit cum ho-
nestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones:
Si (exempli gratiâ) vir bonus, ab Alexandria profe-
ctus Rhodum; magnum fruienti numerum advex-
erit in Rhodiorum inopia, & fame, summaque an-
nonæ caritate: si idem sciat complures mercatores
ab Alexandria solvisse, navésque in cursu frumento
onustas petentes Rhodum viderit, dicturusne sit id
Rhodiis, an silentio suum quamplurimo venditurus?
Sapientem & bonum virum fingimus; de ejus deli-
beratione, & consultatione quærimus, qui celatu-
rus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet,
an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni
Babylonio videri solet; magno & gravi Stoico, aliud
Antipatro, discipulo ejus homini acutissimo. Anti-
patro, omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod
venditor norit, emptor ignoret: Diogeni, venditorem
quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitium o-
portere, cætera sine insidiis agere: & quoniam ven-
dat, velle quam optime vendere. Advexi, exposui,
vendo meum non pluris, quam ceteri, foreasse etiam
minoris: Cum major est copia, cui sit injuria? Exori-
tur Antipatri ratio ex altera parte; Quid agis? tute
cum hominibus consulere debeas, & servire humanæ
societati; eaque lege natus sis, ut ea habeas, prin-
cipia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi de-
beas, ut utilitas tua, communis utilitas sit, vicissim, &
æquè

æque communis utilitas, tua sit; celabis homines, quid iis adsit commoditatis, & copiarum? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nuntio te celo, si tibi non dico, quæ natura Deorum sit, quis sit finis bonorum; quæ tibi plus prodesse cognita, quam tibi utilitas. Sed non quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo vero (inquit ille) necesse est: siquidem nemini esse inter homines naturam conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? Quod si ita est, ne vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione, non illud dici: Quævis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, ea res, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendet adeo vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur in quibus cubiculis apparere serpentes, male in materiis, & pilosæ: sed hoc præter dominum nemo sciatur. Quæ si hoc emporibus venditor non dixerit, ædificabit, vendiderit plurius multo quam si venditurum, puerum; num id iustum, an improbe fecerit? Ille vero (inquit Antipater) improbe facit. Quid enim est aliud, errantem viam non monstrare (quod Athenis præciptionibus publicis sancitum est) si hoc non est: errorem pati, & per errorem in maximam fraudem incurro? Plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra, Num te emere coegit, qui te hortatus quidem est? Ille, quod non placebat proferre: tu, quod placebat, emisisti. Quod si qui proscribunt villam bonam, (ut ipsi asserunt) bonæ; ædificatam, non existimantur se fuisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata; ratione multo

* Quidam cubilibus legunt pro la-
tebris.

* Alias, in-
iuste aut in-
probe.

Publicæ ex-
ecrationes
Atheniensium
in eos, qui
viam erranti
non monstra-
rent. Tabula
rerum ven-
dendarum.

Præco aucti-
onarius.

multò minus qui domum non laudarunt. Ubi enim
judicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ po-
test esse? Sin autem dictum non omne præstandum
est; quod dictum non est, id præstandum putas?
Quid verò est stultius, quàm venditorem ejus rei
quàm vendat, vitia narrare? Quid autem tam ab-
surdum, quàm, si domini jussu ita præco prædicer,
Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam
causis dubiis ex altera parte defenditur honestas;
ex altera ità de utilitate dicitur, ut id, quod utile
videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam,
non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium
fieri cum honestis sæpè, dissensio.

*Superiori altercationi Philosophorum suam interpo-
nit sententiam, omninò viro bono neque simulandum esse
quicquam, neque dissimulandum sui commodi causâ; et o-
mni mos, legesq; civiles quædam reticere non vetent.*

QUæ dijudicanda sunt; non enim, ut quærere-
mus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non i-
gitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic
ædium venditor celare emptores debuisse. Nequid
enim id est celare, * cum quid reticeas, sed cum, quod
tu scias, id ignorare emolumenti tui causâ velis, eos,
quorum inter sit id scire. Hoc autem celandi genus
quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certe
non aperti, non simplicis est, non ingenui, non justii,
non viri boni; versuti potius, obscuri, astuti, fallacis,
maltiosi, calidi, veteratoris, vafri. Hæc tor, & alia
plura, nonnè inutile est vitiorum subire nomina? Quod
si vituperandi sunt qui reticuerunt; quid de iis exi-
stimandum est, qui orationis vanitatem adhibue-
runt? Cujus Cannius, eques Romanus, homo nec
infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas oti-
andi causâ, non negotiandi (ut ipse dicere solebat)

Aliud celare
aliud reticere
* Quicquid
retinent.

Turpe celare
quod est, tur-
pius mentiri
quod non est.

con-

contulisset, dictabat se hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam facere Syracusis, dixit venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Cannio (si vellet) ut suis: & simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cum ille promississet, tum Pythius, ut argentarius qui esset, apud omnes ordines graciosus, piscatores ad se convocavit, & ab eis petivit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur: dixitque quid eos facere veller. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio * apparatus erat convivium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferbat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum Cannius, *Quæso*, inquit, quid est, ô Pythi? tantumne piscium? tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco est Syracusis quicquid est piscium, hîc aquatio, hac villa isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. *Gravatè* ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus & locuples tanti, quanti Pythius voluit: & emit instructos, Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius postridiè familiares suos. Venit ipse maturè, scalmum nullum videt. *Quærit* ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos videret. Nullæ (quòd sciam) inquit ille: sed hîc piscari nulli solent, itaque heri mirabar, quid accidisset: stomachari Cannius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis, cum ex eo quæreretur, quid esset dolus malus, respondēbat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi,

Fabula perquam amor-
nâ, quo actu
Græculus
Cannio im-
posuerit.
* Paratum
erat.

Gravatè, vel
gravatim in-
vitus & vix.

Nomina fa-
cit, debito-
rem se con-
stituit.

Formulas ju-
ris regulas.
Quod dolo
malo gestum
est, id in inte-
grum restitui
oportet.

Circumscribere, circumvenire, circumducere.

* *Alias ple-*
toriz.

* *Alias Pla-*
toriz.

* *Alias ad-*
ditur.

Bona fidei
judicia.

Inter bonos
bene agier.

Verba sunt
solemnia.

quibus in ne-
gotiis bonæ
fidei uteban-
tur.

Novæ Scæ-
volæ in e-
mendo in-
tegritas,

Indicaretur,
id est, æsti-

maretur. Se-

mel, id est, ut

statim sum-

maum preti-

um eloque-

retur.

Simile est

vendere mi-

noris quàm

possis, & e-

mere plaris.

quàm possis.

Ex Ennii

Medæ

* *Emissor*

niendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, per fidi, improbi, malitiosi sunt. Nul- lum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vitiis inquinatum. Quod si Aquiliana definitio vera est ex omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. Ita nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela xii. tabulis, & circumscriptio adolescentium lege * Latoria; & sine lege, judiciis, in quibus ex fide bona * agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoriae, Melius, Æquius. In fiducia, Ut inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest ulla pars inesse fraudis: aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quicquam agi dolosè, aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. Tol- lendum est igitur in rebus contrahendis omne men- dacium: non licitorem venditor, nec qui contra si liceatur emptor opponet. Uterque si ad eloquen- dum venerit, non plus, quàm semel eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addi- dit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant; ut etiam si minoris, quàm potuisset, * vendidisset. Hæc igitur est illa perniciēs, quod alios Bonos, alios Sapientes existimant. Ex quo Ennius: Ne quicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret: Verè id quidem, si, quid esset prodesset mihi cum Ennio conveniret. Heca- tonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, vi- deo in his libris, quos de officiis scripsit. Q. Tubero- ni differentem, Sapientis esse, nihil contra mores, leges,

leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèque Reipub. Singulorum enim facultates, & copiae, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum (de quo paulò antè dixi) placere nullo modo potest. Etenim omninò se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio, & dissimulatio dolus malus est: perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur; sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè justum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et quia semper est honestum, virum bonum esse; semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata: quæ qui inficiatus esset, dupli poenâ subiret: à jurisconsultis etiam reticentiæ poena est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut cum in arce augurium Augures acturi essent, jussissentque Titum Claudium, Centimalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri eas quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, vendidit: emit Publicus Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calphurnius, cum demolitus esset, cognovissetque Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri jussus, ad arbitrium illum adegit, * quid, sibi de ea re facere oporteret, ex fide bonæ M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim cæteri ex patribus

Compendium, id est, lucrum.

Lingua nuncupata, veterum jurisprudentium sermo.

Id Claudio reticentia pro dolo damnata.

* Quicquid sibi dire facere oportet.

sic

Serviebant,
id est, debe-
bant servitu-
tem.

Rigor juris.
Urgebat, id
est, preme-
bat.

Acquitas.

Quid inter
leges & phi-
losophorum
dogmata.

* Sit bestiam
nec agit.

sic hic, qui illud lumen progeniit, ex filio est no-
minandus. Is igitur iudex ita pronunciavit; cum in
venundando rem eam scisset, & non pronunciasset,
emptori damnum præstare oportere. Igitur ad fidem
bona statuit pertinere, notum esse emptori vitium,
quod nōset venditor. Quod si rectè judicavit: non
rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilenti-
um venditor tacuit: sed huiusmodi reticentiæ jure
civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem
possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidia-
nus propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat
ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis eme-
rat. Hæ Sergio serviebant: sed hoc in mancipio Ma-
rius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Ora-
tam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius,
Jus Crassus urgebat, quod vitium venditor non
dixisset; sciens, id oportere præstari; æquitatem
Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non
fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse
dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat,
quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud in-
telligas, non placuisse majoribus nostris astus. Sed
aliter Leges, aliter Philosophi tollunt astutias: Le-
ges, quatenus manu tenere res possunt; Philosophi,
quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc
postulat, nè quid insidiosè, ne quid simulatè, ne
quid fallaciter. Sūntne igitur insidiæ, tendere pla-
gas, etiamsi excitaturus non sis, nec agiturus?
ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpè incidunt:
sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam pla-
gam ponas, domus propter vitia vendas, in eam a-
liquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video
propter depravationem consuetudinis, neque mo-
re turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure ci-
vili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas est
enim

enim (quod etsi sæpè dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem, quæ pateat * omnium * *Hominum inter homi-*
inter omnes; interior eorum, qui ejusdem gentis *nes.*
sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque *Jus gentium.*
majores aliud jus gentiũ, aliud jus civile esse volue- *Jus civile*
runt. Quod enim civile, non idem continuò Gen- *continet, non*
tium; quod autem Gentium, idem Civile esse de- *contra.*
bet. Sed nos veri juris, germanæq; justitiæ solidam *Juris formula-*
& expressam effigiem nullam tenemus; umbrâ & *læ à divina,*
imaginibus utimur, easq; ipsas utinam sequeremur. *& naturali*
Feruntur enim ex optimis * naturæ, & veritatis ex- *ratione*
emplis. Nam quanti verba illa? Uti ne propter te, *ductæ.*
fidemve tuam captus fraudatusne sim; quàm illa ** Natura*
aurea? Ut, inter bonos benè agier oportet, & sine *principis,*
fraudatione. Sed qui sint boni, & quid sit. Bene agi- *et ver.*
er, magna quæstio est. Q. quidem Scævola, ponti-
fex maximus summam vim esse dicebat in omnibus
iis arbitriis, in quibus * adderetur, ex fide bona; * *Alias, ap-*
fideiq; bonæ nomen existimabat manare latissimè, *retur ex fide.*
idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, man-
datis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, qui-
bus vitæ societas continetur. In his magni esse judi-
cis, statuere, præsertim cum in plerisque essent judi-
cia contraria, quid quemque cuiq; præstare oportere-
ret. Quocircà astutiæ tollendæ sunt eaque malitia,
quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed ab-
est ab ea distatque plurimum. Prudentia est enim
locata in delectu bonorum, & malorum: malitia, si
omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis an-
teponit. Nec verò in prædiis solum jus civile ductum
à natura, maliciam fraudemque vindicat: sed & in
mancipiorum venditione, venditorum fraus om-
nis excluditur. Qui enim scire debuit de sani-
tate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædilium.
Hæredum alia est causa: Ex quo intelligitur, quo-
niam

In mancipiis,
id est, servis
aut ancillis
queri solet,
an sana, an
fugitiva, an
furacina

niam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. Nec ulla perniciēs vitæ major inveniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperitur, qui impunitate & ignoratione omnium proposita abstinere possit injuriâ? Periclitemur (si placet) & in iis quidem exemplis, in quibus * peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de ficiariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est: qui non verbis sunt, & disputatione philosophorum, sed vinculis, & carcere * fatigandi; sed hæc consideremus, quæ faciunt ii qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romanam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum. & Q. Hortensium, homines ejusdem civitatis potentissimos; qui, cum illud falsum esse suspicarentur sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satîn hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilii Marcum Saryrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset hæredem; hunc autem dico patronum agri Pyceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) non erat æquum principes * civis rem habere, ad Saryrium nihil præter nomen pervenire. Etenim si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cum potest, injustè facit, ut in primo libro differui: qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam verè hereditates, non honestè videntur, si

* Peccare;

* *Alias castigandi.*
Testamentum falsum.
Notati Crassus & Hortensius.

* *Civitatis.*

Hæredipetæ
surpes.

sine

sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione * acquisitæ. Atque in talibus rebus aliud * *Quæsitæ* utile interdum, aliud honestum videri solet: falsò. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc non * præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nul- * *Alias, per-*
lum facinus. Sic enim cogitans; est illud quidem ho- *viderit.*
nestum, verum hoc expedit; res à natura copulatas Supini; &
audebit errore divellere; qui non est fraudum, ma- quibus loqui
leficiorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus non liberet,
habeat hanc vim, ut si digitis concrepuerit, possit in digitulo cre-
locupletum testamenta nomen ejus irrepere, hac vi pitantes
non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id om- quippiam
ninò neminem unquam suspicaturum. At si dares significabans
hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui revera non esset hæres; in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem justus, & is quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, *Notionem,*
jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit *formam, &*
quibus possit; noceas nemini, nisi laceffitus injuriâ. *speciem*
dicat.
Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod utile sit, quòdque expediat? Imo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. De patre, pro
Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro à patre missi-
puer, judicem M. Luctatio Pythiæ fuisse, Equiti Ro- *tatus.*
mano sanè honesto, cum is sponsonem fecisset, Ni Exaggeratio
bonus vir esset: Itaque ei dixisse Fimbriam, s. illam est à Socrate
rem nunquam judicaturum; ne aut spoliaret famæ ad Fimbriam,
probatum hominem si contrà judicasset; aut statuisse à Fimbria ad
videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res in- *rusticos.*

numerabilib. officiis & laudib. contineretur. Huic igitur viro bono, quæ Fimbria etiã, non modò Socrates, noverat, nullo modo videri potest quicquam esse utile, quod non honestũ sit. Itaq; talis vir non modò facere, sed nec cogitare quidem quicquã audebit, quod non audeat prædicare. Hæc, nonne est turpe dubitare Philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cùm enim fidem alicujus, bonitatemque laudant, Dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam: nihil expedire, quod non deceat, etiamsi id possis nullo refellente obtinere? Vidēsne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulò antè fingebam digitorũ percussione hereditates omniũ posse ad sese convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante naturã. At enim, cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe Consulatus longe abesset, & jam septimum annũ post præturam jaceret, neque petiturus unquam Consulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cùm ab eo, Imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellũ illum * producere: si se Consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem Consul, sed à fide, justitiãque discessit, qui optimum, & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gracidianus officio boni viri functus est tũ, cùm Prætor esset, collegiũq; Prætorum Tribuni plebis adhibuissent, ut res num-

maris

Lusus genus erat micatio digitis repente moris. Cic. de divinatione
 Quid est enim fors? idem propemodum quod micare quod talos jacere, quod tesseras. Citat idem adagiũ & in secundo de finib. lib.
 Notatus Marius, qui consulatus gratiã ab officio recesserat.

* Ducere.

Notatus Gracidianus, qui collegarum communem gratiam ad se propriè tran-

Rulic

maria de communi sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum poena, atque iudicio, constitueruntque; ut omnes simul in rostra post meridiem descenderent, & ceteri quidem alius alio: Marius à subselliis in rostra recta: idque quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quaeris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuae factae sunt, ad eas thus & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Haec sunt quae conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo violatur aequitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, praeripere collegis, & Tribunis plebis popularem gratiam non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit, aut si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quae sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumentum sui causae, criminari, praeripere, fallere? Nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quae dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, iustitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluae? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum

Explica, nam
superius
complicatam
dixit notio-
nem.

Pompeius non habere voluit cum, cuius ipse audaciâ potens esset? Utile enim videbatur plurimum posse alterius invidiâ id quâ in injustum in patriam, quâ in inutile, quâ in turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, inconditè fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est ius, regnandi gratiâ

Violandum est: alijs rebus pietatem colas.

εἰπερ γὰρ ἀδὲ
κρίνῃ καὶ, το
πορεύειν ὁ δὲ
καὶ αἰσὺν αὐ
δὲ κρίνῃ, τ' αὐ
λα δὲ δὲ π
εἰπερ καὶ αὐτῷ.

Capitalis Etheocles, vel potiùs Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat exceperit. Quid igitur minuta colligimus? hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Rom. dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum: earumque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare: sed ei, qui id facere possit esse utile: qua hunc objur-gatione, aut quo potius convictio à tanto errore con-ner avertere? Potest enim Dii immortales, cuiquam esse utile foedissimum, & terribilissimum patricidii patriciæ: quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo verba inter se discrepare, sed tamen unum sonare videantur. Nunc adeò ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quàm regnandi, esse possit? Nihil contrâ inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, solitudines, diurni & nocturni metus, vira insidiarum, periculorumque plenissima?

Cæsar pater
patriæ appel-
latus, sed ab
oppressis,
At Roma pa-
trem patriæ
Ciceronem li-
bera dixit.
Abeo.

Multi iniqui, atque infideles regno, pauci sunt boni,
 Inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalò, & Pelope prodictum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui tum exercitu Pop. Rom. populum ipsam Romanum oppressisset, civitatèmq; non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset? Hunc tu quas conscientie labes in animo censeres habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ conditio sit, ut, qui illam eripuerit in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc utilia non sunt quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem, cum sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio, Consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum ultro intulisset, cumque de Imperio certamen esset cum Rege generoso ac potente, perfuga ab eo venit in castra Fabritii, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & cum veneno necaturum. Hunc Fabritius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum à Senatu laudatum est. Atque si speciem utilitatis, opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus & gravem adversarium Imperii sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, cum non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur utilius vel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit; vel Senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate sejunxit armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causâ Imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia.

Historiæ à
 Pyrrhi medi-
 co epistolam
 Fabritio mis-
 sam narrante.

Turpis quoque;
nec utilis L.
Philippi sen-
tentia.

Cato perfri-
ctus.

Turpis oratio
Curionis,
Vincat utili-
tas.

infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi. Q. filii
sententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ,
ex Senatusconsulto liberavisset, ut hæc rursus vecti-
gales essent; neque his pecuniam, quam pro liber-
tate dederat, redderemus. Ei senatus est ascensus,
Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quàm
Senatus. At aucta vectigalia: Utile igitur. Quous-
que audebunt dicere, quicquam utile, quod non ho-
nestum? Potest autem ulli Imperio, quod gloria de-
bet fultum esse, & benevolentia sociorum, utile esse
odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæ-
pè dissensi: nimis enim mihi videbatur præfractè æ-
rarium, vectigaliâque defendere; omnia publicanis
negare, multa sociis; cùm in hos benefici esse debe-
remus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris so-
leremus. Eoque magis, quod illa ordinum conjun-
ctio ad salutem Reipub. pertinebat. Malè etiam Cu-
rio, cum causam Transpadanorum æquam esse dice-
bat: semper autem addebat, Vincat Utilitas. Poti-
ùs diceret, non esse æquam, quia non esset utilis
Reip. quam cùm æquam esse diceret, non esse uti-
lem fateretur.

*Formulas aliquot; rogationeulas colligit non ina-
menas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud
beneficium.*

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis tali-
um questionum; sitne boni viri, in maximâ cari-
tate annonæ, familiam non alere? In utramque par-
tem disputat: sed tamen ad extremum, utilitate putat
officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit,
si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius
jacturam faciat, quàm servi vilis? Hic aliò res fa-
miliaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de nau-
fragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapi-
ens,

ens si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis, eripietne suum? Minimè: non plus quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua non sit. Quoad enim perventum sit eò, quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes, * si bïne uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò; sed ei, cujus magis interfuit vel suâ, vel Reip. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroq;? Nullum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater familia expilet, cuniculos agat in ærarium, indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstabit omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponit saluti patris. Querit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat, Hæ sunt, quasi controversiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia? Non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed hæc mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalchum se putet vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emit denario, quod sit mille denarium? Perspicuum est

Sumpta
conducta.

* Vetus exemplar, sibi
uter rapiat.

* In dimican-
do.

Agere cuniculos, ut antè, agere rimas.

Fugit, quod duraturum non sit.
Redhibitio, cum venditor rem, emptor pretium recipit, verbum est jurisconsultorum.
* Non dicenda.

Aqua inter-
eus, quæ hy-
drops, aut
hydropsis.

De Sole &
Phaethonte
filio.

* Atque qui
constitit.
De Iheso
& Neptuno.

est jam, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos Philosophos, quos nominaui, controversia. Pacta, & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec do-
lo malo (ut prætores dicere solent) facta sint? Si quis medicamentum cuiquam dederit ad aquam in-
tercutem, pepigeritque ne illo medicamento unquam postea uteretur: si eo medicamento sanus factus fu-
erit, & annis aliquot post incidere in eundem mor-
bum: nec ab eo quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti: quid faciendum sit, cum sit is inhum-
anus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat in-
juriam? Vitæ, & salutis consulendum est, Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, quicum hæredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relin-
quatur, ut ante quam hæreditatem adeat, luce pa-
lâm in foro saltet, idque se facturum promiserit quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserat ille, necne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur si ex hæreditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tem-
pus contulerit; ut vel saltare eum, cum patriæ con-
sulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem pro-
missa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsi utilia, qui-
bus illa promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redea-
mus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid op-
tasset: optavit, ut in currum patris tolleretur: sub-
latus est,* atque is antequam constitit, ictu fulmi-
nis deflagravit. Quanto melius fuerat, in hoc, pro-
missum patris non esse servatum? Quid? quod The-
seus exegit promissum à Neptuno? cui cum tres op-
tiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hip-
polyti, filii sui, cum is patri suspectus esset de nover-
ca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit
luctibus

luctibus. Quid? Agamemnon cum devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potest non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergo & promissa non facienda nonnunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit: non reddere, officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ? reddasne depositum? Non credo: facies enim contra Remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, simulatione prudentiæ, ut is arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de Prudentia quidem, quam vult imitari Malitia: itémque de justitia (quæ semper est utilis) disputatum est.

De Agamemnone, & filia immolata.

De fortitudine.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentiae, temperantiae. Utile videbatur Ulyssi, ut quidam poetæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum autorem, talis de Ulysse nulla suspicio est; sed insimulant eum tragoedia simulatione insaniae militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse

Ulysses ne ad Trojam iret furorem simulavit, agnum profectum sale ferens. Palamedes odoratus illius astutiam filiam ejus, quâ fulcus, ducendus est.

rat, objecit.
Ulysses, arte
aratum sus-
pendit.

Itaque de-
cta fraus.

Cujus rei
memor Uly-
ses, postea
Palamedem
falso crimi-
natus op-
pressit.

Ex tragedia
quapiam se-
narii sunt.

* Quo iret.

tasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulysses, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

Cujus ipse princeps juris jurandi fuit,

Quod omnes scitis solus neglexit fidem:

Furere assimulavit, nè coiret institit.

Quod ni Palamedis perspicax prudentia

Istius percepisset malitiosam audaciam,

Fidei sacratæ jus perpetuò falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verumetiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostramque veniamus. M. Attilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex infidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis, Hamilcare, juratus missus est ad Senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem: is cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam (ut res declarat) falsam judicavit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere Consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere, omnia humana despiciere; nihil, quod homini ac-
cidere

cidere possit intolerandum putare. Itaque quid fecit? In Senatum venit, mandata exposuit; sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu jure jurando hostium teneretur, non esse se Senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ;) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cum valüisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci; sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliori causa quam si domi senex, captivus, & perjurus Consularis remanisset. At stultè, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodò stultè? Etiamne si Reip. conducebat? Potest autem quod inutile Reip. sit, id cuiquã civi utile esse? Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessariũ ducimus. Quid est igitur; dixerit quis in jurejurando? Num iratum timeamus Jovem? At hoc quidem commune est omnium Philosophorum, non eorum modò qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere

Minima de
malis eli-
genda.
Eclipsis usita-
ta in sermo-
nibus vulgo
usurpatis.

Jusjurandum

Fides in Ca-
pitolio Jovi
proxima.

Certè conce-
denti.

nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantâ utilitatem perverteret. Anne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Nam igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregissine fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam. Quanquam ab impio Rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertisse: sed fit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter ætendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est, jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius: O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis! Qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat: quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (utin Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè si nihil malum esset, nisi dolere: id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima autoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testem non me diccrem,

diocrem, sed hæud scio an gravissimum, Regulum nolite (quæso) vituperare. Quem enim locupletiores quærimus, quàm principem Po. Rom. qui retinendi officii causa, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt, Minima de malis, id est, ut turpiter potius, quàm calamitosè: an est ullum majus malum turpitudine? Quæ, si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, & foeditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosius qui ista differunt, solùm audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam: Idcirco rectè à poëta dicitur, quia, cum tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si * hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli * Hinc data sit: videant, ne quærat latebra perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidēsque jurisjurandi sæpè hosti servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id observandum: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commune. Non enim, falsum jurare, pejerare est: sed, quod ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipitur, (more nostro) id non facere, perjurium est. Scitè enim Euripides,

Juravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionesque bellicas, & hostiles perturbare perjurio: cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus feciale, & multa sunt jura communia.

Quod

Nervosius, ut
Stoici: Remissius, ut
Peripatetici.

* Hinc

Justis hostibus pacta præstanda, latronibus nihil operet.

Quid pejerare.

In Hippolyto coronato.
ἡ γλαῦς ὀ-
μώμαχ' ἡ
φρῶν αἰνῶν
μωτος.

Rom. exerci-
tus in Caudi-
nis furcis sub
jugum missus
a Samnitibus.

Quod ni ità esset, nunquam claros viros Senatus
vinctos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, &
Spurius Posthumius, cùm iterum consules essent,
quìà, cùm malè pugnatū apud Caudium esset, legi-
onibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samni-
tibus fecerant, dediti sunt his: injussu enim populi,
Senatúsq; fecerant. Eodémq; tempore T. Numitius,
Q. Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorū
auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samni-
tum repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Post-
humius, qui dedebatur, suavor, & auctor fuit. Quod
idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numan-
tinis, quibuscum sine Senatus auctoritate foedus fe-
cerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam Lu-
cius Furius & Sextus Atilius ex Senatusconsulto fe-
rebant: quā acceptā, est hostibus deditus. Honesti-
us hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eadem causa
esset, deprecante, accepta lex non est, Hic ea, quæ
videbatur utilitas, plùs valuit, quàm honestas:
Apud superiores utilitatis species falsa, ab hone-
statis auctoritate superata est. At non debuit ra-
tum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò
forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum
proficiscebatur, cùm præsertim de captivis dissua-
surus esset? Quod maximum in eo est, id repre-
henditis. Non enim suo judicio stetit, sed susce-
pit causam, ut esset judicium Senatus: cui nisi ipse
autor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent;
ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod
quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum
sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam (quod
aiunt) quod valdè utile sit, id fieri honestum: imò
verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem
non honestum: nec quia utile, honestum: sed quia ho-
nestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis
haud

haud facillè quis dixerit hoc exemplo aut laudabili-
 us aut præstantius. Sed ex tota hâc laude Regulæ,
 unum illud est admiratione dignum, quòd captivos
 retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis * nunc
 mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter
 facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis,
 sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringen-
 dam fidem jurejurando majores arctius esse vo-
 luerunt. Id indicant leges in Duodecim tabulis,
 indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum
 hoste devincitur fides: indicant notationes, animad-
 versionesque Censorum, qui nulla de re diligentius,
 quàm de jurejurando judicabant. L. Manlio, Auli
 filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus
 plebis diem dixit; quòd is paucos sibi dies ad dicta-
 turam gerendam addidisset: criminabatur etiam;
 quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appel-
 latus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jus-
 sisset. Quod cum audisset adolescens filius, negotium
 exhiberi patri; occurrisse Romam; & prima luce
 Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset
 nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad se ali-
 quid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo,
 remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire.
 At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrin-
 xit, juravitque se illum statim interfectorum, nisi
 jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse fa-
 cturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius; rem
 ad populum detulit: docuit, cur sibi à causâ desistere
 necesse esset. Manlium missum fecit; tantum tempo-
 ribus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Man-
 lius est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo provo-
 catus occiderat, torque detractio, cognomen inve-
 nit; cujus tertio Consulatu Latini ad Vesperim fusi,
 & fugati; Magnus vir imprimis, & qui nuper in-
 dulgens

* Non

Quanta an-
 quitus juris-
 jurandi reli-
 gio.Pomponius
 jusjurandum
 etiam metu
 extortum
 præstandum
 putavit.Torquati
 cognomen.

Indulgens in
patrem, quem
acerbum in
se, sic tamen
amavit, idem
filium securi
pereussit.

dulgens in patrem; idem acerbus, & severus in fili-
um. Sed ut laudandus Regulus in conservando ju-
rejurando; sic decem illi quos post Cannensem pug-
nam juratos ad Senatum misit Annibal, se in ca-
stra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de
redimendis captivis impetravissent, si non redie-
runt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo.
Nam Polybius, bonus autor imprimis, scribit, ex de-
cem nobilissimis, qui tum erant missi, novem rever-
tisse, à Senatu re non impetrata: unum ex decem,
qui paulo postquam egressus erat è castris, rediisset,
quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu
enim in castra liberatum se esse jurejurando inter-
pretabatur: non rectè. Fraus enim distringit, non
dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas per-
versè imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus,
ut ille veterator, & callidus, victus ad Annibalem
duceretur. Sed illud maximum: octo hominum mil-
lia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut
qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictæ in ca-
stris fuissent à Paulo, & Varrone consulibus. Eos
Senatus non censuit redimendos, cum id parvâ Pe-
cuniâ fieri potuisset; ut esset insitum militibus no-
stris, aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita,
fractum animum Annibalis scripsit idem, quod Se-
natus, populûsque Romanus, rebus afflictis, tam ex-
celso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea
quæ videntur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille,
qui Græcè scripsit historiam, plures, ait fuisse, qui
in castra revertissent, eadem fraude, ut jurejurando
liberarentur, eosque à Censoribus, omnibus igno-
miniis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicu-
um est enim ea, quæ timido animo, humili, demisso
fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut
de captivis, quod ipsi opus esse videtur, non
quod

* Acilius.

quod Reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda & turpia.

De Temperantia.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic rationalium virtutum Choro contrarium? Atqui ab Aristippo, Cyreniaci, atque Annicerii Philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, flores Epicurus; ejusdem ferè adjutor, autorque sententiarum, cum his, velis equisque (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? An ut conquirit undique suavitates? Quàm miser virtutis famularis, servientis voluptati? Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius; quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia, & temperantia, dicit ille quidem multa mul-

Cyreniaci
Epicurei ab
Aristippo
Cyreniaco,
Annicerii ab
annicere, qui
priorem Sententiam emendavit.
Obsoletis, id est, obscuratis. Velis equisque pro-
verbialiter.

Aqua hæret.

*De finibus
bonorum &
malorum.*

tis locis: sed aqua hæret, ut aiunt: Nam quid potest
 Temperantiam laudare is, qui ponat summum bo-
 num in voluptate? est enim Temperantia libidi-
 num inimica: libidines autem consecratrices volup-
 tatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo
 modo possunt, non incallidè tergiversantur. Pruden-
 tiam introducunt, scientiam suppeditantem volup-
 tates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque
 aliquo modo expediunt, cum tradant, rationem
 negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam
 temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem,
 sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim vo-
 luptatis magnitudinem doloris detractione fieri.
 Iustitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ virtu-
 tes, quæ in communitate cernuntur, & in societate
 generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas,
 nec comitas esse potest, non plus, quàm amicitia, si
 hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, uti-
 litatemve referantur. Conferamus igitur in pauca.
 Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ ho-
 nestati esset contraria: sic omnem voluptatem dici-
 mus honestati esse contrariam. Quo magis repre-
 hendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico,
 qui se dirempturos controversiam putaverunt, si
 cum honestate voluptatem, tanquam cum homine
 pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjun-
 ctionem honestas: aspernatur, repellit: Nec verò
 finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet,
 ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest.
 Sed de hoc hæcenus: magna enim res, alio loco plu-
 ribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quem-
 admodum igitur, si quando ea, quæ videretur utili-
 tas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est
 supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam
 voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum ho-
 nestate

neſtate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaffe nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Peroratio operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia magnum; ſed perindè erit, ut acceperis, quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendæ. Sed ut ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me è medio curſu clara voce patria revocaſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam hiſ voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues hiſ, temporis quantum poteris: poteris autem quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibiſque perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum: ſed multò tòre chariorem, ſi talibus monumentis, præceptiſque lætabere.

* Alleg. monitis. & me-
lus.

*Marci Tullij Ciceronis libri tertij
de Officijs fini.*

150
M. T. CICERONIS LÆ-
LIUS, SIVE DE AMICITIA
DIALOGUS AD

T. Pomponium
Atticum.

PRÆFATIO.

Lælius Scæ-
vola Auguris
& Fannii
socer.

Toga viriles
mores exige-
bat.

Scævola
pontifex.
Fulvia.

Hemicyclo
cathedra in
modum me-
dii circuli
Pomponius
Atticus.
P. Sulpitius
& Q. Pom-
peius, quo-
rum alter tri-
bunus, alter
verò consul
fuit.

Quintus Mutius Augur Scævola multa nar-
rare de C. Lælio, socero suo, memoriter, &
jucundè solebat, nec dubitare illum in om-
ni sermone appellare Sapientem. Ego autem à
patre, ita eram deductus ad Scævola, sumpta vi-
rili toga, ut quoad possem, & liceret, à senis late-
re nunquam discederem. Itaque multa ab eo pru-
denter disputata, multa etiam breviter, & com-
modè dicta, memoriæ mandabam; fierique stu-
debam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me
ad Pontificem Scævola contuli, quem unum no-
stræ civitatis & ingenio, & industria præstantissi-
mum audeo dicere. Sed de hoc alia: nunc redeo ad
Augurem. Cum sæpe multa narraret, tum memini,
domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cum &
ego essem una, & pauci admodum familiares, in
eum sermonem illum incidere, qui tum ferè multis
erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor)
Attice, & eo magis, quòd P. Sulpitio utebare mul-
tùm, cum is tribunus Pleb. capitali odio à Q. Pom-
peio qui tum erat consul, dissideret, quicum conjun-
ctissimè, & amantissimè vixerat, quanta hominum
esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola,
tum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit
nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo
secum, & cum altero genere C. Fannio Marci filio
paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputa-
tionis

tionis sententias memoriae mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne inquam, & inquit, sapius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à praesentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim saepe mecum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res, tum omnium cognitione, tum nostra familiaritate, visa est: itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore feci (qui est scriptus ad te de Senectute) Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quae de illa aetate loqueretur, quam ejus, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute praeter ceteris floruisset: sic cum accepissemus à patribus maxime memorabilem C. Laelii & P. Scipionis familiaritatem fuisse; C. Laelii persona visa est idonea mihi, quae de amicitia ea ipsa differeret quae disputata ab eo meminisset magister meus Scévola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum autoritate, & eorum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem: Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de Amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Laelius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiae gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas. Laelium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respondet Laelius, cujus tota disputatio est de amicitia: quam legens tu ipse cognosces. FAN. Sunt ista vera, Laeli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior: sed existimare

Cato major.

C. Laelii & P. Scipionis familiaritas. Plus habet gravitatis sermo positus in autoritate veterum & illustrium virorum.

Acilius.

Septem Græ-
ciæ sapientes.
Socrates A-
pollinis ora-
culo sapien-
tissimus judi-
catus.

Commentarii

debes, omnium oculos in te esse coniectos; unum te sapientem, & appellari, & existimant: tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem; sed uterque alio quodam modo; Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum haberet, multaque ejus & in Senatu & in foro vel provisâ prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur: propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autè alio quodam modo dicunt, non solum naturâ, & moribus, verum etiam studio, & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem: qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtiliùs quærent in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus. & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores esse putes. Itaque ex me quærent credo, & ex hoc item Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis quòd his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. SCAEVOLA. Quærent quidem, C. Læli, multi, ut est à Fan- nio dictum; sed ego id respondeo, quod animadverti te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quod autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LÆLIUS. Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cum valem,

rem,

rem, abduci incommodo meo debui, nec ullocasus
 arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut
 ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui
 mihi tantum tribui dicis, quantum ego ne cognosco,
 nec postulo, facis amicè; sed (ut mihi videris) non
 rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod
 quidem magis credo) aut si quisquam, ille sapiens
 fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem
 filii tulit? Memineram Paulum, videram Caium, sed
 hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato
 viro; Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum
 quidem ipsum, quem Apollo (ut ais) sapientissimum
 judicavit; Hujus enim facta, illius dicta laudantur.
 De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic ha-
 berote. Ego si Scipionis desiderio me moveri ne-
 gem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed ^{Scipionis}
 certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qua- ^{laus.}
 lis (ut arbitror) nemo unquam erit: & ut confirmare
 possum, nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ,
 me ipse consolor, & maximè illo solatio, quod eo
 errore careo, quo amicorum decessu, plerique ang
 solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto,
 mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis
 graviter ang, non amicum, sed seipsum amantis est.
 Cum illo verò quis negat actum esse præclare?
 Nisi enim (quod ille minimè putabar) immorta-
 litatem optare veller; quid non est adeptus, quod
 homini fas esset optare? Qui summam spem civium,
 quam de eo jam puero habuerant, continuò ado-
 lescens incredibili virtute superavit; qui consulatum
 petiit nunquam, factus est Consul bis; primùm antè
 tempus, iterum sibi suo tempore. Reipub. penè se-
 ro; qui duabus urbibus everfis, inimicissimis huic
 imperio; non modò præsentia, verùm etiam futu-
 ra bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis?

Scipionis
mors à tota
Roma deplo-
rata.
* *Nunc.*

Quod anima
sit immortalis

de pietate in matrem? liberalitate in sorores? boni-
tate in suos? iustitia in omnes? Hæc nota sunt vobis.
Quàm autem civitati charus fuerit, moerore funeris
indicatum est. Quid igitur hunc paucorum anno-
rum accessio juvare potuisset? Senectus enim quam-
vis non sit gravis (ut memini Catonem uno anno
antequàm mortuus est, mecum & cum Scipione dis-
serere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam
* tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis
fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere.
Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo
genere mortis difficile dictu est. Quid homines su-
spicentur, videtis: hoc tamen verè licet dicere, P.
Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos
lætissimosq; viderit, illum diem clarissimum fuisse
cùm Senatu dimisso, domum reductus ad vespertinam
est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis &
Latinis, pridè quàm excessit è vita: ut ex tam alto
dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm
ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui
hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus si-
mul animas interire, atque omnia morte deleri. Plus
apud me antiquorum authoritas valet, vel nostrorum
majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt:
quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertine-
re arbitrarentur, vel eorum, qui in hac terra fuerunt,
magnàmq; Græciam (quæ nunc quidem deleta est)
cum florebat, institutis, & præceptis suis erudierunt!
vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est ju-
dicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in pleris-
que, sed idem dicebat semper, animos hominum
esse divinos, iisque cum è corpore excessissent,
reditum ad cœlum patere, optimoque & iustissi-
mo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni
videbatur. Qui idem quasi prælagiret, per paucis
ante

ante mortem diebus: cum & Philus & Manlius ad-
essent, & alii plures; tūque etiam Scævola mecum
venisses, triduum differuit de Repub. Cujus disputa-
tionis fuit extremum ferè de immortalitate animo-
rum; quæ se in quiete per visum ex Africano audisse
dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in
morte facillimè evolet, tanquam è custodia vincu-
lūque corporis, cui censemur cursum ad Deos facili-
orem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca mœrere hoc
ejus adventu, vereor, ne invidi magis, quàm amici sit.

Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animo- * *Veriora.*
rum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil

boni est in morte, sic certè nihil est mali. Sensu enim
amisso: sit idem, quasi natus non esset omninò; quem
tamen esse natum; & nos gaudemus; & hæc civitas
dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem
(ut suprà dixi) actum optimè est, mecum autem in-
commodius: quem fuit æquiùs, ut priùs introieram
in vitam, sic priùs exire de vita. Sed tamen recorda-
tione nostræ amicitiz sic fruor, ut beatè vixisse vi-
dear, quia cum Scipione vixerim, quicum mihi con-
juncta cura de Repub. & de privata fuit: quocum
domus fuit, & militia communis: & id, in quo est

*Quid sit
amicitia.*

omnis vis amicitiz, voluntatum, studiorum, senten-
tiarum summa consensus. Itaque non tam ista me
lapietiz (quam modo Fannius commemoravit) fa-
ma delectat, falsa præsertim; quàm quòd amicitiz
nostræ memoriam spero sempiternam fore; idque
mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus sæculis vix
tria aut quatuor nominantur paria amicorum: quo
in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Læ-
lii notam posteritati fore. FAN. Istud quidem (Læ-
li) ita necesse est; sed, quoniam amicitiz mentio-
nem fecisti, & sumus ociosi, pergratum mihi fece-
ris, spero item Scævolæ, si quemadmodum soles de

*Vix tria aut
quatuor ami-
corum paria
nominantur.*

cæteris

cæteris rebus, cùm ex te quærentur, sic de Amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. **SCAB.** Mihi verò pergratum hoc erit; atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris. **LABL.** Ego verò non graverer, si mihi ipse considerem. Nam & præclara visa res est, & sumus (ut dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum; aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subito. Magnum opus est, egereque exercitatione non parva. Quamobrem, quæ disputari de Amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum refeco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quæquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; Nos autem ea quæ sunt in usu, vitæque communi, non ea, quæ finguntur, aut aptantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Cornelianum, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habent sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum, concedantque, ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient, negabunt id nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas: nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magna constantia,

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sunt boni.

Pingui
Minervâ.

ut hi fuerunt, quos modò nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos esse putamus: qui sequuntur, quantum homines possunt, naturam optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quicquæ proximè accederet: itaque cives potiores sunt, quàm peregrini: & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat Amicitia propinquitate, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatà enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum, humanarumque rerum cum benevolentia, & charitate, summa consensio. Quà quidem haud scio an, exceptà sapientia, quicquam melius homini sit à Diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates; belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta: posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in Virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine amicitia esse ullo pacto potest. jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentia; virisq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones,

Natura optima rectè vivendi dux.

Amicitia definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

Caïos,

* Qui præst.

Amicitia æ-
quæ necessa-
ria, ac ali-
menta.

Caïos, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix quæo dicere. Principiò * quis potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè ac tu ipse gauderet? Aduersas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportune sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare: honores, ut laudare: voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas; & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquò te verteris, præsto est, nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, non aëre (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri (quæ tamen ipsa deletat, & prædest) sed de vera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiore facit amicitia, & aduersas pariens, communicansque leviores. Cumque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe præluet in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant; & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si excimeris ex natura re-

rum

rum benevolentiae conjunctionem; nec domus ulla, *Omnia sine*
 nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus per- *amicitia*
 manebit. Id si minus intelligitur, quanta vis ami- *corruina*
 citiae, concordiaeque sit ex dissensionibus, atque
 ex discordiis percipi potest. Quae enim domus tam
 stabilis, quae tam firma civitas est; quae non odiis
 atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo quan- *Empedocles*
 tum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigenti- *Agrigentinus*
 num quidem doctum quendam virum, carminibus *poeta, dice-*
 Graecis vaticinatum ferunt; quae in rerum natura, *bat omnes res*
 totoque mundo constarent, quaeque moverentur, ea *& mundum*
 contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque *totum consta-*
 hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re- *re ex amici-*
 probant. Itaque si quando aliquod officium existit *tia*
 amici in periculis aut adeundis, aut communicandis,
 quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui
 clamores tota cavea nuper hospiti s, & amici mei M. *Cavea.*
 Pacuvii fuerunt in nova fabula? cum ignorante rege, *M. Pacuvii*
 uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse *tragodia de*
 diceret ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut *Orestes &*
 erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes autem *Pylade.*
 plaudebant in re ficta. Quid arbitramur in vera
 fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura vim su-
 am; cum homines, quod facere ipsi non possent, id
 recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi vide-
 or de amicitia, quid sentirem, potissime dixisse: si
 qua praeterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si
 videbitur, qui ista disputant quaeritote. FAN. Nos
 autem a te potius, quanquam etiam ab istis saepe
 quaesivi, & audiivi, non invitus equidem; sed aliud
 quiddam expetimus filum orationis tuae. SCAL. Tu *Filum ora-*
 magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, *tionis.*
 cum est de Republica disputatum, affuisses: qualis
 tum patronus justitiae fuit contra accuratam oratio-
 nem Philo? FAN. Facile id quidem fuit, justitiam ju-
 stissime

stissimo viro, defendere. SCAE. Quid amicitiam? nonne facile erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, justitiâque servatam maximam ceperit gloriam?

LABL. Vim hoc quidem est asferre. Quid enim refert, quâ me ratione cogatis? Cogitis certè: studiis enim generosum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obistere. Sæpius igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia; ut in damnis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet:

Antiquior, id est, Nobilior
Amor, ex quo
amicitia à
natura potius
quàm ab im-
becillitate
orta. Fictum
& simulatum.

*Indigen-
tum.

an esset hoc quidem proprium amicitie, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim (ex quo amicitia est nominata) princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitie coluntur, & observantur temporis causa. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum, & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quam ab imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat sensus. Quod in homine multò est evidentius. Primum ex ea charitate, quæ est inter natos, & parentes; quæ dirimi (nisi detestabili scelere) non potest. Deinde, cum similis sensus exitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, & naturâ congruamus; quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius

virtute

L A E L I U S S E U D E A M I C I. 161

virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabritii, M. Curi cum charitate aliqua, & benevolentia memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est qui Tarquinium Superbum; qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale: Ab altero propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: Alterum propter crudelitatem ejus semper hæc civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu conjuncti esse possint, Virtutem, & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjuncta; quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentia: magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret, humilem sane relinquunt, & minimè generosum (ut ita dicam) ortum amicitia: quam ex inopia, atque indigentia nasci volunt. Quod si ita esset, ut quisque valerudinis minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secus est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in se ipso posita judicat: ita in amicitia expetendis, colendisque maxime excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minime hercle: ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quædam virtutis ejus, ille vicissim opinione

Non esse for-
nerandum.
beneficium
amicitia non
spe mercedis,
sed ex fructu
amoris expe-
cenda est.

Sicut natura
mutari non
potest, ita a-
micitia, quæ
a natura est,
perpetuo
durat.

fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat;
me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed
quanquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ
sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi
profectæ. Ut enim benefici, liberalisque sumus, non
ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium for-
netamur) sed naturâ propensi ad liberalitatem su-
mus: sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed
quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expe-
cendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad vo-
luptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec
mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac
divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitati-
ones abiecerunt in rem tam humilem, tamque con-
temptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermo-
ne removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura
gigni sensum diligendi, & benevolentie charitatem,
tacta significatione probitatis. Quam qui appetive-
runt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu
ejus, quem diligere coeperunt, fruantur, & moribus:
sintque pares in amore, & æquales, propensioresque
ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque
hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates
ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à
natura, quàm ab imbecillitate & gravior, & verior.
Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem com-
mutata; dissolveret. Sed quia natura mutari non
potest, idcirco veræ amicitie sempiternæ sunt. Or-
tum quidem amicitie videris, nisi quid adhuc forte
vultis. SCAB. Tu vendè perge, Læli: pro hoc enim,
qui minor est natu, meo jure respondeo, FAN. Rectè
tu quidem: quamobrem audiamus.

LAELIUS.

Aldite verò optimi viri ea, quæ sæpissimè inter
 me & Scipionem de Amicitia differebantur: Nihil diffici-
 lius, quam a-
 micitiam us-
 que ad extre-
 mum vitæ di-
 em perma-
 nere.
 quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat,
 quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem per-
 manere. Nam vel ut non idem expediret utrique, in-
 cidere sæpe: vel ut de Repub. non idem sentirent: nec.
 mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs
 adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque ea-
 rum rerum exemplum ex similitudine capiebat in-
 cunctis etatis; quòd summi puerorum amores sæpe
 unà cum prætextâ, & toga deponerentur. Sin au-
 tem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen in-
 terdum contentione, vel luxuriæ, ve i conditionis, vel
 còmodi alicujus, quòd idem adipisci uterque non pos-
 set. Quòd si qui longiùs in amicitia provecti essent,
 tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem
 incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in a-
 micitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, Nihil major
 pestis in ami-
 citia, quàm
 pecuniæ cu-
 piditas.
 in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ;
 ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos
 extitisse. Magna etiam diffidia, & plerunque justa
 nasci, cum aliquid ab amicis, quòd rectum non esset,
 postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjuto-
 res essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quam-
 vis honestè id facerent, jus tamen amicitiae deserere
 arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent; illos au-
 tem, qui quidvis ab amico auderent postulare, po-
 stulatione ipsa profiteri omnia se amici causâ esse
 facturos: eorum querela inveterata, non modo fa-
 miliaritates extinguere solere, sed etià odia gigni max-
 ima, atque sempiterna. Hæc ita multa, quasi tata im-
 pendere amicitia, ut omnia subterfugere non mo-
 do sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi vi-
 deri,

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

Coriolanus arma contra patriam movens.

Deprecari, id est, à se crimen removere.

Nefaria vox C. Blossi.

Nulla est excusatio peccati, si amici causa peccaveris.

deri. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuerunt? Num Bcillinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, Remp. vexantem à Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam cum Lænati, & Rutilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quò tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego: Etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed si voluisset, paruissem. videtis quàm nefaria vox! & herclè ita fecit, vel plus etiam, quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas Repub. graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint; vel impetrare ab amicis, quicquid velimus: perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis: ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus Paulum Æmilium C. Lusciniō familiarem fuisse, (sic à patribus accepimus) bis unâ

Consules,

Consules, & collegas in Censura: tum etiam cum
iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, &
T. Coruncanum, memoriae traditum est. Igitur ne
suspiciari quidem possumus, quenquam horum ab
amico quippiam contendisse, quod contra fidem,
contra iusjurandum, contra Remp. esset. Nam hoc
quidem in talibus viris quid attinet dicere? si con-
tendissent, scio impetraturos non fuisse; cum illi
sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale
aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tibe-
rium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, &
minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem a-
cerrimus * inimicus.

HÆc igitur prima lex in amicitia sancitur, ut ne-
que rogemus res turpes, nec faciamus rogati.
Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda,
cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra Remp. se
amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni
& Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere
oporteat futuros casus Reip. Deflexit enim jam ali-
quantulum de spatio, curriculòque consuetudo ma-
jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est,
vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid
simile Pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam
post mortem secuti amici, & propinqui; quid in P.
Scipionem Nasicam efficerent, sine lacrymis non
queo dicere. Nam Carbonem quoque, quem modò
posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi
sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid
expectè, non libet augurari? Serpit enim deinde res,
quæ proclivis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur.
Videtur, in tabella jam antè quâta sit facta labe, pri-
mò Gabinia lege, biennio autem post Cassia. Videre
jam videor pop. Rom. à Senatu disjunctum, multitu-
dinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim dis-

* Hostis.

Prima lex in
amicitia, ut
neque roge-
mus res tur-
pes, nec faci-
amus rogati.

cent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, nec existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in Rempub. peccantibus non discedant: Improbis autem poena statuenda est: nec minor verò iis, qui sequuti erunt alterum, quàm iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior: qui cum Imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, proptérque invidiam in exilium missus esset, ingratae patriæ * injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx. annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiae regenda non est, sed potiùs omni supplicio vindicanda: ut nè quis sibi concessum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, sequi. Quod quidem, ut res coepit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis Respub. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodiè sit.

HÆc igitur prima lex amicitiae sanciat, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causam honesta faciamus: neque expectemus quidem dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verum dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum benè suadentium valeat autoritas; eaque adhibeatur ad monendum, non modò aperte, sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibita pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. Sed nihil est, quod illi non perse-

* *Aliam
invidiam.
Coriolanus,
& Themistocles mortem
sibi consciverunt.*

persequantur suis argutiis; partim fugiendas esse
nimias amicitias; ne necesse sit, unum sollicitum esse
pro pluribus; satis superque esse sibi suarum cuique
rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse;
commodissimum esse, quàm laxissimas habenas ha- Πολυ φιλία!
bere amicitiae, quas vel adducas, cum velis, vel re-
mittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securi-
tatem; quā frui non possit animus, si tanquam par-
turiat unus pro pluribus. Alios autē dicere aiunt eri-
am multò inhumanius, (quem locum breviter per-
strinxi paulò antè,) praesidii adjumentiq; causā, non
benevolentiae, neque charitatis, amicitias esse expe-
tendas, itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat
minimūque virium; ita amicitias appetere maxi-
mè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum
praesidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opu-
lenti: & calamitosi, quàm ii, qui putantur beati. O
præclaram sapientiam; Solem enim è mundo tolle-
re videntur, qui amicitiam è vita tollunt; quā à Diis
immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Solem è
mundo tol-
lere viden-
tur, qui ami-
citiam è vita
tollunt.
Quæ est enim ista* securitas? specie quidem blanda,
sed re ipsa multis locis repudianda est. Neque enim
est consentaneum, ullam honestam rem, actionemve
ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam depo-
nere. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ
necesse est, ut cū aliqua cura res sibi cōtrarias asper-
netur, atq; oderit; ut bonitas malitiam, temperantia
libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus
injustis iustos maximè dolere, imbecilibus fortes,
flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi
bene constituti, & lætari bonis rebus & dolere con-
trariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi do-
lor, qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpatam
humanitatem arbitremur, quæ causā est, ut amicitia
am funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam

Proprium a-
nimi benè
constitui.

Ex Stoicos.

Amicitia ex
amore nas-
cens.

Morum simi-
litudinis amici-
tiam contra-
hit.

Stoicos epulo

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

Stoicos

fufcipiamus molestias? Quid enim interest (motu animi sublato) non dico inter pecudem, & hominem; sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audien di, qui Virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, reuera atque tractabilis; ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico saepe capiendus est, non tantum valet, ut tollat à vita amicitiam non plus, quam ut virtutes; quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cum autem contrahat virtus amicitiam (ut supra dixi) siqua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cum contigit, amor ibi exoritur necesse est. Quid enim tam absurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, vestitu, cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum, officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: conceditur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adfiscantque sibi, quasi propinquitate conjunctos, acque naturâ. Nihil est enim appetentius similem sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse, quæ est amicitiae fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: Non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, cisque

* Immanis.

eisque optimè consulere soleat: quod non faceret
 profectò, si à charitate vulgi abhorreret. Atque
 etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fin-
 gunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae
 tollere. Non enim tam Utilitas parta per amicum,
 quàm amici Amor ipse delectat. Tùmque illud fit,
 quod ab amico est profectum, jucundum, si cum
 amore, & studio est profectum. Tantùmque abest,
 ut amicitiae propter indigentiam colantur; ut ii, qui
 opibus & copiis, maximèque virtute præditi (in qua
 plurimum est præsidii) minimè alterius indigeant,
 liberalissimi sint, & beneficentissimi: atque haud
 scio, anne opus sit quidem, nihil unquam omninò
 deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si
 nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera
 nostra nec domi, nec militiae Scipio eguisset? non
 igitur utilitatem amicitiae, sed utilitas amicitiam
 consequuta est. Non ergo erunt homines divitiis
 affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec
 usu, nec ratione habent cognitam disputabunt.
 Nam quis est (proh Deum fidem atque hominum)
 qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab
 ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque
 in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est
 tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla *Tyrannorum*
 charitas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fi- *vita.*
 ducia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt;
 nullus locus est amicitiae. Quis enim aut eum diligat
 quem metuit: aut eum, à quo se metui putat? Co-
 luntur tamen simulatione amicitiae duntaxat ad
 tempus: quòd si fortè (ut fit plerunque) ceciderint;
 tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum.
 Quod Tarquinius dixisse ferunt, tum cum exul In adversis
 esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, cognoscuntur
 quòsque infidos; cum jam neutris gratiam referre amici.
 posset.

Fortuna
cæca.

* Indulgere.

* Parantur.

Melius lau-
dabiliusque
est amicos,
quàm diviti-
as parare.

Qui sunt in
amicitia
fines.

posset. Quamquam miror, in illa superbia, & importunitate si quenuquam habere potuit. Atque ut huius (quem dixi) mores veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa Fortuna cæca est, sed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contumaciâ: neque quicquam insipienti fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet eos, qui antea commodis fuerant moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, & indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm, ut plurimum copiis, facultatibus, opibus possint cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ita dicam) supellestilem? Etenim cætera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causa laborent. Ejus enim est istorum quicquid est, qui vincit viribus; amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio, ut etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona Fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse jucunda. Sed hæc hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini deligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probō; Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentia pariter, æqualiterque respondeat: Tertia, ut quanti quisque seipsum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quia multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum? precari ab indigno,

digno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi, *Precari ami-*
 insectarique vehementius: quæ in nostris rebus non *cis ab indig-*
 satis honestè, in amicorū fiunt honestissimè. Multæ *no.*
 quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri bo-
 ni multa detrahunt, detrahi que patiuntur, ut iis a-
 mici potiùs, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est,
 quæ definit amicitiam paribus officiis, ac volunta-
 tibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad *Ad calculos*
 calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio accepto- *revocare.*
 rum & datorum. Ditiior mihi & afflētior videtur esse
 vera amicitia, nec observare strictè, ne plus reddat,
 quàm acceperit. Neque enim verendum est, ne quid
 excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus
 æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille
 finis deterrimus, ut quanti quisque se ipse faciat, tanti
 fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus
 abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior.
 Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille
 in se est: sed * potiùs eniti, & efficere, ut amici jacen- ** Potius des-*
 tem animum excitet, inducâtque in spem, cogitatio- *bes eniti.*
 nēmque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitia
 constituendus est, si prius, quid maximè reprehē-
 dere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vo-
 cem inimiciorem amicitia potuisse reperiri, quàm
 ejus qui dixisset, Ita amare oportere, ut aliquando
 esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quem-
 admodum putaretur) à Biantē dictum esse crederet
 qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri
 cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam poten-
 tiam revocantis esse sententiam. Quonam enim
 modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se
 putabit inimicum esse posse? Quinetiam necesse
 erit cupere, & optare, ut quàm sæpissimè peccet
 amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad re-
 prehendendum. Rursus autem rectè factis, com-
 modisque

Quousque a-
micitia pro-
ducenda sit.

Difficile est
amicum ju-
dicare.

modisq[ue] amicorum necesse erit angi, dolere, invi-
dere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque
est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius
præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus
in amicitiiis comparandis, ut ne quando amare inci-
peremus eum, quem aliquando odisse possemus.
Quinetiam si minus felices in deligendo fuissetemus;
ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tem-
pus cogitandum, putabat. his igitur finibus uten-
dum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum
sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum,
& voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut
etiam si qua fortuna acciderit, ut minus justæ ami-
corum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum
aut de capite agatur, aut fama, declinandum est de
via, modò ne summa turpitudine sequatur. Est enim,
quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò neg-
ligenda est fama: Nec mediocre telum ad res ge-
rendas existimare oportet benevolentiam civium;
quam blanditiis, & assentationibus colligere turpe
est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudi-
anda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus
omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in
omnibus rebus homines diligentiores essent; capras
& oves quot quisque haberet, dicere posse: amicos
quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem
parandis curam adhibere, in amicis eligendis neg-
ligentes esse, nec habere quasi signa quædam, &
notas, quibus eos qui ad amicitiam essent idonei, ju-
dicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constan-
tes eligendi: cujus generis est magna penuria; &
judicare difficile est tanè nisi expertum. experien-
dum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit ami-
citia judicium, tollitque experiendi potestatem, est
igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetum
bene.

benevolentiae, quo utamur, quasi aquis tenratis, sic
amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amico-
rum. Quidam saepe in parva pecunia perspiciun-
tur, quam sunt leves: quidam autem, quos parva
movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò
erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitie
sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui ho-
nores, magistratus, imperia, potestates, opes, ami-
citiae, non anteponant? ut cum ex altera parte pro-
posita hæc sint, ex altera * vis amicitiae: non multo * *Fus.*
illa malint? Imbecilla enim * natura est ad contem- * *Alia ab u-*
nendam potentiam: quam, etiamsi neglecta ami- *matia nativa.*
citia, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur,
quia non sine magna causa sit neglecta amicitia.
Itaque veræ amicitiae difficillimè reperiuntur in iis,
qui in honoribus, Rêque publicâ versantur. Ubi o-
nim istum invenias, qui honorem amici anteponat
suo? Quid? (hæc ut omittam) quam graves, quam
difficiles plerisque videntur calamitatum societates?
ad quas non est facilè inventus, qui descendat.
Quanquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo levitatis, & infirmitatis plerisque;
convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt ami-
cos, aut si in malis deserunt. Qui igitur, utraque in re
gravem, constantem, stabilem se in amicitia præsti-
terit, hunc ex maximè raro hominum genere judi-
care debemus, & penè divino. Firmamentum autem
stabilitatis, constantiaeque ejus, quam in amicitia
quærimus, Fides est. Nihil enim stabile est, quod
infidum est. Simplicem præterea, & communem
& consentientem, * & qui rebus iisdem moveatur.
Eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatē. Neque
enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tor-
quosum: neque verò, qui non iisdem rebus moveretur,
& na

Fides stabilis
amicitiæ fun-
damentum.
* Alias, id
est, qui rebus,

* *Oblatio.*

Tristitia & severitas abesse debet ab amicitia.

Novi amici non sunt veteribus anteponendi.

Notandum proverbium.

& natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodē est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat *illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, Constantiam. Ita sit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem Sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum ne quid fictum sit, nève simulatum: Apertè enim vel odisse, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo, illatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam, oportet, sermonum, atque morum, haudquaquē mediocre condimentum amicitiae. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatēque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Num quando amici novi, non indigni amicitia, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis teneros anteponere solemus? Indigna hominē dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterinæ quæque (ut ea vina quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verū neque illud est, quod vulgo dicitur: Multos modos salis simul edendos esse, ut amicitiae munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tantumquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò mentionem feci) si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quàm inrectato

intretrato, & novo. Nec modò in hoc, quod est ani-
 mal, sed in iis etiam quæ sunt inanimata, consuetu-
 do valet: cum locis etiam ipsis montosis delecte-
 mur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati su-
 mus. Sed maximum est in amicitia, superiorem pa-
 rem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam
 sunt; qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam)
 grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio,
 nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris
 ordinis amicis. Q. verò Maximum, fratrem, egregi-
 um virum, omnino sibi nequaquam parem, quòd is
 anteibat ætate, tanquam superiorem colebat: suosq;
 omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod fa-
 ciendum, imitandumque est omnibus; ut si quam
 præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti
 sunt, impertiant eam suis; communicentque cum
 proximis: ut si parentibus nati sint humilibus, si pro-
 pinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortu-
 nâ, eorum augeant opes, eisque honori sint & dig-
 nitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter igno-
 rantiam stirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum
 cogniti sunt, & aut Deorum, aut regum filii inventi,
 retinent tamen charitatem in pastores, quos patres
 suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem
 est multò profectò magis in veris patribus, certis-
 que faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, om-
 nisque præstantiæ tum maximè capitur, cum in
 proximum quenq; confertur. Ut igitur ii, qui sunt in
 amicitia conjunctionisque necessitudine superiores,
 exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores
 dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut
 fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique
 aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobant;
 eoque magis, si aliquid habere se putant, quod of-
 ficiosè, aut amicè, & cum labore aliquo suo factum
 quæant

Meminisse
debet is, in
quem colla-
tum est bene-
ficium, non
memorare
qui contulit.

Scipio Rutili-
um consulem
fecit.

* *Alias*

Lalium.

Amicitia æ-
tate provecta
judicanda
sunt.

queant dicere. Odiosum tanè genus hominum of-
ficia exprobrantium; quæ meminisse debet is, in
quem collata sunt, non commemorare, qui contulit.
Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se
debent in amicitia; sic quodam modo inferiores ex-
tollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias
faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fe-
rè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se ar-
bitrantur; qui hac opinione non modò verbis, sed
etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique
tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere pos-
sis: Deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque
adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quan-
tumvis licet excellas) omnes tuos ad honores am-
plissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit
Consulem efficere, fratrem ejus * Lucium non po-
tuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alte-
rum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere.
Omninò amicitia, corroboratis jam confirmatisque
& ingeniis, & ætatibus, judicanda sunt. Nec, si qui
ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos
habere necessarios oportet, quos tum eodem studio
præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, &
pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentia
postulabunt: qui negligendi quidè non sunt, sed alio
quodam modo colendi: aliter enim amicitia stabiles
permanere non possunt. Disparēs enim mores, dispa-
ria studia sequuntur: quorum dissimilitudo dissociat
amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis,
improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta
est inter eos quanta maxima potest esse, morum, stu-
diorumque distantia. Rectè etiam præcipi potest in
amicitiis, ne quis intemperatâ quadam benevolentia
(quod persapè sit) impediatur magnas utilitates ami-
corum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam

Neopto-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis eum lacrymis iter suum impediens, audire voluisset. Et saepe incidunt magnae res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisque natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid pati-are à te impetrari. Est enim quasi quaedam calamitas in amicitia dimitteendis nonnunquam necessaria. jam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra dilabitur. Erumpunt saepe vitia amicorum; tum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiae sunt remissione usus elevandae, & (ut Catonem dicere audiui) dissuendae magis, quam discindendae sunt: nisi quaedam admodum intollerabilis injuria exarserit, ut neque rectum neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctioque facienda sit. Sin autem morum, aut studiorum commutatio quaedam, (ut fieri solet) tacta erit; aut in Reipublicae partibus dissensio intercesserit; (loquor enim, ut paulò ante dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitia) cavendum erit, ne non solum amicitiae depositae, sed inimicitiae etiam susceptae videantur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompei meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quae erat in Rep. alienatus est à collega nostro Metello. Utrumque egit graviter, authoritate, & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, ne quae amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenierit, ut extinctae potius amicitiae, quam oppressae esse videantur:

Neoptolemus.
Lycomedes.

Considerandum est quid ab amicis petatur.

Dissuendae magis quam discindendae amicitiae.

Q. Pompeius

Metellus;

Cavendum verò est, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiae, è quibus jurgia, maledicta, contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt; & hic honos veteri amicitiae tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis citò diligere incipiamus, neve indignos: Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum istud genus, (& quidem omnia praeclara rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperunt se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, & maximè naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiae, qualis & quanta sit. ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à seipso mercedem exigit charitatis suae, sed quòd per se sibi quisque charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is Amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hoc apparet in bestiis, volucris, agrestibus, narrantibus, cicuribus, feris, primum, ut se ipsae diligant; (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atque appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis animantes: idque faciunt cum desiderio, & cum quâdam similitudine amoris humani: quantò id magis in homine sit natura, qui se ipse diligit; & alteram acquirit, cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus: Sed plerique perversè, ne dicam impudentè, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt; quæque

Quis sit
amicus.

quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis deside-
rant. Par est autem primùm, ipsum esse virum bo-
num, tum alterum similem sui quærere. In talibus
ea, quam jamdudū tractabamus, stabilitas amicitiae
confirmari potest, cū homines benevolentia con-
iuncti, primū cupiditatibus iis, quibus cæteri ser-
viunt, imperabunt; deinde æquitate, justitiāque gau-
debunt, omniāque alter pro altero suscipiet; neque
quicquam unquam, nisi honestum, & rectum, alter
ab altero postulabit: neque solū colent se inter se,
ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum
ornamentum amicitiae tollit, qui ex eā tollit vere-
cundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui ex-
stimant libidinum, peccatorūque omnium patere
in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adju-
trix à naturā data est, non vitiorum comes; ut quoniā
solitaria non posset virtus ad ea, quæ sūma sunt per-
venire; conjuncta & sociata cum altera perveniret;
quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura
est; eorum est habendus ad summum naturæ bonum
optimus, beatissimūsq; comitatus. Hæc est, inquam,
societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines
expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, at-
que jucunditas; ut cū hæc adsint, beata vita sit, &
sine his esse non possit. Quod cū optimum, maxi-
mūque sit; si id volumus adipisci, virtuti opera dan-
da est; sine qua neque amicitiam, neque ullam rem
expetendam consequi possumus. Ea verò neglecta,
qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique er-
rasse sentiunt, cū eos gravis aliquis casus exoriri
cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cū
judicaveris diligere oportet; non cū dilexeris, ju-
dicare. Sed cum multis in rebus negligentia plecti-
mur, tum maximè in amicis & diligendis, & colen-
dis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agi-
mus,

Amicus vir
bonus esse
debet.

Nunquam ni-
si honestum
& rectum pe-
tendum est.
Non debet
verecundia
ab amicitia
abesse.

Apotheg-
ma
Judicandum
est prius,
quam dili-
gamus.

Actum agere. mus, quod vetamur veteri proverbio. Nam, implicati ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus. Quo etiam magis vituperanda est rei tam maximè necessaria tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque clementatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus, cultusque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quod à multis ita contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existimant! Item cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & hi, qui ad Remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione, doctrinæque delectantur; & ii, qui suum negotium gerunt otiose: postremò ii qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse experte sui. Quinetiam, si quis asperitate ea est, & immanitate naturæ, ut congressus, & societatem hominum fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem, nescio quem, accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitalis suæ. Atque hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppedicans omnium rerum, quas natura desiderat abundantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset? cuique non auferret fructum

Timon.

Etum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archita (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audiui, ab aliis senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturamque mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset insuavem illam admirationem ei fore, quæ jucundissima fuisset, nisi aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semper; ad aliquid tanquam adminiculum annuitur, quod in amicissimo quoque; dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac querat, quid desideret, obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiae, multæque causæ suspicionum, offensionumque dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & nonendi amici sæpè sunt, & objugandi: & hæc accipienda amicè, cum benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequiū amicos, veritas odium parit.* Molesta veritas est, siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae: sed obsequiū multò molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est; primum, ut monitio acerbitate; deinde objugatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adfir, assentatio vitiorum adiutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, sed ne libéro quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est.

Natura nihil solitarium amat.

* Utilitas.

An verum sit Terentianum illud: Obsequium amicos, veritas odium parit.

Fugiendam esse assentationem.

Audienda est veritas.

Scitum est enim illud Catonis, multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur; illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ii scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt; eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se, non anguntur; objurgari, molestè ferunt; quod contrà oportebat, delicto dolere, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiae; & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter; sic habendum est, nullam in amicitiiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim iudicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maximè; delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cùm amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; quì id fieri poterit, si ne in uno quidem unus animus erit, idemq; semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modò sensum, ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? Negat quis? nego ait? aio. Postremò imperavi egomet mihi, omnia assentari, ut ait idem Terentius, sedile sub Gnathonis persona quod amici genus adhibere omninò levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortuna, fama superiores; horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit authoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentia, quàm omnia fucata,

& si

Nota.

Amicitiae.

& simulata à sinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius Consul nuper, influebat Papyrius, in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis pleb. rescindiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me; de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dii immortales) fuit gravitas, quanta in oratione majestas ut facile ducem Populi Rom. non comitem diceret: sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est, atque (ut ad me redeam) meministis. Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Marcino consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Liconii Crassi * videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum * versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio decorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum est Prætoris me quinquennio antequam Consul sum factus. Itaque re magis, quam autoritate causa illa defensa est: Quod si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis, & ad-Scena, umbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est, quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate penditur? in qua nisi (ut dicitur) * apertum pectus videas, unumque; * Apertum amici pectus, ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari possis, cum id, quam verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, Assentatio- nem amat, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita sit, ut is, assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi se sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omni- assentatur. nò est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit;

quamque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio; his fictus ad eorum * voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis facera videretur, nisi essent milites gloriosi. Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant, & invitant, tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantes nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpè assenteque, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusum sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius quàm illud? Quod ne accidat, magis cavendum est, ut in Epicureo;

*Hodie me ante omnes comicos, stultos, senes
Versaris, atque luseris lautissime.*

Hæc etiam in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est, sapientum, (de hac dico sapientiâ, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias defluxit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, càmque ipsam concludamus aliquando. Virtus, inquâ, C. Fanni, &

* Voluptatem

Semper auget
assentatio.

Nem.

Alias deflexit
Epilogus dis-
putationis de
amicitia.

tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conservat. In ea
 est enim convenientia rerum, in eâ stabilitas, in eâ
 constantia. Quæ cum se extulit, & ostendit lumen
 suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se
 admovent, vicissimque accipit illud, quod in altero
 est, ex quo eorum exarscit sive amor, sive amici-
 tia: utrumque enim dictum est ab amando. Amare
 autem nihil aliud est, nisi cum ipsum diligere, quem
 ames, nullâ indigentia, nullâ utilitate qua sitâ. Quæ
 tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam ni-
 nus sequutus sis. Hac nos adolescentes benevolen-
 tiâ senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum,
 P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum
 dileximus. Hac etiam magis elucet inter æquales,
 ut inter me, Scipionem, L. Furium, P. Rutilium,
 Sp. Mummiun. Vicissim autem senes in adolescenti-
 um charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q.
 Tuberonis; equidem etiam admodum adolescentis P.
 Rutilii, & A. Virginii familiaritate delector. Quæ ad-
 quidem enim ita ratio comparata est vitæ, naturæq;
 nostræ, ut alia ætas oriatur ex aliâ: maximè quidem
 optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, qui-
 buscum tanquam è carceribus epulsus, cum iisdem
 ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam
 res humanæ fragiles, caducæque sunt, semper aliqui
 acquirendi sunt, quos deligamus, & à quibus deliga-
 mur. Charitate enim, benevolentia que iublatâ, om-
 nis est è vitâ sublata jucunditas. Mihi quidem Sci-
 pio, quanquam est subito ereptus, vivit tamen, sem-
 perque vivit. Virtutem enim semper amavi illi-
 us viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versa-
 tur ante oculos, qui illam semper in manibus ha-
 bui; sed etiam posteris erit clara, & insignis. Nemo
 unquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi
 non illius memoriam, atque imaginem proponen-
 dam

Virtus conciliat amicitias & conservat. Quid sit amare.

dam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de Republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, ne minimam quidem re, offendi, quod quidem senserim; nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi, in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempusque contrivimus. Quarum rerum recordatio, & memoria, si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoria. Et si plane illis orbarus essem, magnum tamen afferet mihi atas ipsa solatium; diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem horror, ut ita virtutem locetis (sine quâ amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lelij, seu de amicitia Finis.

M. T. CICERONIS CATO
MAJOR, SEU DE SENECTUTE

Ad T. Pomponium Atticum.

DIALOGI PERSONÆ.

SCIPIO, CATO, LÆLIUS.

Præfatio.

Tite, si quid ego adjuro, curamve levasso.

Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa.

*Ecquiderit * pretii ?*

* *Premii.*

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed fidei plenus: quanquam certo scio non ut Flaminium,

Sollicitari te (Tite) sis, noctesque, diesque.

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed Atticus: humanitatem, & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor iisdem rebus te, quibus me ipsum sentio interdum gravius commoveri: quarum consolatio, & major est; & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere; hoc enim onere (quod mihi tecum commune est) aut jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, & te, & me ipsum levare volo; etsi te quidem id modestè, ac sapienter; sicut omnia, & ferre, & laturum esse certo scio. Sed mihi, cum de Senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus comunere, quo uterque

Tithonus, Aristoteli Chius. Personarum dignitas addit orationi auctoritatem

uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes absterferit senectutis molestias; sed effecerit mollem etiam, & jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari dignè poterit Philosophia; cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpè dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus, Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristoteli Chius, ne parum esset auctoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò majorè auctoritatem haberet oratio, Apud quem, Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat; illique eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quàm consuevit imple in suis libris, attribuito Græcis literis: quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

DIALOGUS. P. SCIPIO, C.
LÆLIUS ET CATO INTER-
LOCUTORES.

SCIPIO.

Apenuerò admirari solco cum hoc C. Lælio, cum cæterarum rerum tuam excellentem, M, Cato, perfectamque sapientiam; tum vel maximè, quòd senectutem tuam nunquam tibi gravè esse senserim. Quæ plerique senibus sic odiola est, ut onus se ætate gravius dicant sustinere. CATO. Rem haud sanè, Scipio & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad benè, beatèque vivendum,

vendum, iis omnis gravis est ætas : qui autem omnia bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere imprimis est Senectus, quam ut adipiscantur, omnes optant, eandem accusant adepti, tanta est inconstancia, stultitia, atque perversitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm putassent. Primum, quis coegit eos falsum putare ? Qui enim citius adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentiæ, obrepit ? Deinde, qui minus gravis esset iis Senectus, si octogintessimum annū agerent, quàm si octogessimum præterita enim ætas quamvis longa, cum effluxisset, nullā consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrâ, nostrôque cognomine) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem tanquam Deum sequimur, eique paremus : A quâ non verisimile est, cum cæteræ partes ætatis bonè descriptæ sint, extremum actum, tanquã ab inerti poëta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum bacis, terræque frugibus, maturitate tēpestivâ, quasi vitum & caducum : quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare ? LAEL. Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, teceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. CATO. Faciam verò, Laeli, præsertim si utriusque vestrū gratum (ut dicis) futurum sit. SCIP. Volumus tanè (nisi molestum est, Cato) tanquam aliquam viam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò pervenisti, videre quale sit. CATO. Faciam, ut potero, Laeli : sæpè enim

Epiphonema
Nota.

Caro sapiens
dicebatur.
378. 279.

Quid sit gi-
gantes cum
diis bellare.
Θεομαχον.

Proverbium.

* *Quas,*

In moribus
est culpa,
non in ætate.

Themistoclis
responsio ad
Seriphium
quendam.

Senectutis
arma.

enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillimè congregantur) * quæ C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines Consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant; tum, quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent, tum quod spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare; quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu; quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela; qui se & à libidinum vinculis laxatos esse nō molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate: Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LÆL. est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, dignitatem tuam tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. CATO. est illud quidem LÆL. aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse; cum ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem affecutum: Nec herclè, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis: nec si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodè modo de senectute potest dici. Neq; enim in summâ inopiâ levis esse Senectus potest, ne Sapienti quidem: nec insipienti etiam in summâ copiâ, non gravis. Aptissima omninò sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum, diùque veris, mirificos afferunt fructus; nec solum quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maxi-

mum

num est;) verum etiam, quia conscientia bene actæ
vitæ, multorumque benefactorum recordatio ju-
cundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui
Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æ-
qualem; Erat enim in illo viro comitate condita gra-
vitas; nec senectus mores mutaverat. Quanquam
eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed
tamen jam ætate provectum. Anno enim post;
quàm primùm Consul fuerat, ego natus sum: cùmq;
eo quartum Consule adolescentulus miles profectus
sum ad Capuam, quintoque anno post ad Tarentum
Quæstor; Deinde Ædilis; quadriennio post factus
sum prætor: quem magistratum gessi Consulibus
Tuditano, & Cethego. Tum quidem ille admodum
senex, suator legis Cinciae de donis, muneribus
fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens, cùm planè
grandis esset; & Annibalem, juvenilitèr exultan-
tem, patientiâ suâ mollicbat; de quo præclarè fa-
miliaris noster Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postq, magisq, viri nunc gloria claret.

Q. Fabii
Max. gesta

Capua Apu-
lia civitas;

Cinciae lex

Cunctator
Fabius.

Fuga Salina-
toris.

per me in
clavos.

Tarentum verò quâ vigilantia, quo consilio recepit?
Cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso
oppido, fugerat in arcem, glorianti, atq; ita dicenti;
Mea opera (Q. Fabi) Tarentum recepisti. Certè, in-
quit ridens; nam nisi tu amisisses, ego nunquâ recepis-
sem. Nec verò in armis præstâtior, quàm in togâ; qui
consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, C.
Flamminio tribuno plebis quoad potuit, restitit, agrû
Picenum, & Gallicum viritim contra Senatus autho-
ritatem dividenti. Augurque cum esset, dicere ausus
est, optimis auspiciis ea geri; quæ pro Reip. salute
gererentur; quæ contra Remp. fierent, contra au-
spicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi; sed
nihil

nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem
 M. filituli, clari viri, & Consularis. Est in manibus
 viri laudatio, quam cum legimus, quem Philosophum
 non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atque
 in oculis civium magnus: sed intus, domique præ-
 stantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia
 antiquitatis? quæ scientia juris augurandi? multæ e-
 tiam, ut in homine Romano, literę: omnia memoria
 tenebat, non domestica solum, sed etiam externa
 bella: Cujus sermone ita tum cupidè fruebar, quasi
 iam divinarem id quod evenit, illo extincto, unde
 discere, fore neminem. Quorsum igitur hæc ita multa
 de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu,
 miseram fuisse talem senectutem. Nec ramen om-
 nes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium
 expugnationes, ut pedestres, navalisque pugnas, ut
 bella à se gesta, triumphosque recordentur. Est enim
 quiete, & purè, & elegantè actæ ætatis placida, ac
 lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno
 & octogesimo anno scribens mortuus est. Qualem
 Ilocratis, quicum librum, qui Panathenæicus inscri-
 bitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur,
 vivitque quinquennium postea: cujus magister Le-
 onidas Gorgias centum & septem complevit an-
 nos: neque unquam in suo studio, atque opere ces-
 savit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu velleret
 esse in vita, Nihil habeo, inquit, quod accusem se-
 nectutem. Præclarum responsum, & docto homine
 dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam
 in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cu-
 jus modò mentionem feci, Ennius:

Ilocratis
 scripsit Pan-
 athenæicum.

Sicut fortis equus, spatio qui sæpè supremo

Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam
 quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim
 unde

undevigesimo post ejus mortem, hi consules T. Flaminus & M. Atilius facti sunt: ille autem * Cæpio-
 ne & Philippo iterum Consulibus mortuus est: cum
 ego quidem v. & lx. annos natus, legē Voconia voce
 magna, & bonis lateribus suavissem. Sed annos lxx.
 natus (tot enim vixit) Ennius ita ferebat duo quæ
 maxima purantur, onera, paupertatem, & Senectutem,
 ut eis penè delectari videretur. Etenim, cum cō-
 plector animo, quatuor causas reperio, cur senectus
 misera videatur: unam, quòd avocet à rebus geren-
 dis: alteram, quòd corpus faciat infirmum: tertiam,
 quòd privet omnibus ferè voluptatibus: quartam,
 quòd haud procul absit à morte. Earum si placet,
 causarum, quantum quæque valeat, quantumq; ju-
 sta sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis se-
 nectus abstrahit. Quibus? an iis quæ geruntur ju-
 ventute, & viribus? Nullane igitur res seniles sunt
 quæ vel infirmis corporibus, animo tamen admini-
 strentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil
 L. Paulus, pater tuus Scipio, socer optimi viri, filii
 mei? Et cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncani,
 cū in Remp. consilio, & autoritate defendebant, ni-
 hil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accede-
 bat etiam ut cæcus esset: tamen is cū sententia
 senatus inclinaret ad pacem, & foedus faciendum
 cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus
 persecutus est Ennius.

*Quod vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
 Antehac, dementi sese flexere ruina?*

Cæteraque gravissimè. Notum enim vobis cårmen
 est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc
 ille egit septem & decem annis post alterum Consu-
 larum; cū inter duos Consulatus anni x. interflux-
 issent, Censòrque ante consulatum superiorem fu-
 isset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè

* al. Scipi-
 one.

Lex Voco-
 nia.

Cur senectus
 misera vide-
 atur.

Prima vici-
 peratio se-
 nectutis, Se-
 nectutē im-
 pedimento
 non esse re-
 bus geren-
 dis.

Appius cæ-
 cus.

fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihiligitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similisque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhaustiant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus: Non facit ea, quæ juvenes: at verò multo majora, & meliora facit. Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, & autoritate, & sententia: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nunc videor, cum bella non gero: at Senatui, quæ sunt gerenda, præscribo: & quomodo Carthagini, malè jamdiu cogitanti, bellū inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri definam, quàm illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales Dii tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare: cujus à morte hic tertius & trigesimus est annus: sed memoriā illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum Consul iterum, me Consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annū vixisset, senectutis eum suæ poeniteret? nec enim excursionē, nec saltu, nec eminūs hastis, aut cominūs gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententia. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur, Senes. Quòd si legere, & audire voletis externa, maximas Respub. ab adolescentulis labefactas, à senibus sustentatas, & restitutas reperietis. Cedò, quæ vestram Remp. tantam amisistis tam citò?

Senatus à
senio.
ἡγεμονίᾳ
senes, unde
ἡγεμονία
summum
consilium,
apud Lacedæmonios.

fic enim percontanti, ut est in Nævii Poëtæ Ludo, respondentur & alia, & hæc inprimis.

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censeatis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lyfimachum salutare solitum? Equidem non modò eos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos. Nec, sepulchra legens, vercor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò ququam senem audiivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminere; vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi, debeant. Quid Jurisconsulti? quid Pontifices? quid Augures? Quid Philosophi senes? quàm multa meminere? Manent ingenia senibus, modò permaneat studium, & industria. Nec ea solum in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam privata, & quietâ. Sophocles ad summam senectutem tragedias fecit: pui propter studium, cum rem familiarem negligere videretur, à filiis in iudicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet: sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseque num illud carmẽ desipientis videretur? Quo recitato, sententiis iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num Philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num

Iambicus
tetrameter.
Memoriam
in senectute
non minui.
Themistoclis memo-
ria.

Sophocles
Senectutem
non esse re-
motam à re-
bus geren-
dis.

196 M. T. C. CATO MAIOR,

Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut cum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenē Stoicum coëgit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studia omittamus, possum non inare ex agro Sabino rusticos * vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non ferendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere; sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere.

* Romanos.

Serunt arbores quæ alteri sæculo profunt.

Statii duo fuerunt.

Ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis is senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus; qui me non accipere tantummodò hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris proderet. Melius Cæcilius de senectute alteri sæculo prospiciente quàm illud:

Staius Cæcilius.

*Ad epul senectus, si nihil quicquam aliud vitii
Apporet secum, cum advenit, unum id est satis,
Quod diu vivendo, multa quæ non vult, videt:*

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult, sæpè etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

*Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea etate esse odiosum se alteri.*

Jucundum potius, quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur; leviorque fit eorum senectus, qui à juvenute coluntur, & diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida, atq; iners non sit, verùm etiam sit operosa.

& semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, ^{Solonis ver-}
 quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid? ^{sus.}
 quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem in versi- ^{μερόσκε δ'}
 bus gloriantem vidimus; qui se, quotidie aliquid ad- ^{αiei, πολλα}
 discntem, senem fieri dicit; ut egofeci, qui Græ- ^{διδακτόμους}
 cas literas senex didici; Quas quidem sic avidè ar-
 ripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea
 ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti
 videris. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audi-
 rem; vellem equidem & illud; (discebant enim fi-
 dibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

Cato senex
 Græcas lit-
 ras didicit,
 quas puer
 contem-
 pserat.

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is
 enim locus erat alter de vitiis senectutis) non
 plus, quàm adolescens etiam vires tauri, aut elephā-
 tis, desiderabam. Quod enim homini naturaliter in-
 situm est, eo uti decet; & quicquid agas, agere pro
 viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior,
 quàm Milonis Crotoniatæ? qui cum jam senex esset,
 athletasque se in curriculo exercentes videret, aspec-
 xisse lacertos suos, dicitur, illacrymansque dixisse; At
 hi quidem jam mortui sunt. Non verò tam isti,
 quàm tuiple, nugator; neque enim ex te unquam es
 nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil
 Sextus Ænilius tale, nihil multis annis ante T. Co-
 runcanus, nihil modo P. Crassus; à quibus jura ci-
 vibus præscribebantur; quorum usque ad extre-
 mum spiritum provecta est prudentia. Orator, me-
 tuo, ne languescat senectute; est enim munus ejus non officere
 non ingenii solum, sed laterum etiam, & virium. ^{Senectutem}
 Omnino canorum illud in voce splendet, etiam ^{hoc miseram}
 nescio quo pacto in senectute; quod equidem non a- ^{non esse,}
 misi adhuc, & tamen videris annos meos; sed tamen ^{quod corpus}
 decorus est sermo senis, quietus, & remissus; facit- ^{infirmum}
 que persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis comp- ^{reddat.}
^{Milonis}
^{querimonia!}

ta & mitis oratio. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipata studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? mihi verò C. & P. Scipiones, & avitui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint; etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliolem factam, quàm adolescentiæ fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum Pontifex maximus factus esset, (viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit,) ita bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere, quanquam est id quidem senile, ætatiq; nostræ conceditur. Viderisne, ut apud Homerum sæpissimè Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, atur Nestoris quandoque; Quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogessimum,

Cyrisenis
fortitudo.

Scipsum lau-
dare senex
quis potest.
Nestoris se-
nectus & e-
loquentia in
Iliad. primo.
Decem Ne-
storis similes
oprat Aga-
memnon in
secundo
Iliad.

finum, equidem posse vellem idem gloriari, quod
Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem
his esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut
Quæstor in eodem bello, aut Consul in Hispania
fuerim, aut quadrennio post, cum Tribunus milita-
ris depugnavi apud Thermopylas, M. Attilio Gla-
brione Consule, sed tamen, ut vos videtis, non pla-
nè me enervavit, non afflixit senectus: non curia
vires meas desiderat, non rostra, non amici, non cli-
entes, non hospites. Nec enim unquam sum assen-
sus illi veteri, laudatòque proverbio, quod monet,
Maturè fieri senem, si diù velis esse senex. Ego verò
me minùs diù senem esse mallet, quàm esse senem,
antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me
* valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo vi-
rium, quam vestrùm utervis. Nec vos quidè T. Pon-
tii centurionis vires habetis. Num idcirco ille est
præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit,
& tantum, quantum quisque potest, nitatur: nà ille
non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ
per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum hume-
ris sustineret bovem: utrùm igitur has corporis, an
Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique
isto bono utare, dum adsit; cum absit, ne requiras:
nisi fortè adolescentes pueritiam, paululum ætate
progressi, adolescentiam debeant requirere. Cursus
est certus ætatis, & via una naturæ, eâque simplex;
suâque cuique parti ætatis tempestivitas est data. Ut
enim infirmitas puerorum est, & ferocitas juvenum,
& gravitas jam constantis ætatis: sic senectutis
maturitas naturale quiddam habet, quod suo tem-
pore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, ho-
spes tuus Masinissa quæ faciat hodiè, nonaginta au-
nos natus; cum ingressus iter pedibus sit, in equum
omniò non ascendere: cum equo, ex equo non

* voluit.
T. Pontii
robur.

Milo;

Maturitas
senectutis.
Masinissa
rex Mau-
ritaniæ.

descendere; nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur Exercitatio & Temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires: nec postulatur quidem vires à senectute. ergo & legibus, & institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullam officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius is, qui te adoptavit? quàm tenui aut nulla potius valetudine? Quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberius accesserat. Quid mirum igitur in senibus si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentia
 * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. nec verò corpori solum subveniendum est, sed etiam menti, atque animo multo magis: namque hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute: & corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescent, animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliviosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis ignaviæ, somniculosæ senectutis. Ut perulantia, ut libido magis est adolescé-

* *Corrigenda.*
 Documenta
 id resiten-
 dum senec-
 tuti.

Corpus ex-
 ercitatione
 ingravescit,
 animus le-
 vantur.

tum, quàm senum, nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum; sic ista senilis stulticia (quæ deliratio appellari solet) senum levium est, non Deliratio. omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & Appius cæsenex & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum habebat; nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat, non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant: vigeat in ea domo patrius mos, & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quasque defendi nunc quàm maximè conficio orationes. Ius augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumque more, ex- Pythagoreorum mos. exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoquo die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magno perè desidero. Adsum amicis, venio in Senatum frequens; ultròque affero res multum & diù cogitatas, easque tueor, animi non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamè me lectulus oblectaret meus, ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis, laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepit senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Sequitur

Tertia vitu-
peratio sene-
ctutis ; sene-
ctutem mise-
ram non esse,
quod priveret
Voluptatibus.
Oratio Archi-
tæ contra vo-
luptatem.

Menti vo-
luptas ini-
mica.

Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam
scire dicunt voluptatibus. O præclarum munus
ætatís ! siquidem id aufert à nobis, quod est in ado-
lescentiâ vitiosissimum. Accipite enim, optimi ado-
lescentes, veterem orationem Architæ Tarentini,
magni imprimis, & præclari viri ; quæ mihi tradita
est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo :
Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis volup-
tatem, hominibus dicebat à Natura datam : cujus
voluptatis avidæ libidines, temerè, & effrænate ad
potiundam incitarentur. Hinc patriæ prodiciones,
hinc Rerumpub. everfiones, hinc cum hostibus clan-
destina colloquia nasci, dicebat : nullum denique
scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod susci-
piendum non libido voluptatis impelleret : stupra
verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis
illecebris excitari, nisi voluptate. Cùmque homini
sive natura, sive quis Deus nihil mente præstabilius
dedisset ; huic divino muneri, ac dono nihil tam esse
inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine do-
minante, temperantiæ locum esse omninò, nec in
voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod
quo magis intelligi posset, fingere animo jubebat
tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quan-
ta percipi posset maxima : nemini censebat fore du-
bium, quin tamdiù dum ita gauderet, nihil agitare
mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi
posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamq; pe-
stiferam, quàm voluptatem ; Siquidem ea, cum ma-
jor esset atque longior, omne animi lumen extin-
gueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à
quo Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Vetur-
ius Consules superati sunt, locutum Architam, Ne-
archus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia
populi Romani permanferat, se à minoribus natu

accepisse

accepisse dicebat; cum quidem ei sermoni interfuis- Plato quo
 set Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L. tempore Ta-
 Emilio, Appio Claudio Consulibus, reperio. Quor- rentum ve-
 tum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ra- nerat.
 tione, & sapientia non possumus, magnam habendam
 senectuti gratiã, quæ effecerit, ut id nõ liberet, quod
 non oporteret. Impedit enim consilium voluptas ra-
 tioni inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit
 oculos, nec habet ullum cum virtute commercium.
 Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminii
 fratrem, L. Flaminium è Senatu ejicerem, septẽ annis
 postquam Consul fuisset; sed notandam libidinem
 putavi. Illo enim cum esset Consul in Gallia, exora-
 tus est in convivio à scorto; ut securi feriret aliquem
 eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Detestabile
 Hic Tito fratre suo, Censore (qui proximus ante me scelus à L.
 fuerat) elapsus est; mihi verò, & Flacco neutiquam Flaminio fa-
 probari potuit tam flagitiosa, & tam perditã libido, tum ob vo-
 quæ cum probro privato conjungeret Imperii dede- luptatem.
 cus. Sæpè à majoribus natu audivi, qui se porrò pu-
 eros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum
 C. Fabricium, quòd quum apud Regem Pyrrhum Fabricius.
 legatus esset, audisset à Thessalo Cinca, Athenis Pyrrhus;
 quendam esse, qui se sapientem profiteretur, cū n- Epicurus
 que dicere; Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem Philosophus
 esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium
 & Titum Coruncanum optare solitos, ut id Samni-
 tibus, ipsique Pyrrho persuaderetur; quò facilius
 vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vix-
 rat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio antè
 cum Consulem se pro Republica quarto consulatu P. Decius f;
 devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Co- pro Repub
 runcanus; qui tum ex sua vita, tum ex ejus, quem devovit.
 dico, P. Decii factò, judicabant esse profecto ali-
 quid naturã pulchrum, atque præclarum, quod sua
sponte.

Voluptas
malorum
esca.

Διλερο οψο
κακων η ιδο-
ν.

C. Duillus
primus Pœ-
nos classe
devicit.

* Crebro fu-
nali.

Sodalitates.
Idæa sacra.

Quare dica-
tur convi-
vium.

Sponte peteretur; quódque spreta & contempta vo-
luptate, optimus quisq; sequeretur. Quorsum igitur
tam multa de voluptate? Quia non modò vitupera-
tio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quód
ea voluptates nullas magnoperè desiderat. Caret e-
pulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis:
caret ergo vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed, si
aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blandi-
tiis non faciliè obstitimus; (Divinus enim Plato es-
cam malorum appellat voluptatem, quód ea videli-
cet homines capiantur, ut hamo pisces,) quanquam
immoderatis epulis careat senectus, modicis convi-
viis tamen potest delectari. C. Duillum, M. filium
qui Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cœ-
na senem sæpè videbam puer: delectabatur * cereo
funali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo privatus
sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid
ego alios? ad meipsum jam revertar. Primum habui
semper sodales. Sodalitates autem, me Quæstore,
constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis.
Epulabar igitur cum sodalibus, omninò modicè, sed
erat tamen quidam fervor ætatis, qua progrediente,
omnia fiunt etiam indices mitiora. Neque enim ip-
sorum conviviorum delectationem, corporis volup-
tatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus
metiebar. Benè enim majores nostri accubationem
epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem ha-
beret, convivium nominârunt, melius, quàm Græci;
qui hoc idem tum Computationem, tum Concen-
nationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est,
id maximè probare videantur. Ego verò, propter
sermonis delectationem, tempestivis conviviis dele-
ctor; nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum
restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum:
habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi ser-

monis

monis aviditatem auxit; porionis, & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis* motus; non intelligo, ne in* *modus.* istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus *Συμπόσιον* instituta: & is sermo, qui, more majorum, à summo *ἐπὶ χίλῳ.* adhibetur magistro in poculo: & pocula, sicut in *Xenophon- tis sympo- sium.* symposio Xenophontis, minuta, atque rotantia: & ** Vicissim in hyeme aut Sol.* refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hy- *Pulchra So- phoclis re- sponso.* bernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi so- leo; conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem quam maxime possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec de- sideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Benè Sophocles, cum ex eo quidam jam confecto ætate quæreret, utereturne rebus venereis: Dii meliora inquit: libenter verò istinc tanquam à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum, & molestum est fortasse ca- rere; satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non deside- rat. Ergo non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas frui- tur libentius; primum parvulis fruitur rebus, ut dixi- mus: deinde iis, quibus senectus etiam si non abundè poritur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; dele- ctatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, *Cavea.* voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed *Emerita sti- pendia.* delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tan- *proverbium.* tum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, *Senectutis voluptas.* tanquam emeritis stipendiis, libidinis, ambitionis, contentioni, inimicitarum, cupiditatum omnium,

Senes st-
dioſi.

Gallus a-
ſtologus.

Livius An-
dronicus.
* *deſiſſet,*
legit Gaſa.

Suadæ me-
dulla M. Ce-
thegus di-
ctus.

Solonis
dictum.
*ἡ ἐξουσία δ'
ἐστὶν πολλὰ
ἀδελφότης
ἡ δὲ*
Agriculturæ
laus.

ſecum eſſe, ſecumque (ut dicitur) vivere? Si verò habeat aliquod tanquam pabulum ſtudii, atque doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute jucundius. Mori videbamus in ſtudio dimetiendi penè cœli, atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui Scipio. Quoties illuſ lux, noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties nox oppreſſit, cum cœpiſſet mane? Quam delectabatur, cum defectiones Solis, & Lunæ multò nobis antè prædiceret? Quid in tenuioribus ſtudiis, ſed tamen acutis? Quàm gaudebat bello ſuo Punico Nævius? quàm Truculento Plautus? quàm Pſeudolo? Vidietiam ſenem Livium, qui cum ſeptem annos ante, quàm ego natus ſum, fabulam * edidiſſet, Cætheſgo, Tuditanoque Conſulibus, uſque ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate. Quid de P. Licinio Craſſi & pontificii, & civilis juris ſtudio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus eſt? Atque eos omnes, quos commemoravi, his ſtudiis flagrantes ſenes vidimus, M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus etiam ſenem? quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia ſunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & benè inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis fit, quod ait verſiculo quodam (ut antè dixi) Senefcere ſe multa indies addiſcentem: qua voluptate animi nulla certè poteſt eſſe major. venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium; nec unquam ſine uſura reddit, quod accepit, ſed aliàs minore, plerumque majore cum

cum foenore. Quanquam me quidem non fructus
 modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat :
 quæ cum gremio mollito, ac subacto semen sparsum
 excepit, primùm id occasum cohibet; ex quo occa-
 sio, quæ hoc efficit, nominata est, deinde tepesfactum *Occasio.*
 vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbef-
 centem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium
 sensim adolescit, culmòque erecta geniculato, vagi-
 nis jam quasi pubescens includitur. E quibus cum
 emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, &
 contra avium minorum morsum munitur vallo ari-
 starum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa,
 commemorem? Satiari delectatione non possum; ut
 me & senectutis *requiem oblectamentumq; noscatis. * *Requiem*
 Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è *legis Priscia-*
 terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vina- *nus, lib. 2.*
 ceo, aut ex cæterarum frugum, aut stirpiù minutissimis *Acinum.*
 seminibus tantos truncos, ramòsque procreat: mall- *Malleoli.*
 oli, plantæ, sarmenta, *vivi radices, propagines non- * *Propago.*
 ne ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione de- *Vites, tra-*
 lectent? vitis, quæ naturâ caduca est, & nisi fulta sit, *duces.*
 ad terram fertur: eadem, ut se erigat claviculis suis, *Claviculi.*
 quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur;
 quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro
 amputans coercet ars agricolarum, ne sylvescat sar-
 mentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque
 incunte vere in iis, quæ relictæ sunt, existit tan-
 quam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma di- *Gemma.*
 citur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo
 terræ, & colore solis augescens, primò est peracer-
 ba gustatu; deinde naturatu dulcessit, vestirà-
 que pampinis, nec modico tepore caret, & nimios
 Solis *defendat ardores. Qua quid potest esse tùm * *defugit le-*
 fructu latius, tùm aspectu pulchrius? cujus quidem *git Gaza.*
 non utilitas me solum (ut antè dixi,) sed etiam
 cultura.

Repastina-
tio.

Stercoratio
Cato de re
Rustica.

Homerus
ante Heli-
odum.

Senatores
senes.

cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum or-
dines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vi-
rium, sarmentorumque ea, quam dixi aliorum ampu-
tatio, & aliorum immissio. Quid ego irrigationes?
quid agri fossiones, repastinationesque proferam,
quibus sit multò terra fecundior? Quid de utilitate
loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus
rusticis scripsi: de qua doctus Heliodus ne verbum
quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Ho-
merus, qui multis ut mihi videtur, antè seculis fuit,
Laërtem lenientem desiderium, quod capiebat è fi-
lio, colentem agrum, & cum stercorantem facit.
Nec verò segetibus solùm & partis, & vineis, & ar-
bustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam &
hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus,
tum florum omnium varietate. Nec consitiones mo-
dò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil in-
venit agricultura solentius. Possum persequi multa
oblectamenta rerum rusticarum, sed ea ipsa quæ dixi
sentio fuisse longiora. ignoscetis autem, nam & stu-
dio rerum rusticarum provectus sum; & senectus est
naturâ loquacior, ne ab omnibus eam vitiis videar
vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, cum de Sam-
nitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, con-
sumpsit extremum tempus ætatis: cujus quidem vil-
lam ego contemplans (abest enim non longè à me)
admirari satis non possum vel ipsius hominis conti-
nentiam vel temporum disciplinam. Curio ad forum
sedenti magnum auri pondus Samnites cum attu-
lissent, repudiari ab eo sunt. Non enim aurum ha-
bere, præclarum sibi videri dixit; sed eis, qui habe-
rent aurum, imperare. Poterátne tantus animus
non iucundam efficere senectutem? Sed venio ad
agricolas, ne à me ipso recedam. In agris erant tum
senatores, id est, senes: Siquidem L. Quintio

Cincinnato

Cincinnato in agro aranti nunciatum est, cum Dictatorem esse factum : cujus Dictatoris iussu, magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in Senatum accersebantur & Curius & cæteri senes, ex quo, qui eos accersebant, Viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio, hâc an ulla vita beatior esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universono cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturitate, copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assidueque domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria est, villâque tota locuples est: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam, hortum ipsi agricolæ Succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorumve specie dicam? Brevi expediam. Agro benè culto nihil potest esse, nec usu uberius, nec specie ornatus, ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat, atque allecat senectus. Vbi enim potest illa ætas aut melius, aut æquè calefcere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim umbris, aquisve refrigerari salubrius? habeant igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi narrationes, & cursus: nobis senibus exlusionibus multis tales relinquant & tesseras: id ipsum tam en, ut libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophonis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, ut facitis.

A villa in Senatum accersebantur senes.

Viatores unde.

* No. Marcellus legi, agricultione, duabus dictionibus, an vitio scriptoris nescio.

Succidiam

Ager benè cultus.

Apricatione

Tali. Tessera

Xenophontis
Oeconomicus.
Cyrus.
Lyfander.

Quincunx.

Cyrus beatus,
à Lyfandro
appellatus.

Virtuti fortuna
comes.
M. Valerius
Corvinus.

Quam copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuendâ re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo: Cyrum minorem, Persarum regem, præstantem ingenio, atque imperij gloria (cùm Lyfander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona à sociis attulisset) & cæteris in rebus comem erga Lyfandrum atque humanum fuisse, & ei quendam consecutum agrum, diligentèr constitum, ostendisse. Cùm autem admiraretur Lyfander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo essent illa dimensa, atque descripta: & ei Cyrum respondisse: Atqui ego sum omnia ista dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum meâ manu sunt satæ: tum Lyfandrum, intuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse: Rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hâc igitur fortunâ frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minùs & cæterarum rerum, & inprimis agri colendi studiâ teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse, cùm esset (exactâ jam ætate) in agris, eosque coleret: cujus inter primum & sextum consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit: atque ejus extrema ætas in hoc beator, quàm media, quòd authoritatis plus habebat.

bebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Attilio Catalino? in quem illud elogium unicum.

*Vno ore plurimæ consentiunt gentes, Populi
Præmarium fuisse virum.*

* *Concinnum
Elogium.
περὶ τῆς αἰῶνι-
κῆς αὐτοῦ ἀρε-
τῆς ἀποφύλαξις*

Notum est totum ejus carmē incisū in sepulchro. Iure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper Pontificem maximum, quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut ut, jam ante, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu resistebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pleris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni ratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem afferre possunt: sed honestè acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, saluari, appeti, decedi, assurgere, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentissimè observantur. Lylandrum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci) dicere aiunt solitum: Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati; nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, quum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consensu locum ei à suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmo-

Apud Lacedæmonios, honestissimum erat senectutis domicilium.

* *Alas, fessum.*
 Athenienses
 sciunt quæ
 recta sunt,
 sed facere
 nolunt.

nios accessisset, qui, cum legati essent, in loco certo confederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum* sessum recepisse. Quibus cum à cuncto consensu plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt, sed hoc, de quo agimus in primis, quòd, ut quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neque enim solum honore antecedentibus, sed ijs etiam, qui cum imperio sunt, majores natu Augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum authoritatis præmijs comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregisse; nec, tanquàm inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxij, & iracundi, & difficiles senes, si quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ tamen omnia dulciora sunt & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex ijs fratribus qui in Adelphis sunt, quanta in altero duritas, in altero comitas? Sic se res habent. Ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coalescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam, acerbicatem nullo modo. Avaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm, quo minus viæ restat, eò plus viatici quærere?

Quarta restat causa, quæ maximè ⁿargere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur. Appropinquatio mortis, quæ cerrè à senectute non potest

test longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longâ ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omninò extinguit animum, aut etiam appetenda, si aliquò cum deducit, ubi sit futurus æternus. Atquæ tertium cerè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamvis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quin etiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet. Faciliùs in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant, tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem: quod nisi ita accideret, meliùs, & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quid illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum, in expectatis, ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum: quòd sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nec quòd speret, habet quidem. At est eò melior conditione, quàm adolescens, cum id quòd sperat ille, hic jam assecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit, Quanquam (ô Dij boni) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id advenerit, tunc illum, quòd præterijt, effluxit: tantum

Senectur em
hoc miseram
non esse,
quod haud
procul absit.
à morte.

Hip. Aphor
Seniores
juvenibus,
ut plurimum
ægrotant
minus.

Omni ætati
mortem esse
communem;

Melior senis
quàm adole-
scents con-
ditio.

Tartessio-
rum rex.

tantum remanet, quod virtute, & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur, nec quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu, probeatur:

Veniendum nec sapienti usque ad plaudite, * vivendum. Breve

enim tempus ætatis satis est longum ad benè honestèque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatè, autumnûmque venisse.

Ver.

Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora de merendis fructibus, aut percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est, (ut sæpe dixi) antè partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturâ, quàm

Que secundum naturam.

senibus emori? quod idem contigit adolescentibus adversante & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extinguatur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam

Adolescentis acerba, senis verò, matura mors.
Nota.

adolescentibus vis aufert; senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quo propius ad mortem accedam, eò citius quasi terram videar videre, aliquandòq; in Portû ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatû certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectèq; in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior.

Hoc

Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: quum illi quærenti, Qua tandem spe ^{Solonis re-} fretus, sibi tam audacter obfisteret: respondisse dici- ^{sponsum.} tur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus; cum integra mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, Natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutina-
navit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè; inveterata, facillimè divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit. veratque Pythagoras, in jussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio, & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis ^{Solonis clo-} elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore ^{gium extat} amitorum, lamentisque vacare. Vult se charum, cre- ^{apud Plutar-} do suis esse. Sed haud scio an melius Ennius: ^{chum.}

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu

Faxit, cur? Volito vivum per ora virum.

Non esse lugendam mortem censet, quam immorta- ^{Non est lu-} litas consequatur. Iam, sensus moriendi, si aliquis esse ^{genda mors,} potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim senj: ^{quam im-} Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nul- ^{mortalitas} lus est. Sed hoc meditatum ab adolescentiâ debet ^{consequitur.} esse, mortem ut negligamus: sine quâ meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De quâ non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberandâ patriâ est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus; ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel

Qui pro pa-
ria mortui
sunt.

Varia ætati
studia.
Ætas media

Vita vera.

Quare ani-
mus immor-
talis in cor-
pora huma-
na insulsi sit

corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collegæ in Can-
nensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum;
cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis ho-
nore sepulturæ carere passus est: sed legiones qui-
dem nostras (quod scripsi in originibus) in eum lo-
cum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde
se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur a-
dolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed eti-
am rustici contemnunt, id docti senes extimescent?
omniñò (ut mihi quidem videtur) rerum omnium
satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa
studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt
& ineuntis adolescentiæ: num ea jam cōstans requi-
rit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis,
ne ea quidem in senectute quærentur. Sunt autem
extrema quædam studia senectutis: ergo & superio-
rum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam se-
nectutis. Quod cum evenit, satietas vitæ tempus
maturum mortis affert. Equidem non video, cur,
quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vo-
bis: quod eò melius cernere mihi videor, quo ab ea
propius abssum. Ego vestros patres, P. Scipio, tūque
C. Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere
arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita no-
minanda. Nam dum sumus in his inclusi compag-
bus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi
opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex al-
tissimo domicilio depressus, & quasi demersus in
terram, locum divinæ naturæ, æternitatisque contri-
tium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos
in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur,
quisque cœlestem ordinem contemplantes, imita-
rentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me
solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem,
sed

sed nobilitas etiam summorum Philosophorum, & authoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricòsque, incolas penè nostros (qui essent talici Philosophi quondam nominati) nunquam dubitasse, quin ex universâ mente divinâ delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum cifferuisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio; cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque animus semper agitur, nec principium motus habeat, quia ipse se moveat, nec finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quicquam admixtum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi; quod si non possit, non posse interire. Magis quoque esse argumento, homines scire pleraque antequam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeritè res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, o mihi charissimi filii, me cum à vobis discessero, nunquam, aut nullum fortè, nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundè igitur esse creditote, etiam si nullum videbitis. Nec verò clamorem virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit; animos, dum in corporibus essent, mortales.

Animorum
immortalitas
probat.

Πλάτωνος

Verba Cyri
morientis,
octavo Pæ-
diæ, apud
Xenophonem.

Nihil tam
morti simile,
quàm som-
nus.

mortalibus, vivere: cum exissent ex iis, emori: nec
verò tum animum esse insipientem, cum ex insipienti
corpore evasisset: sed cum, omni admixtione cor-
poris liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum
esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura
morte dissolvitur cæterarum rerum, perspicuum est,
quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia,
unde orta sunt; animus autem solus nec, cum adest,
nec, cum discedit, apparet. Iam verò, videris nihil
morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormi-
entium animi maximè declarant divinitatem suam:
multa enim, cum remissi, & liberi sunt, futura pro-
spiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum
se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare si hæc
ita sint, sic me colite, inquit, ut Deum, sin unà interitu-
rus est animus cū corpore, vos tamen Deos verentes,
qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt,
memoriam nostri piè, inviolatèque servabitis. Cy-
rus quidem hæc moriens: Nos (si placet) nostra vi-
deamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit
aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum &
Africanum, aut Africani patrem, aut patrum, aut
multos præstantes viros, quos enumerare necesse
non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis me-
moriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteri-
tatem ad se pertinere posse. An censes (ut de me ip-
so aliquid more senum glorier) me tantos labores
diurnos, nocturnosque domi, militiæque susceptu-
rum fuisse, iisdem finibus gloriam meam, quibus
vitam essem terminaturus? Nonne melius multò
fuisset otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore &
contentione, traducere? Sed nescio quomodo ani-
mus erigens se, posteritatem semper ita prospicie-
bat, quasi, cum excessisset è vita, tum denique victu-
rus esset, quod quidem ni ita se haberet, ut animi
immo-

immortales essent, haud optimi cujusque animus
 maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid?
 quòd sapientissimus quisque æquissimo animo mo-
 ritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis vi-
 detur animus is, qui plus cernat, & longiùs, vi-
 dere se ad meliora proficisci: ille autem, cujus obtu-
 sior sit acies, non videre? Equidem efferor studio pa-
 tres vestros (quos colui & dilexi) videndi. Neque
 eos verò solum convenire *aveo, quos ipse cogno-
 vi: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ip-
 se conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud
 sanè quis facile retraxerit, neve tanquam *Peliam re-
 coxerit. Quod si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac
 ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recu-
 sem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad
 carceres revocari. Quid enim habet vita commodi?
 quid non potius laboris? Sed habeat sanè; habet
 certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet
 enim mihi deplorare vitam; quod multi, & hi docti
 sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam
 ita vixi, ut frustrà me natum non existimem: & ex
 vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tan-
 quam ex domo; commorandi enim natura diverso-
 rium nobis, non habitandi dedit. O præclarum diem,
 cum ad illud divinorū amicorū consilium, cœtūque
 proficiscar; & cum ex hâc turbâ, & colluvione dis-
 cedam! proficiscor enim non ad eos solum viros,
 de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum,
 quò nemo vir melior natus est, nemo pietate præ-
 stantior: cujus à me corpus crematum est, quod
 contra decui, ab illo meum. Animus verò non me
 deserens, sed respectans, in ea profectò loca disces-
 sit, quò mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem
 ego meum casum fortitèr ferre visus sum; non
 quòd æquo animo ferrem, sed me ipse consolabar:
 existimans

Stulti iniquo
 animo mor-
 tem ferunt,
 sapientes ve-
 rò æquis-
 simo.

* Laurentius
 Valla cap. 98
 lib. 5. legit
 habeo, atque
 ita legisse
 videtur
 Theodo.
 Gaza.
 * Proverbiū,
 al.

Peliam re-
coxerit.
 Sic vixit Ca-
 to, ut frustra
 se natum non
 existimet.
 Commoran-
 di, non habi-
 tandi diver-
 sorium habe-
 mus.

220 M. T. C. CATO MAIOR,

existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quod delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen, extinguī homini suo tempore, optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est tanquam fabulæ, cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem; ad quam utinam perveniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus
peractio
ætatis.

M. T. CICERONIS DE SENECTUTE FINIS.

M.T.

M. T. C I C E R O N I S P A -
R A D O X A , A D M A R C U M
B R U T U M .

Nimadverti, Brute, sepe Catonem
avunculum tuum, cū in Senatu
sententiam diceret, locos graves
ex Philosophiā tractare, abhor-
rentes ab hoc usu forensi, & pub-
lico, sed dicendo consequi tamen,
ut illa etiam populo probabilia vi-
derentur. Quod eò majus est illi, quā aut tibi, aut
nobis, quia nos eā Philosophiā plus utimur, quā pe-
perit dicendi copiam, & in quā dicuntur ea, quā non
multum discrepant ab opinione populari. Cato autē,
perfectus (mea sententia) Stoicus, & ea sentit, quē nō
sanē probantur in vulgus; & in ea est heresi, quē nul-
lum sequitur florem orationis, neque dilatat argu-
mentum; sed minutis interrogatiunculis, & quasi
punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam in-
credibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil
tam horridum, tam incultum, quod non splendescat
oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita pu-
tarem, feci etiam audaciū, quā ille ipse, de quo lo-
quor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi,
de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis,
de Dijs immortalibus, de Charitate patriæ, Stoicē
solet, nullis oratorijs ornamentis adhibitis, dicere.
Ego autem illa ipsa, quā vix in gymnasiis, & in o-
tio Stoici probant, ludens conjeci in communes lo-
cos. Quā quia sunt admirabilia, contrāque opinio-
nem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellan-
tur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, præter
est, in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia
opinionem.
quædam

quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoque scripsi libentius, quod mihi ista, *παρ' ὅδε* quæ appellantur, maximè videntur esse Socratica. longèque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractionibus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis *ἐν τῇ σχολῇ*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in aper- tum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiaz; tale tamen est, ut ex eadem officinâ exisse appareat.

* ex ebore,
Plin. lib. 34.
cap. 8.

Ὅτι μόνον ἀγαθόν, τὸ καλόν: id est,

Quod solum bonum, honestum.

Vereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque recta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, aut experendis, esse numerâdas duxi, quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes; ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, læpè requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo Bona putaverunt appellanda; cùm re, ac factis longè aliter judicavissent. Potest ne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus,

Pecunia &
id genus non
est in bonis
connume-
randa.

ut

ut etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem, licet irrideat, ſi quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio. Neq; ego unquam illum bona perdidiffe dicam, ſi quis pecus, aut ſupelleſtilem amiſerit. Nec non ſæpè laudabo ſapientem illum, Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter ſeptem ſapientes. Cujus cùm patriam Prienem cepiſſet hoſtis; cæteriſque ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent: cum eſſet admonitus à quodam, ut idem ipſe faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne ſua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam Bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis, Bonum? ſi quid rectè fit, & honeſtè & cum virtute, id benè fieri, & rectè dicitur: &, quod rectum & honeſtum, & cum virtute eſt, id ſolum opinor Bonum. Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, cùm ſine appoſitione exemplorum lentius diſputantur: vita, atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum hæc, quæ verbis ſubtilius, quàm ſatis eſt, diſputari videntur. Quæro enim a vobis, num ullam cogitationem habuiſſe videantur ij, qui hanc Rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti, ad avaritiam, aut amænitarum ad delectationem, aut ſupelleſtilis ad delicias, aut epularum ad voluptates: Ponite ante oculos unumquemque regum; vultis, incipiam à Romulo? vultis, poſt liberam civitatem ab ijs ipſis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus aſcendit in cœlum: iſſne, quæ iſti bona appellant? an rebus geſtis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minùſne gratus Dijs immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuiſſe, quàm delicatas aliorum paterras arbitramur? Omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Tarquinium Superbum. Brutum

Epiphonema, quo concludit Biantis ſententiam.

Pulchra diſtributio.

Inductione probat divitias à veteribus Romanis non habitas in alio bonorum.

Enumeratio
vehemens &
copiosa.

* Alias, An
putabimus
quenquam
horum cogi-
tasse quic-
quam in vita
sibi expeten-
dum?
Permissio
amarulenta.

Voluptas
non est sum-
mum bonum.

tum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni viri, quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porcennæ Q. Mutium impulit, sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, quæ filium devovit, ac immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabritij? Quid tenuitas victus M. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici C. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? Quid Africanus minor? quid major? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alij? Nam domesticis exemplis abundamus. * An cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse & præclarum videretur? Veniant igitur irrisores hujus orationis, ac sententiæ: & jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant; An C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem, quæ modo huc, modò ille transferuntur, facile adducisolerit, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accuratèque defendunt, voluptatem esse summum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videretur esse, non hominum. Tu, cum tibi, siue Deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius; sic te ipse abjicies, atque proster-
nes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem
puses

putes interesse? Quicquāne bonum est, quod non Repugnat
 cum, qui possider, meliorem facit? ut enim quisque bono, melior
 est maximè boni particeps ita & laudabilis maximè: rem non
 neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habet, facere.
 at, honestè possit gloriari. Quid autem est bonum in Assumptio
 voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem argumen-
 tationis.
 virum? an quisquam in potiundis voluptatibus glo-
 ria se & prædicatione * effert? Atqui si voluptas * extollit
 (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus
 bonis habenda non est, eaque, quo est major, eo ma-
 gis mentem è sua sede, & statu dimovet: profectò, Conclusio.
 nihil est aliud bonè & beatè vivere, nisi honestè &
 rectè vivere.

* On autapnē n'ā pēn wēs iudapnōvās, id est,

Quod seipsa contenta virtus ad beatè vivendum.

Nec verò ego M. Regulum ærumnosum, nec in-
 felicem, nec miserum unquam putavi. Non e-
 nim magnitudo animi ejus cruciebatur à Poenis, Inductio a
 non gravitas, non fides, non constantia, non ulla vir- loco conju-
 tus, non denique animus ipse, qui, tot virtutum præ- gatorum.
 sidio munitus, tantòque comitatu circumspectus, * Carperetur.
 cum corpus ejus * caperetur, * capi certè ipse non * Carpi.
 potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis
 in rebus unus ex fortunatis hominibus: in adversis
 unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse
 mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas
 vires virtus habeat; nomen tantum virtutis usurpas,
 quid ipsa valeat. ignoras. Nemo potest non beatissi-
 mus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se
 uno sua ponit omnia. Cujus autem spes omnis, &
 ratio, & cogitatio pendet ex fortunâ; huic nihil
 potest esse certi, nihilque quod exploratum ha-
 beat permanens sibi, nè unum quidem diem. E-
 um tu hominem terrero, si quem eris nactus isti-
 modi, mortis, aut exilii minis: mihi verò quic-
 quid

Probat nec
mortem, nec
exilium ma-
la esse.

quid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti
quidem evenerit, non modo non repugnant. Quid
enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigila-
verunt curæ & cogitationes meæ? Siquidem nihil
peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem:
quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum
labefactaret injuria. Mortemne mihi minitaris, ut
omnino ab hominibus: an exilium, ut ab improbis
demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum
cum vita omnia extinguuntur; non iis quorum laus
emori non potest: exilium autem terribile est iis, qui-
bus quasi circumscriptus est habitandi locus, non
iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse
ducunt. Te miseræ, te ærumnæ premunt omnes,
qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidi-
nes te torquent: tu dies, noctesque cruciaris, cui nec
satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, ne non di-
uturnum sit futurum, times. Te conscientie stimu-
lant maleficiorum tuorum: te metus exanimant ju-
diciorum, atque legum. Quocunque aspexisti, ut fu-
riæ sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare
non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & in-
erti nemini bene esse potest: sic bonus vir, & sapiens,
& fortis miser esse non potest. Nec verò, cujus virtus
morésque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est:
neque porro fugienda vita est, quæ laudanda est:
Esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem,
quicquid laudabile, idem & beatum, & florens,
& expetendum videri debet.

Ὅτι ἡ τὰ ἀνθρώπων, ἰδὲ ἐστὶ,

ἰσχυρὰ ἐστὶν ἡ ἁμαρτία.

PArva, inquit, res est, atque magna culpa. Nec e-
nim peccata rerum eventu, sed vitiiis hominum
metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio
majus esse, aut minus: ipsum quidem illud, pec-

quæ

quoquo te verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an palea, in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est alicujus libro in muliere ignota, dolor ad pauciores pertinet, quam si etiam petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine: peccavit verò nihilominus: siquidem est peccare, tanquam transilire lineas. Quod cum feceris, culpa commissa est: quam longè progrediare cum semel transieris, ad augendum transcendendi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur, non licere. Id siquidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit; Quod semper unum, & idem est. quæ ex eo peccato nascuntur, & qualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantior, nec forti fortior, nec sapiente sapientior posse fieri facillimè potest perspicui. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quo magis virtus sit: nihil demì, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si benè facta, rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: siquidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur, paria esse debent. Itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est,

Æqualia
peccata;

Declarant
exempla,
quæ a specie-
bus sumun-
tur per indu-
ctionem.
Similitudo.
Argumenta-
tio ex vi de-
finitionis.

Epiphone-
ma.

Approbatio
ex conjuga-
tis.

est. A philosophis, inquis, ista sumis; Metuebam, ne à leonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. Benè herculè narras: nam istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrùm potius de bonis est quærendum, quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cum hæc sententia non modò verior, sed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimen? & æquè peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an servum? Nuda ista si ponas; judicari, qualia sint, non facile possunt. Patrem vitâ privare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm servos vivere, maluerunt, patricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo sæpè, sine injuriâ non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessat, id sit propensius: si utrique adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in servo necando, si id sit injuria, semel peccatur: in patris vitâ violandâ, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque in Repub. collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eoque pœna majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non

non possumus, animorum tenere possumus. **Histrion** Exemplum
 si paulò se movit extra numerum, aut si versus pro- à minore,
 nunciatus est syllabâ unâ brevior aut longior, exhibi-
 latur, & exploditur: in vitâ, quæ omni gestu mode-
 rator, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba, te
 peccare dices? Poëtam non audio in nugis; in vitæ
 societate audiam, civem, digitis peccata dimetientem
 sua? quæ si visa sint breviora, leviora qui possint vi-
 deri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur
 rationis, atque ordinis; perturbatâ autem semel
 ratione, & ordine, nihil possit addi, quo magis pec-
 cari posse videatur.

* *Ὅτι πάντες μωροὶ καὶ ἄνθρωποι*, id est,

Omnes stultos insanire.

Ego verò te non stultum, ut sapè; non improbum, Invehitur in
 ut semper; sed dementem, & insanum * rebus * ad P. Claudium
 dicam necessariis. Sapientis animus magnitudine * Vide num
 consilii, tolerantia rerum humanarum, contempti- rationibus
 one fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mee- sit legendum
 nibus, septus vincetur, & expugnabitur, qui nec * Id est, pro-
 civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civi- babo.
 tas? Omnisne conventus ferorum, & immanium?
 Omnisne etiam fugitivorum, ac latronum congre-
 gata unum in locum multitudo? Certè negabis.
 Num igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea ni-
 hil valebant, cum judicia jacebant, cum mos patri-
 us occiderat; cum ferro pulsus magistratibus, Sena-
 tus nomen in Repub. non erat? Prædonum ille con-
 cursus, & te duce latrocinium in foro constitutum,
 & reliquæ conjurationis, à Catalinæ furiis ad tuum
 scelus, furorémque conversæ, num civitas erat? Ita-
 que pulsus ego civitate non sum, quæ tum nulla erat:
 accersitus in civitate sum, cum esset in Republica
 Consul, qui tum nullus fuerat; esset Senatus, qui
 tum occiderat; esset consensus populi liberi, cum esset

uris, & æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui latrocinii tela contempserim. Jactam, & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi; pervenisse tamen ad me nunquam putavi; nisi fortè, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas; tunc meorum aliquid ruere, aut deslagrare arbitrabare: Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, * quibus Resp. invicta stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam delevisse, multò etiam magis si illam mentem, undè hæc consilia manârunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, redditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergò ego semper civis eram, & tum maxime, cùm in meam salutem Senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat: tu nè nunc quidem es civis, nisi fortè idem hostis, & civis esse potest. An tu civem ab hoste naturâ, ac loco, non animo, facti que distinguis? Eadem in foro fecisti, armatis latronibus templa tenuisti: privatorum domos, ædèsque sacras incendiisti. Cur hostis Sparticus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquandò civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exulasse Rempub. putent? nunquàmne, homo amentissime, te circumspicies? nunquàmne quid facias, considerabis, nec quid loquare? Nescis, exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me ante gestas, esse susceptum? omnes scelerati atque impii, quorum tute ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiâ si solum non mutârunt. An, quû omnes leges te exulé

* Diuturnam.

* Quibus te inuit sima stat Resp.

Conclusio à contrario.

esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, QUI CUM TELO FUERIT? ante sententiam tua sica deprehensa est: QUI HOMINEM OCCIDERET? tu plurimos occidisti? QUI INCENDIUM FECERIT? ædes Nympharum manu tuâ deflagraverunt. QUI TEMPLA DEORUM OCCUPAVERIT? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. Et tu quidem in * operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si tibi cum legibus * esse non oportebit.

Argumentum à definitione exulis & à legum auctoritate.

Clodius re-
pertus in
templo Bonæ Deæ.

* al. portual.
ponto.

* esse subje-
ctum non opo-

Ὅτι πάντες σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μὲν ἐπὶ δούλοις, id est, Omnes sapientes liberos esse, & stultos omnes servos, Laudetur verò hic Imperator, aut etiam appellatur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coercet avaritiam, cæteras animi labeles repellat; cum incipiat aliis imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere desierit. Dum quidem his obediens, non modò Imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum auctoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio; cum verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego similem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim liber-

Invenitur
M. Antonium.

Nemo liber
nisi sapiens.

* Bruti confitendum est.

Epiphonema
quo claudit
sententiam.
Similitudo.

tas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi profecto qui recta sequitur? qui gaudet officio, cui vivendi via considerata, atque provisa est; qui legibus quidem non propter metum parer, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maximè esse iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter, ac liberè, cuius omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiunt, eodemque referuntur: nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, atque iudicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) Fortuna ipsa cedit; quæ, sicut sapiens poeta dixit, Suis cuique fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi, ita esse, pluribus verbis differendum est, illud tamen * brevi confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tamen re est, quàm dictu, inopinarum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis sui; quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit, dandum est: vocat, veniendum: ejicit, abeundum: minatur, extimescendum? Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiam si in amplissimâ familiâ natus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna familia servorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed tamen servi, Atrienenses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos signa, quos tabulæ, quos ælatum argentum, quos Corinthia opera,

opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatis, Vos verò nē conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dederunt, ipsius civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis, & provinciis præfui: gere igitur animum laude dignum. * Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycreti; onusto, unde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipsa totam Corinthum contempnisset, utrum illum civem excellentem, an Atriensem servum diligenter putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbarulos, mululos exceptantem de piscina, & pertractantem, & muranarum copiam gloriantem; nonne hunc hominem ita servum judicet, ut ne in familiā quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem: quicquid denunciatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur.

* Hic locus variat, de quo vide ea quæ post Annotationes Erasmi adjecero.

* Captivum, Murellam, lampredam, vocant.

Servitus ex
conscientia.

Adolescen-
tes dicis, qui
malos cives
reusabatur.

Servitus
quid sit.

* sic forte
melius. Nisi
vobis uni-
versis, quibus
& possumus,
& debemus
Dominum
mutare, &c.
Redit ad
Antonium,
& abruptè
concludit.

miratur. Quid horum est liberi? quid denique non
servi inertis? Quid jam illa cupiditas (quæ videtur
esse liberior) honoris, imperii, provinciarum? Quàm
dura est domina, quàm imperiosa, quàm vehemens?
Cethego, homini non probatissimo servire res coe-
git eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera
mittere, noctu venire domum ad eum, precari, deni-
que supplicare. Quæ servitus est, si hæc libertas exi-
stimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus
excessit, & alius est Dominus exortus, ex conscientia
peccatorum, timor? Quæ est illa misera, quàm du-
ra servitus? Adolescentibus paulò loquacioribus est
serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tan-
quam domini timentur. Judex verò quantum habet
dominatum? quo timore nocentes afficit? An non
est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, elo-
quentissimi viri, L. Crassi copiosa magis, quàm sa-
piens oratio? **ERIPITE NOS EX SERVITUTE.**
Quæ est ista servitus? tam claro homini, tamque no-
bili? omnis animi debilitati, & humilis, & fracti
timiditas, servitus est, **NOLITE SINERE NOS
CUI QUAM SERVIRE.** In libertatem vindicari
vult? Minime. Quid enim? adjungit, * **NISI VO-
BIS UNIVERSIS:** Dominum mutare, non liber
esse, vult. **QUIBUS ET POSSUMUS ET DEBE-**
MUS. Nos verò, siquidem animo excelso, & alto, &
virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec pos-
semus. Tu posse te dicito, quandoquidem putes;
debere ne dixeris: quoniam nihil quisquam debet,
nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hæc hactenus;
Ille videat, quomodo imperator esse possit; cum,
cum ne liberum quidem esse ratio, & veritas ipsa
convincat.

Ὁν μόνον ἰσχυρὸς πλάνη
Quod solus sapiens dives sit.

Quæ

Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solusne tu dives? Proh Dii immortales! ego ne audivisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solusne tu dives? Quid, si ne dives quidem? Quid si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil sibi deesse putat, nihil curat amplius, satius est, aut contentus etiam pecuniâ; concedo dives est. Sinaurem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem possit esse ullus: si quotidie fraudas, decipis, polceis, pacisceris, auferis, eripis: si socios spolias, ærarium expilas: si testamenta amicorum expectas: aut ne expectas quidem, aut ipse supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, non arca appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? Pecuniâ est opus. Duas? majore: Plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Danaï quinquaginta sint filię: tot dotes magnam quærent pecuniam. Quantum enim cuique opus est, ad id a commodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumera- biles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possit, hunc quomodo ego appella- bo divitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, Neminem esse divitem: nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus

Contra M.
Crassum
aiunt Roma-
norum di-
sum.

* Satis.
Conclusio.

Quem divitem appellabat Crassus.

Declarat rem admistâ similitudine.

* *Intercisas.*
Dimissiones in diversum missiones.

Colligit argumentationem, & concludit.

populus Romanus ex tantis vestigalibus jampridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quaerunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quaesito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum, atque judicum confociatos greges; qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te authore corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, * intercessionibus pecuniarum in concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad foenerandas, diripiendâsque provincias; qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris; qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones, locupletum, qui caedes mancipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur; qui testamentâ subjecta, qui sublatis tot homines, qui denique omnia venalia, delectum, decretum; alienam, suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi quaesito opus esse? Cui autem quaesito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omninò es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquor. Si censenda nobis atque aestimanda res sit; utrum tandem

randem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quàm
 Fabritio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam
 pecuniam repudiabat? utrùm aurum Samnitum, an
 responsum M. Curii? hæreditatem L. Pauli, an libe-
 ralitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo
 fratri partem suam concessit? Hæc profectò, quæ sunt *Epiphone-*
 summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm il- *ma, ex quo*
 la, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (liquidem ut quisq;, *concludit.*
 quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus
 sit) dubitet, quin in virtute divitiæ positæ sint? quo-
 niam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti, pluris
 quàm virtus æstimanda est. O Dij immortales! non
 intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit par-
 simonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo
 istum quæstuosum. Caput ille ex suis prædiis sex-
 centa sestertia, ego centena ex meis: illi aurata testa
 in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas,
 supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non
 modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœ-
 nus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis
 sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. *Conclusio*
 Uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui *per conten-*
 eget, an qui abundat? Cujus possessio quo est *tionem.*
 major, eò plus requirit ad se tuendam: an quæ suis
 se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui,
 * C. Fabrici-
 morum ac temporum vicio, aliquantum etiam ipse
 um Lusci-
 fortasse in hujus seculi errore verser? Marcus Ma-
 mum signi-
 nilius patrum nostrorum memoriâ (ne semper Cu-
 ficat, quem
 rios, & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit: *Paradoxis*
 habuit enim ædiculas in Carinis & fundum in *jam nomi-*
 Labicano: nos igitur ditiores sumus, qui plura *navit.*
 habemus? Utinam quidem essemus. Sed non æ-
 * *Licope.*
 stimatione census, verùm victu atque cultu termina-
 Collatio cui
 tur pecuniæ modus, non esse cupidum, pecunia est; *subjungit ex-*
 non esse emacem, vectigal est: Contentum verò *positionem*
 suis *sententiæ.*

Nota virtu-
tis poten-
tiam.

luis rebus esse, maximè sunt, certissimæque divitiæ. Etenim si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimant, quod ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui sunt, solè sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet esset satis, non modò non copiosi, ac divites; sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. T. CICERONIS PARADOXORUM FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de Repub. Sexto.

Ulm in Africam venissem, M. Ma-
nilio Consule, ad quartam legio-
nem Tribunis (ut scitis) militum;
nihil mihi potius fuit, quam ut Ma-
niliam convenirem, regem fami-
liae nostrae justis de causis amicissi-
mum. Ad quem ut veni, complexus

*De Manlio
Consule de
Repub. 6.*

me senex collacrymavit; aliquantūq; post suspexit in
caelum, & grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vo-
bisque, reliqui caelestes, quod antequam ex hac vi-
ta migro, conspicio in meo regno & his testis P.
Cornesium Scipionem, cuius ego non in ipso re-
creor. Ita nunquam ex animo meo discedit illius op-
timum, atque invictissimi viri memoria. Deinde ego
illum de suo regno, ille me de nostra Rep. percontan-
tus est; multique verbis utroque habitis ille
nobis consumptus est dies. Post autem regio appa-
ratu accepti, sermonem in multam noctem produxi-
mus; cum senex nihil, nisi de Africano, loqueretur,
omniaque ejus non solum facta sed etiam dicta me-
minisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me & ses-
sum de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arcti-
or, quam solebat, somnus complexus est. Hic mihi
(credo equidem ex hoc quod eramus locuri: sicut
nimis ferè ut cogitationes, sermonesque nostri pariant
aliquid in somno tale, quale de Homero scribit En-
nius; de quo videlicet seipsum vigilans solebat co-
gitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma,
quae mihi ex imagine ejus, quam ex ipso, erat notior.

Quem

Quem ut agnovi, equidem cohorrui. Sed illa. Ade-
 inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ di-
 cam trade memoriæ. Vidēsne illam urbem, quæ par-
 rere pop. Rom. coacta per me, renovat pristina bell-
 nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthagi-
 nem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro
 quodam loco) ad quam tu oppug- andam nunc venis
 penè miles? hanc hoc biennio consulevertes; erit-
 que cognomen id tibi per te partum, quod habes ex
 nobis adhuc hereditarium. Cùm autem Carthagi-
 nem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris,
 & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græ-
 ciam; delectare iterum abiens consul, bellumq; ma-
 ximum conficies, Numantiāq; excindes. Sed cum
 eris curru Capitolium inVectus, offendes Rempub.
 perturbatam consiliis nepotis mei. Hic tu Africane
 ostendas, oportebit patriæ, lumen animi, ingenii, con-
 silii tui. Sed ejus tei poris ancipitem video qua-
 sifatorum viam. Nam, cùm ætas tua septenos octes
 Solis anfractus reditusque converterit, duoque hi
 numeri (quorum uterque plevis, alter altera de cau-
 sa, habetur) circuitu naturali lumen tibi fatalem
 confecerint; in te unum, atque tuum nomen se tota
 convertit civitas. Te senatus, te omnes boni, te so-
 cii, te Latini intuebuntur; Tu eris unus, in quo nita-
 tur civitatis salus. Ac, ne multa, dictator Remp. con-
 stituas oportet, si impias propinquorum manus effu-
 geris. Hic cū exclamasset Lælius, ingemuisse-
 que carceri vehementiū, leniter arridens Scipio,
 Quælo, inquit, ne me è somno excitetis, & pax sit
 rebus; audite cætera. sed quo sis, Africane, alacrior
 ad tutandam Rempublicam, sic habeto: Omnibus,
 qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint,
 certum esse in cælo, ac definitum locum, ubi beati
 ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi
 Deo,

Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quàm concilia, cœtusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores, & conservatores hinc profecti, huc revertentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæ sivi tamen viveretne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos extinctos arbitramur. Immo verò, inquit, ii vivunt, qui è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt: Vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atque osculans flere prohibebat: atque ego, ut primum fletu represso, loqui posse cœpi, Quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero? Non est ira, inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicias, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hicque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis, quæ globosæ, & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos, orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodiâ corporis; nec injussu ejus, à quo ille est vobis datus, ex hominum vitam migrandum est; nè munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, justitiam cole, & pietatem; quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patriâ, maxima est; quia ea vita via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui

Q

jam

jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammæ elucens circulus) quem vos (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia videbantur. Erant autem ex stellæ quas nunquam ex hoc loco vidimus: & ex magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cælo, citima terris luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinem faciliè vincebant. Jam verò ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cū magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonnè aspicias, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potiùs globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens & continens cæteros; in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retrò, contrario motu atque cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret, & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur, alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimòque orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum Deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam
ca,

ea, quæ est media, & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo * motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis conjunctis imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium * efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cujus conversio est concitator, acuto & excitato movetur sono, gravissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam terra, nona, immobilis manens, in a sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii, & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu opplere aures obsurduerunt: (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur præcipitat ex altissimis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatis-
sima conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis adversum, ejusque radiis acies vestra sensusque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac do-

* al. nutu

* al. conficitur

His locus
variatur.
al. modus

Catadupa

mum, quæ si tibi parva (ut est) ita videtur, hæc coe-
 lestia semper spectato, illa humana contemnit. Tu
 enim quam celebritatem sermonis hominum, aut
 quam expetendam gloriam consequi potes? Vides
 habitari in terrâ raris & angustis in locis, & in ipsis
 quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines inter-
 jectos. Hosque qui incolunt terram, non modò in-
 interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios
 * transverfos manare possit, sed partim obliquos, partim * aver-
 sos, partim etiam adversos stare vobis; à quibus ex-
 spectare gloriam certè nullam potestis. Cernis au-
 tem terram eandem, quasi quibusdam redimitam, &
 circumdatam cingulis: è quibus duos maximè inter
 se diversos, & cœli verticibus ipsis ex utraque parte
 subnixos, obriguissè pruina vides; medium autem il-
 lum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt ha-
 bitabiles, quorum Australis ille, (in quo qui insi-
 stunt, adversa vobis urgent vestigia) nihil ad ve-
 strum genus. Hic autem alter subjectus Aquiloni,
 quem incolitis, cerne quàm vos tenui parte contin-
 gat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta
 verticibus lateribus latior, parva quædam insula est,
 circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Mag-
 num, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen
 tanto nomine, quàm sit parvus, vides. Ex his ipsis
 cultis, notisque terris, num aut tuum, aut cuiusquam
 nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis,
 transcendere potuit, vel illum Gangem transire?
 * al. abeuntis Quis in reliquis orientis, aut * obeuntis Solis ulti-
 mis, aut Aquilonis, Austrivè partibus tuum nomen
 audiet? Quibus amputatis, cernis profectò, quantis
 in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem
 * al. nobis qui de * vobis loquentur, quàm diù loquentur? Quin-
 etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum de-
 inceps laudes uniuscujusque nostrum, à patribus ac-
 ceptas,

ceptas, posteris proderet; tamen, propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint? Qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantum modò solis, id est, unius astri reditu metiuntur: re ipsa autem cum ad idem, undè semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari potest, in quo, vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. Namque, ut olim deficere sol hominibus, extinguique visus est, tum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ità quodcumque eadem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellisque revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vigesimam partem scito esse conversam. Quocircà, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris, quantitandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? igitur, altè spectare si voles, atq; ad hanc sedem, & æternam domum contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris, oportet, ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquentur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obli-

one

one posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego
verò, inquam, ô Africane, siquidem benè meritis de
patriâ quasi limes, ad cœli aditum patet, quanquam
à pueritiâ vestigiis ingressus patriis, & tuis, decori
vestro non defui, nunc tamen tanto præmio, propo-
sito enitar multò vigilantius. Et ille; Tu verò eni-
tere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus
hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat. sed
mens cuiusque, is est quisque, non ea figura, quæ di-
gito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: si-
quidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit,
qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet
id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum
princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam
parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus
animus sempiternus movet. Nam quod semper mo-
vetur, æternum est: quod autem motum affert alicui,
id semper movetur; quodque ipsum agitur aliundè,
quando finem habet motus. vivendi finem habeat
necessè est. Solum igitur, quod sese movet, quia nun-
quam deseritur à se, nunquam nè moveri quidem de-
finit: quinetiam cæteris quæ moventur, hic fons, hoc
principium est movendi. Principio autem nulla est
origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum
autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc
principium, quod gigneretur aliundè. Quod si nun-
quam oritur, nec occidit quidem unquam; nam prin-
cipium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec
ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio
omnia oriri. Ità fit, ut motus principium ex eo sit,
quod ipsum à se movetur; id autem nec nasci potest,
nec mori, vel concidat omne cœlum, omnisque * na-
tura consistat, necesse est, nec vim ullam nanciscatur,
quæ à primo impulsu moveatur. Cum pateat igitur
æternum id esse, quod à seipso moveatur; quis est, qui
hanc

* al. terra

hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore, & suo. Nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moveat; neq; nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velocius in hanc sedem, & domum suam pervolabit: Idque ocius faciet, si jam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foràs; & ea, quæ extra erunt, contemplanis, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dederunt, earumque se quasi ministros præbuerunt: impulsuque libidinum, voluptatibus obedientium;

Deorum, & hominum jura violaverunt; corporibus elapsi, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur.

Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

M. T. C. DE SOMNIO
SCIPIONIS
FINIS.

THE SOUTH AFRICAN

1

Acc
Acc
Acc
Acc
Acc
Acc
a
Acc
e
Asta
Asta
Acti
Acti
fi
ci
&
Adju
pe
Adm
re
Adol
m
Adol
de
Adol
Adol

INDEX RERUM ET VERBORUM.

A

A bstinentia Afric. pag. 98.	Adolescens perulantia magis
lin. 13	est, quam senum 200. ult.
A bstinentia benevolentiam	Adolescentia multo plures, quam
multitudinis conciliat	senectus, mortis causas habet
99.2	213.10
Academia ratio quid à ceteris dif-	Adolescens imbecillitas consilii
ferat 70.5	propria 50.51
Accij poetæ Versus de Atreo 143.	Adulari, passivè 30.27
13	Ab adulatoribus facit falluntur
Accusatio multos illustravit	omnes ibid.
86.29	Adulator occultus 184.20
Accusatoris nomen fugiendum	Æacus 42.13
87.7	Ædes ruinosa & malè materiata
Accusare innocentes, impium	123.20
87.12	Ædilitatum splendor 90.14
Accusatio laudem peperit L. Crasso	Aeginetis pollices præcisi 120.
adolescenti. 85.28	25
Accusatio quibus de causis suscipi-	Aegina propinqua Piræo ibid.
enda 86, & 87	27
Acta agere 180.1	Aequitas lucet ipsa per se 15.
Actio cognitioni anteposenda	24
64.21	Æscopus fabularum actor 49.
Actione in omni suscipienda, con-	7
sideranda sunt honestas & effi-	Ætate ut quisque antecellit, ita sen-
ciendi facultas 33.2	tentia principatum tenet in au-
& modus 59.6	gurum collegio 212.
Adjuvare opera præstantius, quam	8
pecunia 88.4	Ætate cuique sua tempestivitas da-
Admirabilitas quibus rebus compa-	ta est 199.28
retur 81.9	Ætati cuique sua sunt studia
Adolescentes quibus è rebus com-	216.12
mendationem petere debeant	Ætatibus corroboratis amicitia ju-
85.1	dicanda sunt 170.19
Adolescens aliquid senile habere	Æschionis tabula 233.10
debet 201.15	Africani dictum pulcherrimum
Adolescentia vituperatio	39.16
195.3	Africanus imitatus patrem 98
Adolescentia ver comparatur	23
214.12	Africanus Prior, anno ante censo-
	rem

INDEX RERUM,

rem M. Catonem, mortuus est	194.2;	Amicitiam usque ad extremum vitam	163.4
Africanus major	224.16	diem permanere, cur difficile sit	167.16
Africanus minor	ibid.15	Amicitias qui magis quærant	172.30
Agamemnon immolavit Iphigeniam		Amici qui deligendi	170.24
filiam	139.3	Amicitia veræ difficillimè reperiuntur in iis qui in honoribus	173.
Agostolus	73.10	reque publica versantur	15
Agis rex oecifus	99.28	Amicus certus in re incerta cernitur	ibid.22
Agraria lex Philippi	97.5	Amicitia fines ac termini, deque iis variæ sententiæ	170.24
Agri fertiles imitandi	23.24	Amicitia ne in graves inimicitias convertantur, cavendum est	171.1
Agricultura laus	63.19	Amicitia quæ minus probantur, diffundenda magis, quam disciendenda sunt	177.16
Agricolarum voluptates	20.8	Amicitia inter æquales magis elucet	185.14
Agri benè culti laus	209.9	Amicitia veræ sempiternæ sunt	162.28
Agrigentinus quidam doctus vates	159.9	Amicitia quare propinquitati præstet	159.10
Ajax tragœdia	49.7	Amicus tanquam alter idem	178.24
Ajax Telamonius	48.29	Amor princeps est ad benevolentiam conjungendam	161.18
Albinus Sp.	190.3	Amici novi	174.21
Alexander	73.10	Amicorum benè suadentium auctoritas in amicitia plurimum valere debet	66.31
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre	39.11	Amicorum causa multa facimus, quæ nostra causa non faceremus	170.ult.
Alexander Pheræus ab uxore interfectus	77.3	Amicitia quid sit	157.19
Ambitiosos quorum similes esse dixerit Plato	38.1	Amicorum omnia communia	24.33
Amicitia honesto excitatur	26.11	Amare quid sit	185.8
Amicitia unum ex pluribus effici Pythagoras voluit	26.19	Amilcar Annibalis pater	140.23
Amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium	39.24	Animantium omnium communis	162.25
Amicorum paria rarissima	155.30		
Amicitia maximè perturbat officia	219.14		
Amicitia præstat justitia	ibid.		
Amicitia prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati	195.14		
Amicitia orta à natura, non ab imbecillitate	160.22, 161.22		

ET VERBORUM.

sui suorumque tuendi cura	8.17	Appius cæcus quatuor filios, quin- que filias habuit	201.4
Animorum natura cur mortalis esse non possit	217.218	Aqua hæret	148.1
Animus hominis dives, non arca appellari debet	235.21	Aquilii de dolo formulæ	125.126
Animi vitia graviora	112.30	Arati præclarum consilium ad con- stituendum temp	100.2
Animi motus in quo versari debeant	23.14	Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit	ibid.6
Animus cælestis ex altissimo domi- cilio depressus in terram	216.29	Arbitrorum formulæ	129.12
Animo nihil præstantius	224.33	Architas Tarentinus	202.5
Animus in custodia corporis, quoad deo videtur, retinendus	241.28	Areopagitas constituit Solon	33.20
Animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita re	112.4	Arganthonius quidam octoginta reg- navit annos, centum & viginti vixit	213.3.1
Animi generi hominum deorum mu- nere dati	242.34	Argentarii apud omnes ordines gra- tiosi	125.9
Animi opera majora, quam corpo- ris	85.16	Aristides iustus	109.9
Animorum natura æterna	154.32 & 22.246.7	Aristidis autoritas Athenis	121.1
Animorum vis duplex	43.27	20 sententia de Themistoclis con- filio	ibid.25
Animorum motus duplices	55.31	Aristippus author sectæ Cyrenaicæ: & Aniceriæ, omne bonum in vo- luptate posuit	151.91
Annibal callidus	47.1	Aristo	5.34
Annibal crudelis	19.25	Aristo Chius de senectute scripsit	188.10
Annulus Gygis	117.11	Aristoteles	4.34
Annum solis reditu metimur	245.11	Aristoteles quid de pecuniarum ef- fusionibus sentiat	89.32
Annus verè vertens multa homi- num secula complectitur.	ibid.15	Aristorelis opinio de honesto	116.11
Antipater Tyrius	102.8	Artificia quæ liberalia, quæ fordida	63.11.12
Antiopa, tragædia	49.7	Assentatio ab amicitia removenda	181.31
Antipatri opinio de honesto	122.22	Astutiæ tollendæ	129.29
Apellis Venus	107.12	Astutias aliter leges, aliter philoso- phi tollunt	128.23
Apollinis Pythii oraculum	98.33	Atreus	42.17
Ἀποφθίγματα	45.6	Athenæ exemplis illustres	3.24
Appetitus rationi lege naturæ subje- ctus est	44.3	Athenienses in Aeginetas duri	120.24
Appius Claudius cæcus, pacis cum Pyrrho dissuasor	193.24	Atilius	
Appii oratio qua pacem cum Pyr- rho dissuasit	ibid.		

INDEX RERUM;

Atilius Regulus iterum à Pœnis
 captus 140.21
 Atilius vigilando necatur 141.14
 Atilius Catalinus primarius populi
 211.3
 Atilius L. cur sapiens habitus
 152.5.
 Atticus Pomponius cognomen Athe-
 nis reportavit 107.19
 Attic. P. Sulpicio multum usebatur
 154.24
 Attii poëta versus de regno 135.1
 Avaritia femili nihil absurdius 212
 29
 Avaritia nullum est ceterius vitium
 98.29
 Avaritia populos omnes perdit
 99.1
 Avari plus semper appetunt 138.15
 Avaritia Spartam perditura 98.34
 Avaritia injuriæ præcipua causa
 13.20
 Avaritiæ vituperatio 98.29
 Auctio de bonis civium 101.2
 Augures majores natu, iis etiam
 qui cum imperio sunt, antepo-
 nuntur 212.10
 Auspicia quæ sunt optima 191.33
 B
B Argulus Illyricus laro 83.1
 Beata vita in quo contineatur.
 ex Metrodori sententia 151.18
 Bella cur suscipienda 17.ult.
 Bellicæ gloriæ studium in veteribus
 Romanis 28.30
 Bellum de salute, cum Celtiberis,
 cum Cimbris: de imperio, cum
 Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœ-
 nis, Pyrrho. 29.21
 Bellicæ res majoresne sunt urbanis,
 an contra 33.9
 Bella iusta quæ 19.16
 Bellum Punicum tertium M. Cato-

nis consilio illatum 35.3
 Belli gloriæ adolescentibus quæren-
 da 85.3
 Bene agere quid sit 129.15
 Bene & beatè vivere, nihil aliud est
 nisi honestè & rectè vivere.
 225.12
 Benefacta malè locata, malefacta
 sunt 92.10
 Beneficia citra injuriam esse debent
 94. & 93
 Beneficia quæ plurimi facienda
 24.4
 Beneficentia, benignitas, liberalitas
 eadem 12.9
 Beneficentia Herculem in decorum
 numerum retulit 112.12
 Benefici & liberales natura sumus
 162.5
 Beneficiarius, qui dat, mores, non
 fortunam sequi debet 95.6
 Beneficia in quos conferenda 92.4
 Beneficii immemorem omnes ode-
 runt ibid.19
 Beneficia in singulos 96.24
 Beneficia in temp. 96.25
 Beneficia in egentissimos quosque
 præcipuè conferenda 24.7
 Beneficia omnibus communicanda
 quæ. 25.8
 Benevolentiam adolescentuli ardo-
 re quodam amoris indicant
 23.14
 Benevolentiam civium blanditiis
 & assentionibus colligere turpe
 est 172.20
 Benevolentia colligendæ præcepta
 79.25
 Benevolentia ratio 24.19
 Benignitas quas cautiones habeat
 21.22
 Benignitas quæ sit utilis reipub. 91.29
 Benignitas

Benigni
 Benign
 aeco
 Benign
 cala
 Bias fa
 Biantis
 Bias or
 Blandu
 tell
 Bona b
 Boni v
 Bonu
 Boni v
 Bonu
 Boni
 Bonu
 tur
 tia
 Bona
 sec
 Bono
 Bonu
 Bona
 Boni
 Brut
 Gr
 Brut
 Brut
 fe
 C
 te
 Cæ
 C. C
 o
 Cæ

ET VERBORUM.

Benignitas largitioni anteponenda	
ibid.	
Benignitate nihil hominis naturæ accommodatius	21.29
Benignitas propensior esse debet in calamitosos	92.3
Bias sapiens	23.6
Biantis patria Priene	ibid.7
Bias omnia secum portabat	ibid.11
Blandus amicus à vero internosci potest adhibita diligentia	182.34
Bona bonis quæ anteponantur	103.6
Boni viri qui sint	129.15
Bonum virum esse semper, est utile	127.15
Boni viri qui appellandi sint	157.2
Bonus nemo miser esse potest	226
	112.24
Boni viri definitio	131.21
Bonum summum convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia	108.8
Bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam fiunt	214.18
Bonorum æquatio non laudanda	97.10
Bonum solum honestum	222.15
Bona caduca & incerta	157.27
Bonitatem qui tollant	113.13
Brutus quid in patria liberanda sperarit	224.1
Brutus accusator	87.8
Brutus L. in liberanda patria interfectus est	215.31
C	
Cæcilius	200.32
Cæcilius versus contra senectutem	196.20
Cæsar tyrannus	76.2
C. Cæsar regnandi causa pervertit omnia	14.5
Cæsaris largitiones non liberales,	

sed injustæ	22.7
C. Cæsar. L. P.	46.26
Cæsar reprehensus	134.24
Cæsar Catuli patris frater	56.29
Cæsaris dictatoris vituperatio	101.29
Cæsar dictator civium bona vendidit	ibid.2
Callicratidas nimio gloriæ studio	36.21
Lacedæmoniis nocuit	148.23
Callipho Philosophus	27.29
Calphurnius P. Lunarius	16.31
Calumniæ exempla	48.25
Calypso	124.32
C. Cannius	46.5
Campus Martius	225.10
Ad Carceres à calce revocari	98.24
Carthago eversa à Paulo filio	18.5
Carthago deleta	38.22
Castigatio omnis vacare contumelia debet	103.9
Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris	153.13
Catonis facta, Socratis dicta laudantur	188.17
Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute	191.13
M. Cato prætor	208.8
Catonis liber de rebus rusticis	138.12
Cato Uticensis nimis acerbus in publicanos & socios, ærarii causa	182.1
Catonis dictum	48.19
Cato Uticensis cur se interficere debuerit	109.13
Cato sapiens habitus	103.10
Catonis majoris dicta	45.6
Cato senex colligit	Catonis

INDEX RERUM;

Catonis egregia	128.1	Ciceronis Lælius	ibid.
M. Cato legem Voconiam suavit	193.4	Ciceronis filii laus in re militari	85.1
M. Cato quo anno natus	191.9	M. Cicero omnes honores adeptus	91.1
M. Catonis de Carthagine suspicio	194.17	suo anno	91.1
Cato Bruti avunculus	221.5	M. Cicero scripsit libros de rep.	91.2
Cato inter Africanorum ætates inter-	224.16	Ciceronis ædilitas	91.1
jectus	191.10	Cicero consul	101.2
M. Cato miles	321.13	Cicero Academicus	110.2
Cato perfectus Stoicus	104.7	Ciceroni in ingrata repub. neque	226.1
Cato Censorius Africani prioris ferè	152.6	mors, neque exilium recusanti e-	230.16
æqualis	219.22	venissent	
Cato cur sapiens habitus	191.12	Ciceroni reditum gloriosum inimi-	
Cato è vita discedit tanquam ex	33.ult.	corum dedit injuria, non exitum	
hospitio, non tanquam ex domo	47.19	calamitosum	
	56.23	Cincia lex à Maximo laudata	191.1
Cato repuerascere non vult	123.3	Cincinnatus dictator	209.1
M. Cato Quæstor	219.16	Cineas Thessalus	203.23
Q. Catulus Pompeio non inferior	98.25	Simon Atheniensis	93.16
	ibid.23	Circe	48.25
Catulorum sermo qualis	191.14	Civitas, quæ dici possit	229.21
Catuli optimè Latina lingua uti pu-	206.20	Civitatis cum familia comparatio	233.4
tabantur	119.2		230.21
Celare & tacere, non idem sunt	34.19	Civis quis fit	230.21
	34.11	Civitatum rectoribus & conservato-	
Cella vinaria, olearia, penaria	68.2	ribus patet in cælum aditus	240.34
	70.5	Claudii Centumali factum impro-	127.25
L. Censor Mummus	110.28	bãm	90.19
Censor Africanus	79.9	Claudii Ap. F. ædilitas	91.14
Cethegus		P. Clodii conatus	91.14
M. Cethegus Suada medulla dictis		Clementia & placabilitas magnis	38.12
ab Ennio		viris dignissima	36.30
Chrysippi dictum		Cleombrotus invidiam timens, La-	49.6
Ciceronis de oppressa conjuratione		cedæmonios perdidit	62.17
gloriatio		Clytemnestra tragedia	
Ciceronis versus		Colendi qui	
Cicero stante repub. plus temporis		Collatinus Tarquinius à Bruto colo-	
in agendo, quàm in scribendo po-		lega emissus	118.11
nebat		Communitas hominum falsò orta	65.33
Cicero Academicus fuit		dicitur à necessitate vitæ	
		Communitas	

ET VERBORUM.

Communitas civibus inter se quæ sint 24.34
 Comœdia antiqua 45.3
 Comparatio pulcherrima 114.25
 Concordia fundamentum reip. 99.8
 Conjugia societas prima 25.30
 Consideratio tempus & diligentiam postulat 11.16
 Consuetudinis maxima vis est 174.32
 Consulatus Ciceronis 101.20
 Contemptus quos homines sequatur 81.15
 Contentio 56.6
 Contentio plus ad gloriam valet quam sermo 86.3
 Continentiæ tractatio 151.6
 Convivium melius Latini, quam Græci nominarunt 204.28
 Corinthus cur deleta 18.7
 Corio. à Mummio eversa 98.15
 Coriolanus 164.3
 Cornelli Scipionis P. facta ab Africano prædicantur 240.3
 Corporis bona externis antepone- da 102.32
 Coruncanus etiam senex reip. utilis 193.21
 M. Crassi de divitiis opinio 13.24
 M. Crassus 47.13
 L. Crassus 46.25
 L. Crassus adolescens ex accusatione laudem consecutus 85.28
 Crassi divitiis ædilitium munus 90.15
 Crassus præ divitiis, de honesto non curabat 13.22
 L. Crassi copiosa magis quam sapi- ens oratio 234.17
 Cratippus Peripateticorum princeps 3.19
 Cratippi laus 70.8
 Cratippus ætate Ciceronis princeps

philosophorum 105.2
 Crat. opinio de honesto 115.9
 Crudelitas inimica naturæ 120.29
 Cura optima de salute patriæ 247.7
 Curio utilitatem præponebat æqui- tati 136.19
 Curius etiam senex reip. utilis 193.21
 M. Curius oblatum aurum repudia- vit 208.29
 M. Curius de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphavit 208.24
 M. Curius extrema ætate ruri vixit ibid. 23
 M. Curii villa ibid. 25
 M. Curius & T. Coruncanus inter se conjunctissimi 165.8
 M. Curii tenuitas victus 224.12
 M. Curii domus nihil ornatum ha- buit præter ipsum 233.23
 Cynicorum inverecundia 54.14
 Cyrcilius quidam lapidibus obrutus 121.12
 Cyrus 73.10
 Cyrus Persarum rex agricultura ma- ximè oblectatus 210.5
 Cyri morientis sermo, apud Xeno- phontem 198.14
 Cyri morientis de animorum æter- nitate oratio, apud Xenophontem 217.25

D

Damon Pythagoricus 120.3
 Debetur id, quod turpe est non reddere
 P. Decius quarto consulatu se pro repub. devovit 203.31
 Decii duo 105.7
 Decorum 40.32
 Decorum ab honesto quid differat 41.2
 Decorum fusa est per omnes par- tes

INDEX RERUM;

res honestas 41.31
 Decori duplex descriptio ibid.33
 Decorum poeticum 42.11
 Decorum tribus in rebus positum est 53.25
 Decorum ab honesto separari non potest 40.ult.
 Defensio accusatione laudabilior 80.26
 Defendendi interdum etiam nocentes 87.17
 Definitio necessaria principio disputationis 6.11
 Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio 116.31
 Demetrius a Macedonibus relictus 77.10
 Demetrius Phalereus 4.24
 Demosthenes ibid.31
 Deos non nocere 71.13
 Deposita non semper reddenda 139.7
 Detrahendi de absentibus studium vitiosam naturam significat 57.8
 Dicerarchi liber de interitu hominum 73.16
 Diligentia in amicitis comparandis 172.4
 Diligere oportet cum judicaveris 179.32
 Dinomachus Philosophus 14.23
 Diogenis Babylonii, Seici opinio de honesto 122.20
 Dionysius superior quanto metu vixerit 76.24
 Dionysius tyrannus 120.5
 Dissensio sine acerbitate inter Africanum & Metellum 38.6
 Dissimilitudo dissociat amicitias 176.28
 Divitias amare, parvi angustique animi est 31.5
 Divitiarum fructus in copia est 136.28

Divitiarum modum ex quo, quantum cuique sat est, homines metiuntur 235.24
 Divitiæ cur expetantur 13.29
 Dives non est, cui quæsitum opus est 236.27
 Dives quis sit 235.6
 Divisio rerum ad tuendum vitam pertinentium 71.10
 Divisionis vitium, aliquid præterire 7.29
 Dolor contra naturam 111.6
 Dolere malum non esse, philosophi nonnulli affirmant 142.33
 Dolorum, faces 81.31
 Dolus malus legibus vindicatus 126.8
 Dolus malus quid 125.33
 Domus hominis honorati qualis esse debeat 58.15
 Domum dominus honestare debet, non contra 58.29
 Domus seminarium reip. 33.25
 Domus finis usus 58.16
 M. Divus 46.28
 Duilius Pœnos primus classe devicit. 204.13 delectabatur cæreo funali & tibicine ibid.15
 Duodecim tabulæ de tutela 126.9
 E
 Eloquentiæ laus 65.17
 Eloquentia quid 86.5
 Eloquentiæ intermissio 94.13
 Ennii poetæ joci sive versus, diversas ad res prolatis, suo quisque numero notati * 13 19.25.28 37.75. 92.126.173
 Ennii versus de fide 142.26
 Ennii versus ad Flamminium 187.8
 Ennii versus de Fabio Maximo 191.20
 Ennii versus de senectute sua 192.32
 Ennius

ET VERBORUM.

Ennius præclare paupertatem & se-
nectutem tulit 193.7

Ennius quot annos vixerit ibid.5.

Enni versus ex persona Appii cæci
ibid.28

Ennius censet non lugendam esse
mortem, quam immortalitas con-
sequatur 215.18

Ennius de Homero sapissimè cogi-
tare, & loqui solebat 239.29

Epicurei pervertunt præcepta offi-
cii 5.17

Epicureorum sententia de Deo
141.32

Epicurus satis fortiter de dolore di-
cit 151.29

Epicuri de bono & malo sententia
ibid.31

Epigoni tragœdia 49.5

Euxineia. 60.7

Euxineia. 59.32

Euripidis versus 134.8

Exercitatio in omni re necessaria
27.24

Exercitatio in senibus quid efficiat
200.4

Exigere non acerbè convenit 92.30

Exilium quibus terribile 226.11

Exul es qui sunt 230.34

F

Fabius Q. Labeo 17.2

Fabii Maximi laus 36.ult.

calliditas 47.3

Fabricius iustus 109.9

Fabricii mira iustitia 135.23

Fabricius etiam senex reip. utilis
193.21

Fabricii continentia 124.11.237.2

Fabula Platonis utilissima 117.4

Falsum jurare, pejerare non est
143.27

Fides unde dicta 13.4

Fides ut nobis habeatur, quibus ar-
tibus elaborandum 85.6

Fidei bonæ nomen latissimum
129.19

Fides vel hosti servanda 18.17

143.188

Fidei templum in Capitolio 142.8

Fides & constantia in amicitia defi-
derantur 173.30

Fimbria 131.32

Finis bonorum & malorum simplex
esse debet 148.28

C Flaminius tribunus pl. 191.30

L.Flaminius è senatu eiectus 203.

11

Fœciale ius 18.19 cum hostibus
commune 143.ult.

Fœnerari à Catone improbatum
103.13

Fœneratores ad medium Janum se-
debant ibid.20

Formæ dignitas quomodo tuenda
55.14

Fors hera 19.31

Fortis animus duabus in rebus cer-
nitur 30.12

Fortissimus quisque imperandi cupi-
dissimus 29.21

Forti viro vis adhiberi non potest
144.23

Fortitudo sine iustitia in vitio 29.

Fortitudinem quomodo definiant
Stoici ibid.4

Fortitudo est dolorum laborumque
contemptio 151.27

Fortuna cæca 107.5

Fortunæ magna vis in utramque
partem 74.15

Fortunam suis quisque fingit moribus
132.13

Fraus odio digna maiore, quam vis
20.ult.

R

Franc

INDEX RERUM

Fraus vulpeculae propria, vis leonis. ibid. 34

G

Gabinia lege, quanta labe facta sit 165.33

Gaius dimetendi cœli & terræ studiosissimus 206.4

Gemma in viribus 207.28

Geometrarum non omnia doceant 115

Gloriæ cupiditas in maximis animis & ingentis 14 9

Gloriæ cupidi homines facile ad res injustas impelluntur 30 4

Gloriam qui susceptis laboribus sperna, vix invenitur ibid 6

Gloriæ cupiditas libertatem eripit 30.10

Gloriam qui contemnunt, non reprehendendi 31 11

Gloria tribus è rebus constat 79.14

Gloriæ consequendæ viam Socrates, quam traderet 84.1

Gloriam è rebus bellicis petere adoloscētes debent 85.4

Gloria divitiis anteponenda 103.7

Gloria hominum angustiis finibus interminatur, nec diuturna esse potest 244 32

Gnathonum multi similes 182 31

Gorgias Leontinus Isocratis magister 192.24

Gorgias Leontinus centum, & septuaginta annos implevit ibid.

Gorgiæ Leontini de sua senectute responsum ibid 27

Gracchi filii vituperantur 84.13

Gracchi patris laus ibid. 12

C. Gracchi frumentaria largitio. 96.32

Gracchi Tiberii filii, Africanus nepotes 99 ult

Grac. Tib. qui secuti sunt 165.11

Gracchus Tib. regnum occupare conatus est ibid. 22

Græca cum Latinis conjungenda 3 26

Græcorum nobiles victoriæ 28.25

Græcæ verba Latinis inculcare ridiculum 48.10

Græcia, manante à Lacedæmoniis malo cecidit 99.33

Græcorum consuetudo, utiis proponatur, de quo disputent quamvis subitò 156.20

Gratiæ & pecuniæ comparatio 95. 18

Gratidianus prætor, lapsus in officio boni viri 132.33

Gyges Platonicus, ex pastore rex 117.18

Gythæum 121.21

H

Hæreditas optima quæ 52.5

Hæreditatis spes quid efficiat. 233.32

Hæc bis in foro posita 101.1

Hecatonis Rhodii lib. de officiis 126.32.136.26

Hercules Prodicæ 50.19

Hercules in cœlestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata 112.11

Herillas 3.34

Herodori locus 83.11

Hesiodi locus 23.22

Hesiodus de stercoreatione verbum non fecit 208 8

Hippolyti mors 16 12

Homerus auctor optimus 119.31

Homerus multis ante Hesiodum oculis fuit 208.10

Homerus de stercoreatione meminit ibid 12

Homo ceteris animantibus, quantum & in quo præstet 8.24

Homini

ET VERBORUM.

Hominis propria appetitio principa-
 tus 9.18
 Homo solus ordine sentit ibid 24
 Hominis propria veri investigatio,
 & in prudentia posita 10.19
 Homines quidam non re, sed nomi-
 ne 45.28
 Homines secundum deos, hominibus
 maximè utiles 71.21
 Homines hominibus plurimum noc-
 cent 73.25
 Hominum studia in nos quomodo
 excitentur 74.13
 Homo homini consilium vult 112
 34
 Honestum laudabile natura 10.2
 Honestum quibus ex rebus constatur
 9 34
 Honestum è quatuor veluti fontibus
 manat 10 8
 Honestum nihil, quod iustitia vacat
 29 7
 Honestas à partibus quatuor manat
 63 37
 Honestas per se animos omnium mo-
 vet 79. ult.
 Honestum quid sit, è Stoicorum, Pe-
 ripateticorum, Socratis sententia
 107. 21
 Honestum verum in sapientibus so-
 lis 108 14
 Honestas omni pondere gravior est
 habenda 116. 10
 Honesti vis 121. 7
 Honesti naturam temporibus sunt non
 honesta 139 16
 Honestatis partes quatuor, pruden-
 tia, iustitia, animi magnitudo,
 continentia ibid.
 Honoris certamen etiam inter opti-
 mos amicitiam labefactat 163.
 20
 Horatius Cocles 324 8

Hortensius, Ciceronis libere 69. 19
 Hortensii aedilitas 90. 20
 Hortensii potentia 130. 19
 Hortas altera succidia 209. 19
 Hospitalitas à Theoph. laudatur
 93. 8
 Hostis olim peregrinus 19 5
 Humanæ res fragiles & caducæ
 185. 25

I
 Ianus medius 103. 20
 Iason Phereus callidus 47 5
 Imperii cupiditas in maximis ani-
 mis & ingenuis 14. 8
 Imperia non semper expetenda

31. 11
 Imperium non est scelere quæren-
 dum 135. 33
 Imperator quis sit 131 19
 Impii adversus deos qui sunt 113. 17
 Improbi servi sunt 232. 18
 Incessus quæ ratio 34. 25
 Injuria fit duobus modis 20. 33
 Injustitiæ duo genera 13. 6
 Insipiente fortunato nihil est intole-
 rabilius 170. 8
 Insuperionibus nihil invenit agricultu-
 ra solertius 201. 18
 Inventa Minerva nihil decet 48. 3
 Jocandi genus duplex 44. 34
 Jocandi genus quale esse debeat
 45. 6

Irasci graviter inimicis non oportet
 38. 9
 Ira omnibus interdum repudianda
 est 38. 32
 Ira malè laudatur à Peripateticis
 ibid. 32
 Iratorum, aut alioqui commoto-
 rum forma ipsa corporis tota mu-
 tatur 44. 14
 Ira nihil rectè fieri patitur 57

INDEX RERUM

Isocrates	4.34	Justitia omnium domina & regina	
Isocrates Gorgiæ Leontini discip.		virtutum	113.24
	192.24	Justitiam qui tollant	ibid. 16
Isocrates vixit annos uno minus		L	
centum	ibid. 25	L acedæmonij victoriæ cupidif-	
Isocrates quarto & nonagesimo anno		simi	29.20
Panathænæon scripsit	ibid.	L acedæmonij . quod injustè	
	22	imperarent, ab omnibus ferè de-	
Italicum bellum	98.11	ferti	77.11
Judiciorum ratio duplex	86.24	Lacedæmonis amplissimum magi-	
Judicium fallax in cupiditate reg-		stratum senes gerunt	194.31
nandi	116.23	Lacedæmoniorum respub. quando &	
Judiciis addebatur, ex fide bona		cur perierit	98.34
	126.11	Lacedæmoniorum legati Athenis	
Jura belli	17.29		212.1
Juris civilis cognitio laudabilis	93.	Lacedæmone honestum domicilium	
	28	senectutis	211.30
Jus civile neglectum	ibid. 32	Lacedæ Curiales	93.16
Jus gentium & jus civile quomodo		Lacteus orbis	242.4
differant	129.5	Laertes agrum stercorat	208.11
Juris fons, natura	130.1	Lælius semper eodem vultu	30.8
Jus civile ductum à natura	129.30	Lælius plenus hilaritatis	46.29
Jusjurandum ad astringendam fidem		Lælius, cognomento sapiens	83.4
vinculum arctissimum	145.7	C.Lælius Q. Mutij Scævola auguris	
Justitiæ fundamentum fides	12.34	soer	154.7
Justitiam tollit ambitio	13.38	Lælij C. & P. Scipionis fam. liaritas	
Justitia servanda etiam adversus in-		memorabilis	155.15, 155.32
fimos	20.20	Lælio adolescente, L. Paulus, M.	
Justitiæ fundamentum quod	21.26	Cato, C. Gallus, P. Nasica Tib.	
Justitia nullum tempus vacare debet		Gracchus jam senes	185.11
	29.31	Lælij æquales Scipio, L. Furius, P.	
Justitia sine prudentia satis habet		Rutilius, Sp. Murnimius	ibid. 15
authoritatis	80.20	Lælio sene, C. Fannius, Q. Mutius,	
Justitia sola viri boni nominantur		Q. Tubero, P. Rutilius, A. Virgi-	
	82.3	nii adolescentes	ibid. 19
Justitiæ opinio etiam solitario ho-		Largitionem immodicam rapinæ se-	
mini necessaria	ibid. 20	quentur	89.1
Justitiæ particula aliqua etiam in		Largitio fundum non habet, ibid.	12
piratis, cæterisque latronibus		Largorum duo genera	ibid. 14
	ibid. 27	Largitio	90.30.31.33
Justitiæ fruendæ causa, reges olim		Latronum leges quædam sunt	82.32
constituti	81.12	Laude se dignum quisque putat	
Justitia fundamentum est famæ			36.28
	96.19	Legiones	

ET VERBORUM.

Legiones Rom. sub jugum a Samni-		Libidinosorum animi	247.13
tibus missæ	144.5	Licini Crassi C. Lex de sacerdotiis	183.14
Lentulus ædilis Cicerone consule	97.20	Lites valdè vitandæ	92.34
Leuctrica calamitas	77.14	Livius poëta, ætatis Catonis Cens.	206.12
Legis xij tabularum verba	19.7	Loci & Temporis vis quanta sit	60.31
Lex agraria Philippi	97.5	Luculli ædilitas	65.19
Lex de repetundis	98.8	Luculli magnificentia in villis ex-	
Lex Crassi & Scævola de peregrinis	ibid.31	struendis	59.11
Lex Petronia & Papia de peregrinis	ibid.31	Ludo & joco quatenus utendum	44.25
Lex Latoria	126.10	Lutatus Pythias	131.30
Legis xij tabularum locus	126.9	Lycurgus	33.31
Legis Cinciae suator Maximus	191.15.	Lyfander dux Lacedæmoniorum	ibid.28
Lex Voconia a M. Catone Laudata	193.4	Lyfander Ephorus a Lacedæmonius	
Leges quædam etiam inter latrones	82.33	expulsus	99.27
Leges cur constitutæ	83.18	Lyfander Lacedæmonius	310.7
Leges civium incolumitatem spe-			22.28
ctant	111.28	Lyfias Pythagoræus Epaminondam	
Lex naturæ communem utilitatem		erudit	65.4
spectat	112.34.114.9.122.32	M	
Legum latores boni plus profunt		Macedonum gaza poritus L. Pau-	
civitatibus, quam boni imperato-		lus	98.18
res	331.3	Q. Mælius Tribunus plebis	144.8
Liberalitas, vide Benignitas		Magister convivii	205.8
Liberalitatis duo sunt genera	23.28	Magisteria	ibid.6.
Liberalitatis ratio duplex	88.1	Magnanimitas	63.32
Liberales qui	89.10	Magnæ matris Idea sacra	204.20
Liberalitas secundum naturam		Malitia distat a prudentia	129.27
	112.2	Mamercus, quod avaritiæ causa æ-	
Liberalitatem qui tollant	113.16	dilitatem prætermisisset, a consu-	
Libertatis causa omnis a magnis vi-		latu repulsus	90.25
ris suscipienda contentio	32.11	Mancinus Numantiniis deditus	144.12
Libertatis proprium quid	31.26		
Libertas quid sit	231 ult.	L. Manlius dictator accusatus a	
Liber nemo nisi sapiens	ibid.18	Pomponio tribuno pl.	145.13
Libidinosi & intemperans adoles-		T. Manlius deterret tribunum pl. ab	
centia effœtum corpus tradit se-		accusatione patris	ibid.28
neauti	198.13	M. Manlius pauper fuit	200.27
		M. Marcellus	216.3

INDEX RERUM

C. Marius	33.34	Mente nihil divinius	119.29	
C. Marius septimum annum post præturam jacuit	192.21	Mens cuiusque is est quisq;	246.9	
C. Marius à fide iustitiæque disce- sit	ibid.30	Mercari quod statim vendas, for- didum	62. ult.	
C. Marius qualis in secundis & ad- versis	225.23	Mercatura quæ probanda, quæ mi- nus	63.12	
M. Marius Gracidianus	128.10	Mercede ad amandum adduci for- didissimum	75.13	
Marius Gracidianus prætor edicit populo quid servet	132.33	Mercenarii omnes sordidi	62.33	
Marte nostro	119.25	Metellus imperator à legato suo C. Mario accusatus	132.14	
Massaniſſa nonaginta annos natus quid fecerit	199.33	L. Metellus quadriennio post al- terum consulatum pontifex max- imus factus est	198.19	
Massaniſſa familie Scipionum a- micissimus	239.9	Metrodoti de beata vita sententia	151.18	
Massaniſſa P. Cornelii Scipionem regio apparatu accepit	239.20	Metus odii comes	75.32. malus custos diuturnitatis	76.6
Massilia in triumpho portata	78.4	Metus omnis, servitus est	234.16	
Male materiæ ædes	123.20	Micare in tenebris.	132.10	
Q. Maximus senex adolescente M. Catone	191.3	Miles semel dimissus, nisi secun- do sacramento obligetur, pugna- re jure contra h. stem non potest	18.30	
Maximi gravitas comitate condi- ta	191.5	Milo gladiatores emit	91.3	
Q. Maximus Tarentum recepit	ibid.26	Milonis Crotoniæ abjecta vox	197.18	
Q. Maximus Mortuum filium pro funere laudavit	192.3	Milo humeris bovem sustinuit	109.21	
Q. Maximus augur	191.32	Minerva Phidie	222.12	
Q. Maximi fortitudo in ferenda fi- lii morte	192.1	Minos	42.13	
Q. Maximus juris augurii admo- dum intelligens	ibid.7	Minutii Basilii falsum testamentum	130.15	
Q. Maximus ut homo Romanus valde literatus	ibid.8	Modestia	40.30	
Q. Max. Africani frater	137.5	Modestia quid	60.1	
Medea Tragedia	49.5	Mores corrumpuntur divitiis	96.8	
Melius, æquus	126.13	Morosiſſas senum aliquid excusa- tionis habet	232.18	
Memoria legendis sepulchris per di putaba ur	199.11	Mors servituti, & turpitudini ante- ponenda	35.22	
Memoria senectute minuitur	ib.5	Mors seni aut plane negligenda, aut etiam optanda est	213.3	
Menalippa tragedia	49.5	Mors longè abesse à senectute non potest		
Mendacium omne contrahendis in rebus tollendum	126.13			

ET VERBORUM.

potest	ibid.
Mors omni ætati communis	ib. 21
Mortis adolescentum & senum discrimen	214.22
Mortem ut negligamus, ab adolescentiã meditatam esse debet	215.24
Morti nihil tam simile, quàm somnans	218.10
Mortuis religiosa jura tribuuntur	154.24
Mors quibus terribilis	216.9
Mors rogandi judicis	119.30
Q. Mutii a dilitas	90.18
Q. Mutii Mancini sermo qualis	47.20
Q. Mutius P.F. jurisconsult	49.37
B. Mutius	84.2
Q. Mutius Porcennæ interfecto	294.6
L. Mummius	98.25
Mummii laus	ibid. 26
Munus perinde est, ut accipitur	149.6
Mutatio facienda consilii, ubi nos errasse cognoscimus	51.21
N	
N. Evi versus & ludus	195.1
N. Evi bellum Punicu	206.10
Naturam quisque suam ponit quàm alienam insequi debet	47.33
Natura omnibus sequenda	ibid. ult.
Natura, quas partes corporis texit eas tegere omnes debent	54.2
Natura non patitur, ut alteri detrahamus nostri commodi causa	111.4
Natura est jus gentium	ibid. 24
Natura est lex divina, & humana	ibid. 31
Naturæ lege unâ & eadem omnes continemur	113.3
Natura desiderat recta & conveni-	

entia	116.5
Naturæ principia	122.33
Naturæ lex	ibid.
Natura fons juris	130.1
Natura mutari non potest	162.27
Natura similitum sui appetens est	168.29
Nearchus Tarentinus	202.34
Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis	22.34
Neoptolemus	177.1
Neptunus tres optiones Theseo dedit	16.12 & 138.32
Nestor apud Homerum de virtutibus suis sapientimè prædicat	198.26
Nicocles tyrannus occisus	101.6
Nili accolæ	243.27
Non putaram videndum sapienti ne quando dicere cogatur	35.17
Narban. C. à P. Sulpitio accusatur	86.30
Numa Pompilius	223.31
Numantia deleta	34.3
Numicius I. Trib. P1.	144.7

O

O. Bjurgationum qui modus	58.2
O. Octavius Cn. primus è sua familia consul	ibid. 19
M. Octavii Frumentaria largitio	96.33
Odiffe apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam	174.9
Oeconomicus Xenophontis liber à Cicerone adolescente versus	102.25
Officina nihil habet ingenuum	63.3
De officiis libri non multum à Peripateticorum dogmate differunt	41.5
Officii amplitudo, & laus	5.7
R 4	
Officio	

INDEX RERUM

Officiorum præcepta adolescentiæ aptissima	5.3	Orationis duplex ratio	86.1
Officii præceptio quorum philoso- phorum propria	5.32	Orationis vis duplex	56.5
De Officiis libri à Stoicorum fonti- bus derivati	6.5	Oratoris vis duplex	56.5
De officio quæstio duplex. ibid.	27	Oratoris munus ingenii non solum est, sed laterum etiam & virium.	197.29
Officij divisio	7.4	Orbium cælestium ordo	242.16
Officium quid	6.28	concentus 243.9 ab hominibus non percipitur	243.30
Officii deferendi causæ	14.22	Ordo quid	60.3
Officii commutatio	15.33	Originum, Catonis libri	201.18
Officia alijs alia magis debentur	27.19	<i>oppus.</i>	21.66
Officiorum boni ratiocinatores esse debemus	ibid. 26	Officium languorem affert	74.4
Officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur	28.15	P	104.14
Officia pro ætatum ratione varian- tur	52.10	Pacuvii M. fabula	159.17
Officium adolescentis	ibid. 13	Panætius reprehensus	6.9, 7.28
Officia senum	ibid. 26	Panæt. Africani præceptor	39.15
Officium magistratus	53.5	Panætius duas res in suis libris præ- termisit 102.9 utilitatum com- parationem omisit. 102.31. de officiis accuratissime scripsit 105 14. locum de officiis prætermi- sit	ibid. 32
Officium privati	ibid. 11	Panætium Cicero secutus in libris de officiis	ibid. 16
Officium peregrini	ibid. 15	Panæti opinio de honesto	108.1
Officiorum comparatio	63.28	Panætius defenditur à Cicerone	115.13
Officii persequendi rationes quin- que	70.16	C. Papyrius consul legem tulit de tribunis Pl. reficiendis	183.5
Officiorum tractatio in philosophia uberrima. 105.21 deliberatio tri- plex	106.17	Papius	220.31
Officia media	108.21	Paulus Æmilius, C. Lucinio famili- aris fuit	164.34
Officia à quatuor fontibus honestatis ducta	139.19	<i>παρὰ δὲ</i>	221.31
Officia exprobrantium hominum o- diosum genus	176.1	<i>παρὰ δὲ</i> maximè Socratica	22.2.
Onera maxima, senectus & pauper- tas	193.7	Parimonia magnum vestigal	237.
Opes cum infamia, non utiles. 135. ul			13
Opifices omnes sordidi	63.2	Pascere benè, prima utilitas in res fa- miliari	103.10
Opinionem hominum de se negligere arrogantis est	43.4	Patris vita cum violatur, quàm mul- ta peccentur	221.27
Opiparè paratum convivium	125.13	Patriæ	
Orationis vis	222.22		

ET VERBORUM.

Patriæ charitas quanta	137.15	Pericles princeps Græciæ	91.24
Pro patria mors appetenda, si ita res ferat	26.31	Periculosarum actionum multiplex ratio	36.11
Patria parentibus anteponenda	137.31	Periculis sine causa offerre festul- tum est	36.2
Patroni civitatum, & nationum qui essent	18.18.	Peripatetici, quod iracundiam lau- dent, notati	38.31
<i>παιδν</i>	74.3	Peripateticis placet honestum sum- mum bonum esse	107.23
L.Paulus focer filii M.Catonis	193.20	Pernicies vitæ summa, intelligentiæ simulatio in malitia	130.1
Paupertas contra naturam	111.6	Personis veluti duabus naturæ u- numquemque nostrum induit	46.14
Pausanias dux Lacedæmoniorum	33.28	Perjurium quid sit	143.29
Pax injussu populi, senatûsque facta irrita	144.6	Phaëton Solis filius ictu fulminis de- flagavit	138.29
Peccare nunquam utile	127.14	Phalaridis mos	77.8
Peccandum non est amici causa	163.26	Phalaris crudelis tyrannus	114.19
Peccata esse æqualia	226.31	Philippi Macedonum regis, huma- nitas	39.17
Peccata non rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt	ibid.	L.Philippus	91.7
	33	Philippi ad Alexandrum epistola	88.16
Peccare est tanquam lineas transire	227.7	Philippus tribunus pl. moderatus	97.4
Peccatorum conscientia, dura servi- tus	234.13	L.Philippi injusta sententia	136.1
Pecuniæ cupiditas unde	13.29	Philosophi in quo peccent	14.29
Pecuniam contemnere magnificum est	31.7	Philosophorum vita minus exposita fortunæ telis, quam eorum qui rempub. tractant	32.28
Pecunia corrupti, fideles esse non possunt	88.19	Philosophiæ, quando & quibus rati- onibus adductus operam dare cœ- perit Cicero 68. per totum	
Pecunia non quærenda solum, sed etiam collocanda	83.32	Philosophiæ nomen quibuscumque in- visum	67.ult.
Pecuniæ cupiditas in plerisque sum- ma amicitiae pestis	163.19	Philosophi qui	68.33
Pecuniæ & gratiæ comparatio	95.15	Philosophia quid	ibid.ult.
Pelopis regnum iniquum	135.3	Philosophiæ defensio	69.10
Perduellis	19.3	Philosophia tota frugifera & fructu- osa	105.19
Peregrinos usum urbis prohibere, inhumanum	120.ult.	Philosophiæ pars de officiis uberri- ma	ibid.21
Periculis severitas	46.ult.		Philosophiæ
Periculis dictum in Sophoclem	60.28		

INDEX RERUM

Philosophia libertatem, justitia continentiam docet	112.2	Pompeii Magni theatrum	91.21
Philosophia vitam tranquillam præstat	188.6	Pompeius Magnus reprehensus,	13.21
Philosophorum principes	195.34	Q. Pompeius cum de p. a. erur,	
Pictura etiam non perfecta delectat imperitos & laudatur	108.32	Numantinis deditus non est	144.17
Pietas in patriam in cælum vult est	241. ult	Pomponius, tribunus pl. diem dixit	
Piratis fides non servanda	143.23	L. Manlio dictatori	14.14
Pirata non est perduellium numero, sed communis hostis omnium	ibid.24	Pontii Samnitis dictum de avaritia	97. ult.
L. Pisonis lex de repetundis	98.9	T. Pontii Centurionis vires	119.37
Plato	4.39	C. Pontius Samnis	202.31
Platonis locus	10.4	Pompilius	18.22
Platonis præclara sententia	12.23	Possidonius	66.17
Platonis dictum, in Philosophos.	14.29	Possidonius Panætii discipulus	106.16
Platonis præcepta duo resp. præ futuris necessaria	37.7	Possidonius de Offic. scripsit	ib.29
Plato Dionem erudit	65.5	Posthumius hosti deditus, author ipse deditiois	144.11
Plato uno & octogesimo anno scribens mortuus est	192.19	Præclara omnia rara	178.11
Platonis tranquilla senectus, ibid.		Prandia decumæ nomine	90.31
Plato Tarentum venit	203.2	Principatum appetere, hominis proprium	9.18
Platonis doctrina, discere, esse reminisci	217.14	Privata nulla natura, sed occupatione, victoria, lege, passione, conditione, sorte	11.23
Plautus	45.2	Privata vita otiosior, publica gravior	31.32
Plauri comædiæ, Truculentus & Pseudolus	207.11	Privatam vitam multi coluere, ut tranquillè viverent	ibid.17
Pocula minuta & torantia	205.9	Privata vita quibus concedenda, quibus minus	32.1
Poë nata vel minus præclara delectant imperitos, & laudantur.	108.31	Probabile quid sit nisi facta causarum contentione, non constat	70.3
Pœni sedifragi	19.25	Prodigi qui	89.16
Poëta iners extremum ædum negligit	18.19	Promissis quando standum non sit	16.23.139.25
Polycleti signum	233.11	Promissa non servanda	139.6
Pompeius Sex. geometriæ studiosus	11.23	Propylæa	91.16
Pompeii dictum honorificum in Ciceronem.	34.22	Prudentia quid	64.8
		Prudentiæ & sapientiæ discrimen	ibid.
			Præ.

ET VERBORUM.

Prudentia sine iustitia nocet 80.26
 Prudentia vera & maximè utilis
 quæ ibid. 14
 Prudentia in quo sita 129.8
 Prudentia senectutis est 195.4
 Ptolemæus rex, Arati Sicyonii ho-
 spes 100.31
 Ptolemæus Ægypti rex alter post
 Alexandriam conditam ibid. 22
 Pulchritudinis duo genera 55.6
 Pyrrho 5.34
 Pyrrhi præclara sententia 19.26
 Pyrrhus Æacides 20.1
 Pyrrho se Macedones dederunt.
 77.10

Pyrrhus bellum intulit Romanis
 135.7
 Pyrrhi & Annibalis dissimiles mo-
 res 161.9
 Pythagoras 26.21
 Pythagoræ severitas 46.33
 Pythagoreorum mos in exercen-
 da memoria 201.22
 Pythagoras verat, in iussu impera-
 toris, id est, dei, de præsidio &
 statione vitæ decedere 215.12
 Pythagoræ de animorum divinita-
 te opinio 217.5
 Pythias Pythagoricus 120.4
 Pythius argentarius 125.3. & 8

Questio de honesto & utili
 120.22
 Quæstiones de officio 136.26
 Quæstus ex repub. sceleratus &
 nefarius 98.32
 Quæstus turpes 236.12

Ratione utentium duo genera
 71.18
 Rectè ira iustum, si voluntariè 15.4
 Rectè facta à virtutibus profici-
 untur, peccata à vitiis 227.28

Referenda gratia nullum officium
 magis necessarium est 23.20
 Reges cur institui 83.13
 Reges omnes Romani pares inter
 se præter Superbum 223.ult.
 Regnandi cupiditates unde exi-
 stant 116.21
 Regni fides nulla 13.ult.
 Regno iniqui atque infideles mul-
 ti 135.1
 Regulus caprus à Pœnis 20.4
 M. Regulus non erumnosus 225.16
 Rei familiaris augendæ qui modus
 40.12
 Res familiaris quæri debet ijs re-
 bus à quibus abest turpitudine
 102.20
 Res magnæ non corporum viribus
 sed animi gerantur 194.9
 Repetundarum lex 98.8
 Rempub. capessentibus adhiben-
 da est despicientia rerum huma-
 narum 32.22
 Reipub. præfueris duo Platonis
 præcepta necessaria 37.7
 Reip. lectores legum similes esse
 debent 39.34
 Respublicæ maximè per adole-
 scen-tulos labefactatæ, senibus
 sustentatæ 194.33
 Rhetorum campus 28.24
 Rogatio ex S.C. de Mancino Na-
 mantinis dedendo 144.12
 Romani quibus populis victis ci-
 vitatem dederunt 18.3
 Romani viri illustres bellica lau-
 de 28.7.9
 Romanorum mos verecundus 54.
 ult.
 Romani populi Cannensi clade a-
 nimi magnitudo 131.5
 Romanorum legionum fortitudo
 animi 216.5

Romanorum

INDEX RERUM

Romanorum veterum continentia

	224.11
Romulus iniustus	118.24
Romulus quibus gradibus in cœlum ascenderit	123.29
Roscium Amerinum adolescens de- fendit Cicero	87.29
Ruinosa ædes	123.20
Rupilius fabularum actor	49.6
P. Rutilius	85.25
Rutilius Rufus Panæti auditor	107.10

S

Sacra familiarum	25. & 26
Saguntini	2.18,19
Salinator	190.3
Salinator Tarentum amisit	191.27
Sanguinis conjunctio, vinculum cha- ritatis	26.5
Sapientiæ amor ex cognitione ho- nesti	10.4
Sapientia in quo sita,	ibid. 18
Sapientia quid a prudentia differat	64.8
Sapientia princeps virtutum	ib. 11
Sapientia quid	69.1
Sapientiæ laus	ibid. 4
Sapientes septem, non tamen omni- no sapientes	109.14
Sapientis est habere rationem rei fa- miliaris	127.1
Sapiens, qui sibi non prodest, ne- quidquam sapit	126.30
Sapientis cum histione comparatio	214.8
Sapientissimus quisque æquissimo a- nimo moritur, stultissimus iniquis- simo	219.3
Sapientum quorundam de amicitia opinio	166. ult.
Sapientis animus quibus rebus ma- nitus	229.17
M. Satrius	130.25

Scævola, Publii filius, vir bonus

	126.23
Scævola pontifex maximus	129.16
Scævolæ pontificis laus	154.10
M. Scavrus	33.34
Scauri filius damnatus	58.23
Scauri ædilitas	90.21
Scenicorum mos verecundus	54.30
Scientiæ cupiditate omnes trahimur	11.9
Scipio Numantiam excidit	34.3
Scipio ambitiosus & tristis	46.29
Scipionis sermo qualis	47.24
Scipio Africanus Pauli filius, elo- quentia cumulavit bell. cam glo- riam	49. ult.
Scipionis Africani filius, qui in Ro- mam Africanum adoptavit	52.32
Scipionis Africani dictum	104.7
Scipiones duo	209.7
P. Scipio pontifex maximus	209.7
Scipiones duo iter Pænis vel cor- poribus suis obstruere voluerunt	215. ult.
Scipionis virtutes	154.1
Scipio paucis ante mortem diebus, triduum de rep. differunt	155.3
P. Scipionis supremus dies fuit cla- rissimus	154.15
P. Scipio Rutilium consulem effecit, fratrem ejus Lucium officere non potuit	176.15
Scipio ab amicitia Q. Pompeii se re- movit	177.8
Scipionis oratio contra C. Papyri- um	183.9
Scipiones duo propugnacula belli Punici	224.12
Scipio tribanus militum in Africa	240.8
Secundum naturam	116.6
Securitas caput est ad beatè viven- dum	167.8

Se-

ET VERBORUM.

Seditionum origo quæ	37.19	Senectutis modica severitas probatur	212.27
M Scii benignitas	90.33	Senectutis fructus est, ante patrum bonorum memoria & copia	214.16
Senator non est, qui jurejurando hostium tenetur	141.4	Senectus peractio ætatis est, tanquam fabulæ	220.13
Senatus Romanus justus	136.7	Sepulchra communia propinquis inter se	20.8
Senatus non censet captivos redimendos	150.22	Sergius Orata	128.11
Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere	196.10	Sermo qualis esse debeat	56.34
Senis sermo quietus & remissus decorus est	197.33	Sermonis comitas multum ad gratiam colligendam valet	86.7
Senibus conceditur, ut de se dicant	198.24	Sermonum suavitas, amicitie condimentum	174.14
Senem maturè fieri, si vis diù esse senex, proverbium	199.12	Servilius Ahala Sp. Melium interest	209.3
Senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis	201.16	Servorum infirma conditio	20.30
Senili avaritia nihil absurdius	212.29	Servis quomodo utendum	ibid.31
Senum improvidorum & credulorum stultissima in fabulis persona	184.29	Servituti & turpitudini anteponenda mors	35.22
Senes in adolescentium charitate acquiescunt	185.16	Severitate sublata administrari civitas non potest	38.19
Senectus opratur, eademque accusatur	189.5	Severitas modica in senectute probatur	212.27
Senectutis arma sunt exercitatione virtutum	190.31	Sicyon per annos quinquaginta a tyrannis possessa	100.3
Senectus placida post ætatem purè & eleganter auctum	192.18	Sidera	241.24
Senectus accusatur non propter ætatem, sed propter mores	195.8 & 192.20. & 212.17	Silani ædilitas	90.20
Senectus quatuor de causis misera videtur	191.9	Similitudo ad amicitiam allicit	168.26
Senectus maximum onus putatur	ibid.7	Simulatum nihil diuturnum	84.9
Senectutis vitia diligentia compensanda sunt	200.21	Simulatio perfidi, improbi, malitiosi hominis est	126.2
Senectutis vituperatio	202.1	Simulatum nihil in amicitia	160.19
Senectus natura loquacior	208.21	Societatis humanæ vinculum oratio	24.19
Senectutis honestum domicilium La cedamone	211.30	Societatis humanæ gradus	25.18
		Societas præstantissima, bonorum virorum familiaritas	26.9
		Societas inter omnes, major autem ut quisque proximè accedit	
		Socrates semper eodem vultu	

INDEX RERUM

Socrates <i>sign.</i>	46.32	d. cune	107 & 116.12
Socratici in sermone maxime excellunt	36.34	Stoici iplendidius de officio, quam Academici, aut Peripatetici disseruerunt	110.30
Socrates quam ad gloriam viam trahere	4.1	Stoico um oratio	221.27
Socratis opinio de honesto	107.27	Stulto nemini bene esse potest	226.22
Socrates senex fidibus didicit	197.	Stultos omnes infamare	229.14
Socrates sapientissimus Apollinis oraculo iudicatus	217.8	Sulpitius C. astrologia studiosus	11.22
Socratis disputandi modus	228.2	Sulpitius P. C. Norbanum accusavit	86.30
Sodalitates Catone questore constituta	204.19	Sulpitius Servius sententia juris civilis omnes superiores vici	94.2
Solitarium nihil naturae amarum	181.8	P. Sulpitius tribunus pl. a Q. Pompeio capit. li odio diffidet	154.25
Solitudo languorem effert	101.14	Summum jus, summa injuria	16.32
Solenis & Themistoclis comparatio	33.18	Superbia in prosperis rebus fingenda	39.4
Solon favorem simulavit	47.8	Superiorem parem esse inferiori maximum est in amicitia	195.5
Solon se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit	197.4	Sylla la gitiones non liberales, sed iniustas	22.5
Solonis praeclarum dictum	206.27	Sylla qualis	47.13
Solonis sapientis elogium	215.14	Sylla casta honesta	77.29
Solon senectute frenus, audacter Pistraro tyranno obfistebat	215.3	Sylla dictum inhumanum	ibid.
Sophocles a Pericle reprehensus	90.28	Sylla in victoria crudelitas	ibid.
Sophocles a filiis in iudicium vocatus	195.24	L. Sylla civium bona vendidit	ibid.
Sophoclis dictum egregium de rebus Venereis	205.19	Synephebi, comedia Statii	196.14
Sparta propter avaritiam peritura	98.14		
Sponsio, ni bonus vir esset Pithias	131.31		
Statii poetae versus	196.20		
Statuae veterum ornatu fere multati	28.30		
Stoicorum opinio de commodis communicandis	12.25		
Stoici unde verba sint ducta studio exquirunt	13.2		
rum inverecundia	34.15		
honestum solum bonum esse			

ET VERBORUM.

Tartessiorum regis atas	213 30
Temperantia	40.30
Terentii locus	15.17
	63.6.213 24 181.21.182 29
Terentius Lalli familiaris	181.20
Terra habitatur raris in locis	244.
	5
Terra Oceano circumfusa ibid.	23.
Themistocles	33.17 47.4 73.9
	96.4.121.16.190.23.195.6
	166 11
Theophrastus	4.26.89 24
	93 7. ibid. 15
Thesei optata tria	16.12.13 8 32
Timon Atheniensis congressum	
hominum fugiebat	180.20
Timotheus Cononis filius	50.1
Tribuni pl. hostibus dediti	144.9
Tributorum ratio & finis	98.21
Tæcene	121.10
Tuditanus	191 14
Turpio Ambivius	205.28
Turpe mutatur tempore	106
Turpitude maxime contra nau-	
ram	116.4
Turpe nunquam utile	121 31
Tyrannorum ferè violenta mors	
	76.5

Verecundia	40.29.43.7
Verecundia sublata, nihil rectum,	
aut honestum est	62.13
Verecundia maximum amicitie or-	
namentum	179.12
Veri investigatio hominis propria	
	9 11
Veritas molesta est	181 21
Versus in Vlysem	140.10
Vestitus quæ ratio	95.18
Veterrima quæque debent esse ma-	
vissima	174.25
Verius hosti deditus	144.2
Viam erranti non monstrare Athe-	
nis execrationibus publicis san-	
ctum	121.26
Villa locuples abundat pecora, hœ-	
do, agno, gallina, lacte, calce,	
mele	209 17
Vires celeritati anteponenda	103.
	6
Virgula divina	66.2
Viratus Lufi anus à C. Lelio fra-	
ctus & comminatus	83.5
Virtutes ut quæque leniores, ita 2-	
mabiliiores	23 2
Virtutum quarundam simulacra	
in belluis	24.24

INDEX RERUM, &c.

Virtus est con-	mens cum ratione	Voluptate nulla pestis capitalior	202.8
& perpetua constantia	ibid. 25	Voluptates agriculturalium	200.30
Virtus pluris aestimanda, quam ulla		Voluptas plurimorum	225.9
possessio, aut ulla vis auri & ar-	237.11	defenditur	56.
genti	238.8	Vox clara & suavis esse debet	18
tautē qui præditi sunt, soli sunt di-	ibid. 6	Ut inter bonos benè agitur	128.13
vites	164.4	Utile ab honesto separari non debet	70.25
Virtus amitti non potest	215.4	Utilitatum comparatio	102.30
scellus	216, 217	Utilitas communis secundum natu-	113.1.116.6
re finis optimus	170.22	ram	101.9
na mariti, & ii docti, deplorant	112.21	Vulgus non ex toto intelligit, quid	
Vita deserta ab amicis, secunda esse	207.29	absit a perfecto	
non potest	48.11	X	
Vitia animi graviora, quam corporis	139.33	X Antippos Lacedæmonius Pæno-	140.22
ac fortunæ	45.31	rum dux	47.25
Vitis natura caduca	81.28	Xenocrates severus Philosophus	50.19
Ulciscendi modus	148.21	Xenophontis locus	102.24
Ulysses		Xenophontis Socratici liber de re fa-	
Ulysses militiam simulatione infantiæ		miliari	
subterfugere voluit		Xenophontis libri admodum utiles	209.14
Voluptatis appetitum omnes ferè		Z	
propter verecundiam occultant.		Z Enonis opinio de honesto	116.9
Voluptates blandissimæ dominæ			
Voluptas omnis honestati contraria			

6
ad
.9
no-
22
7 23
10.19
re fa-
02.24
utiles
209.14
0
116.9

V

Valerius Cervinus ad centesi-
mum annum vixit 210.28
Flerudinis ruenda vario 102.15
Vectigalia urbana rusticis antepo-
nenda 103.7
Venandi studium honestum 45
15
Venditor lege xij. tab. prestabat
cantu n vitia, quæ lingua nuncu-
pata essent 137.18
Veri adolescentia comparatur 214.
13

Virtus omnis tribus in rebus terè
verit r 73.32
Virtutem unam qui habet, an om-
nes habeat 80.29
Virtutem quomodo nonnulli in-
terprentur 137.22
Virtute nihil amabilius 160. ult
Virtus tenera & tractabilis est 168.
8
Virtus amans sui est 163. ult.
Virtutis opinio amicitiæ concilia-
trix 164. 24. 184. ult.
Virtus seipsa contenta est ad bea-
tè vivendum 225. 15
Virtutes inter se pares 137. 7
Virt